

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Soňa Hendrychová

Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích

Great Moravian burial ground in Rajhrad and Rajhradice

Vedoucí práce: PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Konzultant: Mgr. Šimon Ungerman, Ph.D.

Praha 2014

Za cenné rady a připomínky děkuji svému vedoucímu PhDr. Ivo Štefanovi, PhD., a svému konzultantovi Mgr. Šimonu Ungermanovi, PhD. Za zpřístupnění nálezových zpráv a archeologického materiálu z pohřebiště v Rajhradě děkuji doc. Pavlu Kouřilovi. Ráda bych také poděkovala všem, kteří mi při psaní diplomové práce byli nápomocni dobrou radou či umožněním si s nimi o tématu pohovořit. Děkuji tak Danu Dvořáčkovi, Mgr. Janu Hasilovi, Ivanu Hrvatinovi, dr. Blance Kavánové, dr. Janu Maříkovi, dr. Slávce Matoušové, dr. Lumíru Poláčkovi, prof. Andreji Pleterskému, prof. Jiří Slámovi, Anežce Sosnové, dr. Kateřině Tomkové a dalším.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Sázavě 14. 7. 2014

Anotace

Předložená práce je věnována celkovému zhodnocení velkomoravského pohřebiště v Rajhradě (okr. Brno- venkov), odkrytého v letech 1972 až 1976. Práce vychází z katalogu pohřebiště publikovaného spolu se sousedním pohřebištěm v Rajhradících Čeněk Staňou. Sleduje jednotlivé aspekty pohřebního ritu na nekropoli, vyhodnocuje hrobový inventář a na jeho základě dospívá k dataci pohřebiště, jeho srovnání s rajhradickou nekropolí a jejich zařazení do kontextu velkomoravských pohřebišť.

Klíčová slova

Rajhrad a Rajhradice – Velká Morava – pohřební ritus – chronologie

Annotation

The diploma thesis presented deals with an overall assessment of the Great Moravian burial ground in Rajhrad (Brno- venkov), which was excavated in the years 1972 to 1976. The work is based on a catalogue of this burial ground and the neighbouring one in Rajhradice published by Čeněk Staňa. It follows individual aspects of funeral rites at a necropolis and evaluates the inventory of the graves. Based on the findings, the work dates the burial ground, compares with burial ground in Rajhradice and puts them into context of all Great Moravian burial grounds.

Key words

Rajhrad and Rajhradice – Great Moravian Empire – funeral rite – chronology

Obsah

Annotation	4
Key words	4
1. ÚVOD.....	6
2. CHARAKTERISTIKA POHŘEBIŠTĚ	7
2.1. Přírodní podmínky na lokalitě.....	7
2.2. Dějiny výzkumu	9
2.3. Metodika výzkumu.....	11
2.4. Problematické hrobové celky	16
2.5. Základní demografické údaje.....	22
2.6. Pohřební ritus	25
2.7. Inventář	44
3. INTERPRETACE.....	81
3.1. Chronologie.....	81
3.2. Pohřebiště jako zdroj informací o pohřbívací společnosti.....	91
3.3. Prostorová analýza pohřebiště.....	106
4. POHŘEBIŠTĚ V RAJHRADĚ A RAJHRADICÍCH.....	109
4.1. Srovnání pohřebišť v Rajhradě a Rajhradicích	109
4.2. Sídlení kontext	116
4.3. Benediktinský klášter v Rajhradě.....	118
5. ZÁVĚR.....	124
6. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	126
7. SEZNAM PŘÍLOH	135

1. ÚVOD

Předložená diplomová práce přináší zhodnocení velkomoravského pohřebiště v Rajhradě. Práce je vytvořena na základě katalogu tohoto pohřebiště, které bylo publikováno Čeňkem Staňou společně se sousední nekropolí na katastrálním území Rajhradic (*Staňa 2006*). Při zpracování lokality jsem sledovala jednotlivé jevy pohřebního ritu a jejich vazby na pohlaví a věkové kategorie, přičemž většina těchto vztahů je vyjádřena také graficky. Práce se tak může stát východiskem pro komparaci s jinými nekropolemi. Hodnotila jsem jednotlivé kategorie předmětů z hrobových inventářů za účelem chronologického a sociálního zařazení pohřebiště do velkomoravského kontextu. Výsledkem je vyhodnocení celého pohřebiště po stránce prostorové, chronologické a sociální. Práce dále přináší srovnání se sousední nekropolí na k. ú. Rajhradic a obě lokality jsou zasazeny do sídelního kontextu. Při práci jsem používala databázový program Microsoft Office Access a Geografické informační systémy v programu GeoMedia.

2. CHARAKTERISTIKA POHŘEBIŠTĚ

2.1. Přírodní podmínky na lokalitě

Návrší, na jehož úpatí se pohřebiště nachází, je jihozápadním okrajem hřbetu vybíhajícím z Tuřanské plošiny. Lemuje údolní nivu řeky Svatky jako strmá, přibližně 20 m vysoká terasa, jejíž přirozený vzhled byl v polovině 20. století narušen agrotechnickým zásahem, který v několika horizontech obnažil podložní hlíny a štěrky. Hřbet se ve svém závěru zvolna svažuje k jihovýchodu. Rajhradické pohřebiště se nachází na plošině návrší kolem kóty 213,280 m n. m (*Staňa 2006, 10*).

Z geologického hlediska se lokalita nachází na fluviální štěrkopískové terase neznámého stáří. Terasa se zvedá nad nivními uloženinami řeky Svatky. V okolí pohřebiště pak tvoří podloží převážně jíly, slíny a písky třetihorního stáří (*Kodym – Fusán – Matějka 1967*). Nastíněné geologické poměry na lokalitě dobře odpovídají pozorováním Č. Stani. Plošinu návrší při kótě pokrývala až 80 cm mocná ornice, pod níž se objevil hrubý říční štěrk. V horní části svahu, asi 8 výškových metrů pod kótou, se objevilo značně nesourodé podloží, sestávající hlavně z jílovitých vrstev. Přibližně o 5 metrů níže se pod ornici objevil jemný žlutý písek, který dále přecházel v žlutou jílovitou hlínu (*Staňa 2006, 10*). Podloží značně ovlivnilo zchovalost kosterního materiálu. Kostry v hrobech, které byly zapuštěny do štěrku na plošině návrší, byly ve špatném stavu, zatímco kostry uložené v písku a ve vápnitém jílu se zachovaly ve velmi dobrém stavu (*Staňa 2006, 10*).

Podloží ovlivnilo také složení a mocnost ornice, výrazně ovlivněnou splachy. Ornice byla splachována k úpatí svahu, kde pak byla černá vrstva mocná 100 i více cm (*Staňa 2006, 10*). Z pedologického hlediska se pohřebiště nachází v oblasti černozemí s půdou převážně hlinitou s výrazným zastoupením prachu (*Tomášek 2007*).

Klimaticky lokalita spadá do jedné z nejteplejších oblastí České Republiky (dle Quittovy klasifikace oblast W2), s průměrnou roční teplotou vzduchu 9 až 10°C, s 50 až 60 letními dny a méně než 30 ledovými dny. Průměrný roční úhrn srážek v této oblasti je 450 až 500 mm (*Tolasz a kol. 2007*).

Z hlediska rekonstrukce původního vegetačního pokryvu se pohřebiště nachází na rozhraní oblasti lužního lesa s porostem jilmové doubravy, která se rozkládá v údolí řeky Svatky, a oblasti subkontinentálních teplomilných doubrav, konkrétně sprašové doubravy.

V nejbližším okolí se dále nacházely přirozené porosty dubohabřin a lipových doubrav, a to konkrétně prvosenková dubohabřina (*Neuhäuslová a kol. 2001*).

2.2. Dějiny výzkumu

Historie výzkumu na „návrší u Rebešovic“ začíná již v roce 1846. Tehdy benediktini z rajhradského kláštera zachytili na jižním svahu návrší při rekultivaci půdy pro chmelnici raně středověké hroby. Pod vedením opata Řehoře Volného bylo od 15. 4. do 26. 8. 1846 odkryto 45 hrobů. Člen řádu, B. Dudík, napsal o celém výzkumu zprávu (*Dudík 1854*). Výzkum byl znám pod názvem Rebešovice a teprve Č. Staňa ve svém katalogu přiřadil hroby odkryté benediktiny k pohřebišti na k. ú. Rajhradu (*Staňa 2006, 9-11; 17-20*).

Na začátku dubna 1972 oznámil ing. Zacherle z Moravského muzea Archeologickému ústavu ČSAV v Brně, že prohlédl jižní svah návrší u Rebešovic, kde byly v březnu při hluboké orbě zachyceny lidské kosti. Pokusil se také odkrýt jeden hrob, v jehož zásypu našel slovanský stěp. Dne 7. dubna navštívili lokalitu Č. Staňa s J. Ondráčkem, kteří zaregistrovali celkem 21 porušených hrobů. V následujících dnech byl zahájen záchranný výzkum pod vedením Č. Stani. V první sezóně bylo prozkoumáno celkem 392 hrobů, a to čísla 1 až 365 a I až XXVII (*Staňa 2006, 12-14*).

Druhá etapa výzkumu proběhla na podzim 1972, a to ve dnech 3. 10. až 6. 11.. Byla zahrnuta a upravena prozkoumaná plocha a byly také prověřovány podmínky pro nadcházející výzkum. Na dně sond se objevily obrysy hrobových jam a byly také zachyceny dva pravěké sídlištní objekty (*Staňa 2006, 14*).

V roce 1973 navázal výzkum na severní straně na plochu z roku 1972. Od 30. 4. do 15. 9. bylo objeveno 142 hrobů, a to č. 366 až 476 a XXVIII až LV. Na závěr sezóny byly prozkoumány další 3 hroby (č. 477 až 479) při dokončování výzkumu halštatského sídlištního objektu č. 4/1972. Byly zjištěny četné stopy zásahů v 19. století (*Staňa 2006, 14*).

V letech 1974- 1975 byl odkryt 40 m široký pás mezi hranou terasy a starým úvozem v návaznosti na plochu z roku 1973, zejména proto, aby se objasnil vztah těchto hrobů k pohřebišti na k. ú. Rajhradic. V době od 17. 6. do 30. 9. 1974 bylo zachyceno jen 7 raně středověkých hrobů (č. 480 až 486). Zkoumáno bylo především horákovské sídliště. V období od 1. 4. do 18. 7. 1975 byly prozkoumány pravěké sídlištní objekty a také 10 raně středověkých hrobů (*Staňa 2006, 14- 16*).

V roce 1976 byla ve dnech 19. 5. až 25. 8. zkoumána plocha při jižním okraji pohřebiště, z níž bylo získáno 69 raně středověkých hrobů (č. 497 až 564 a LVI), dále sídlištní objekty horákovské kultury (*Staňa 2006, 16*).

Rozsáhlý výzkum v letech 1972 až 1976 tedy odkryl téměř v úplnosti (?) rozsáhlé raně středověké pohřebiště. Kromě raně středověkých hrobů byly odkryty také pozůstatky 69 starších sídlištních objektů a 63 kůlových jam. Katalog raně středověkých hrobů byl publikován Čeňkem Staňou v roce 2006 spolu se sousední nekropolí na k. ú. Rajhradic.

2.3. Metodika výzkumu

Archeologický výzkum na pohřebišti v Rajhradě probíhal v letech 1972 až 1976, a to pod jednotným vedením Čenka Stani. Od konce 50. let se postupně rušil vinohrad v místě dvou velkomoravských pohřebišť v trati Stráně nad Habřinou. Jeho poslední zbytky byly vytrhány na jaře 1972. Při orbě na konci března 1972 došlo k zachycení většího množství lidských kostí v ornici a pracovníci Státního statku Židlochovice nález oznámili Moravskému muzeu. Počátkem dubna pak pracovník Moravského muzea ing. Zacherle prozkoumal jeden hrob, přičemž o situaci zpravil Archeologický ústav v Brně. Jeho pracovníci J. Ondráček a Č. Staňa poté dne 7. dubna navštívili lokalitu a rozpoznali 21 silně rozrušených hrobů, kterým přidělili římská čísla (I- XXI). Neprodleně byl zahájen záchranný výzkum (NZ č. j. 69/74).

Výzkum v roce 1972 probíhal ve dnech 7. 4. až 24. 8. a 3. 10. až 6. 11. Celý duben probíhala sondáž v jihozápadním rohu zamýšlené plochy, po které autor výzkumu usoudil, že bude nutné provést skrývku ornice ve větší ploše. Dne 5. května byla odstraněna ornice do hloubky 40 až 50 cm v ploše přibližně 2000 m². Dle autora není vyloučeno, že některé hroby mohly být sebrány v ornici buldozerem při skrývání ornice. Plocha byla dále čištěna v pásích 3 m širokých probíhajících v západovýchodním směru (první pás se nacházel na jižní straně plochy; celkem 16 pásů). Zachycené hroby byly odkrývány a průběžně dokumentovány. Kromě souvislé plochy byly vedeny dvě sondy (37 a 30 m) na západní terase, přičemž západnější z nich byla negativní (NZ č. j. 69/74).

V období 7. 4. až 24. 8. 1972 bylo odkryto 365 kostrových raně středověkých hrobů a 27 rozrušených koster. Současně bylo objeveno 21 před slovanských sídlištních objektů, 30 m dlouhý žlábek (původně datovaný snad do horákovské kultury) a 45 kůlových jamek. Na výzkum sídlištních objektů byli přizváni specialisté pro daná období (NZ č. j. 69/74).

V období 3. 10. až 6. 11. 1972 byly prováděny práce za účelem stanovení podmínek pro výzkum v roce 1973 a také k úpravě prozkoumané plochy. Byly vyhloubeny tři 20 m dlouhé a 1 m široké sondy o hloubce až 100 cm. Sondy ukázaly, že část plochy byla do hloubky 70 až 80 cm zrigolována. V této vrstvě byly nalezeny pozůstatky rozrušených hrobů. Ukázalo se, že bude třeba buldozerem v dalším roce opět odkrýt plochu cca 2000 m² a odhrnout ornici v části plochy blíže k ploše z roku 1972 v síle 40 až 50 cm, zatímco na druhé straně až 80 cm mocnou. Ve dnech 3. až 5. 11. byl celý výzkum zahrnut (NZ č. j. 69/74).

Lokalita byla zanesena do map 1:50 000 a 1:25 000. Byla stanovena základní osa výzkumu AB dlouhá 40 m, která byla fixována na jižní hranu betonové podezdívky při severním okraji parcely č. 1927. Nivelace byla vázána na bod státní triangulace pro k. ú. Rajhradice s absolutní výškou 213, 280 m n. m.. Absolutní výška základního nivelačního bodu sezóny 1972 na betonové podezdívce pak byla 193, 445 m n. m.. Většinu nivelací provedl ing. Žídek (NZ č. j. 69/74).

V roce 1973 probíhal výzkum v období od 30. 4. do 15. 9., přičemž byla stejně jako v předchozím roce prozkoumána plocha o rozloze přibližně 2000 m². Výzkum se uskutečnil severně od prostoru zkoumaného v roce 1972. Na zkoumané ploše byla buldozerem odkryta 40 až 80 cm silná vrstva ornice, v jedné ze zpráv však Č. Staňa píše, že v severní polovině plochy byla odkryta ornice do hloubky 100 i více centimetrů (NZ č. j. 979/73); skrývka přitom probíhala za velmi nepříznivého deštivého počasí; buldozer proto zničil větší počet hrobů. Buldozerem skrytá plocha byla ručně čištěna v cca 3 m širokých pásích, které probíhaly ve směru západ – východ a byly postupně čištěny od jihu k severu. Pásů bylo celkem 13. V čištěných pásích pak byly postupně odkrývány jednotlivé hroby, které byly průběžně číslovány i dokumentovány. Zaměření výzkumu vycházelo z osy AB vytyčené v předešlém roce. Nivelace byla navázána na bod státní triangulace pro k. ú. Rebešovice, při hranici vojenského objektu, jehož absolutní výška byla 213,280 m n. m.. V listopadu byla položena další sonda, která měla zjistit podmínky pro další ročník výzkumu. Výzkum byl zahrnut ornici ve dnech 23. až 25. listopadu (NZ č. j. 2513/73; NZ č. j. 2349/76).

Práce v terénu byla dle Čenka Stani náročnější než v předešlém roce, neboť podloží tvořil těžký nesourodý slín. Slín podle údajů Čenka Stani ovlivnil také počet hrobů- na jižní straně plochy doznívало ještě písčité podloží, hroby se tedy koncentrovaly tam, zatímco v těžkém slínu bylo zahloubeno minimum hrobů. Práce také komplikovalo deštivé počasí během celého léta (NZ č. j. 2513/73; NZ č. j. 2349/76).

V roce 1973 výzkum odhalil 142 raně středověkých kostrových hrobů, z nichž 114 bylo v původním uložení a 28 představovaly skládky kostí, snad z doby výzkumu Řehoře Volného. Tyto rozrušené hroby označené římskými číslicemi se koncentrovaly v západní části zkoumané plochy. Dále bylo odkryto 12 sídlištních objektů z doby železné a byl dokončen výzkum objektu 4/1972. V jihovýchodním rohu plochy byl zachycen žlábek, patrně totožný s žlabem zachyceným v předchozí sezóně (NZ č. j. 2513/73; NZ č. j. 2349/76).

Výzkum v roce 1974 probíhal od 17. 6. do 30. 9.. Zkoumaná plocha navázala na prostor zkoumaný v roce 1973, její potenciál byl ověřen sondáží i povrchovým průzkumem na podzim roku 1973. Stejně jako v předchozích dvou letech byla provedena skrývka ornice buldozerem do hloubky 50 až 80 cm na ploše přibližně 2000 m². Ještě před skrývkou byly provedeny 100 cm široké sondy podél severního a západního okraje plochy, osmnácti sondami 10 m dlouhými byla prosondována také část severovýchodní čtvrtiny zkoumaného prostoru. Plocha byla dále čištěna v pásích 2 m širokých, a to postupně od jihu k severu. Postupně odkrývané hroby byly průběžně dokumentovány. Plochu vyměřil Č. Staňa ve spolupráci s ing. Žídkem, povrch byl nivelován v čtvercové síti 10 x 10 m. Zaměření vycházelo opět ze základní osy AB z roku 1972, nivelace byla navázána na stejný bod jako v předchozí sezóně. Ve dnech 29.- 31. 10. byla prozkoumaná plocha zahrnuta buldozerem, současně však byla odkryta plocha pro výzkum v roce 1975, a to západně od plochy zkoumané v roce 1974 a severně od plochy z roku 1973 (NZ č. j. 1979/77; NZ č. j. 1640/74).

V roce 1974 bylo objeveno pouze 7 raně středověkých hrobů, dále jedna chata z doby římské a 11 sídlištních objektů z doby halštatské (NZ č. j. 1979/77).

Roku 1975 výzkum probíhal v období 1. 4. až 18. 7., přičemž plocha pro výzkum byla odkryta již předchozího roku na podzim. Odkryto bylo opět 2000 m², plocha byla položena západně od prostoru zkoumaného v roce 1974 a její západní okraj sledoval hranu terasy nad inundací řeky Svatky. Účelem bylo ověřit, zda hroby pokračují dále k severu nebo zda pohřebiště tvoří samostatný celek. Od 5. 6. probíhal výzkum paralelně s výzkumem pohřebiště na k. ú. Rajhradic. Plocha byla čištěna v pásích 2 m širokých. Hroby i objekty byly průběžně kresebně, popisně i fotograficky dokumentovány. Zaměření plochy vycházelo stejně jako v předchozích letech z osy AB vytyčené v roce 1972, nivelace byla vázána na bod státní triangulace s absolutní výškou 213, 280 m n. m. Plocha zkoumaná v roce 1975 byla buldozerem zahrnuta ve dnech 17. až 18. listopadu 1975 (NZ č. j. 1980/77).

Odkryto bylo pouze 9 raně středověkých hrobů a jeden hrob neurčeného stáří, dále pak 16 sídlištních objektů kultury s moravskou malovanou keramikou, kultury únětické a horákovské (výzkum horákovských objektů vedl dr. J. Nekvasil). Výzkumem v roce 1975 byly stanoveny hranice obou nekropolí, které jsou od sebe vzdáleny 250 m (NZ č. j. 1980/77).

Výzkum v roce 1976 probíhal 19. 5. až 25. 8. Cílem bylo prozkoumat plochu cca 30 x 15 m na úpatí svahu při betonové podezdívce vinařské boudy; plocha navázala na

prostor prozkoumaný v roce 1972. Při vinařské boudě byla v roce 1972 nahrnuta hlína z odkryté plochy, prostor tedy zůstal neprozkoumaný. Pro stanovení jižního okraje pohřebiště byla odkryta ještě menší plocha jižně od podezdívky a sondami ověřena situace při terase, jejíž vzhled byl porušen úpravami v šedesátých letech. Dne 19.5. byl výzkum zahájen výkopem sond na jižním okraji terasy nad inundací řeky Svratky. Několik sond bylo vedeno východně od terasy v místech, kde byly v roce 1972 hromady hlíny; sondami byl prozkoumán také prostor jižně od vinařské boudy, nejzápadnější ze sond přitom dosáhla hloubky až 200 cm. V žádné ze sond jižně od podezdívky nebyly zachyceny hroby. Dne 4. 6. pak byla skryta ornice na ploše severně od podezdívky, ve východní polovině však do hloubky pouze cca 80 cm a asi 20 cm ornice skryto nebylo, neboť hroby ležely již v této úrovni. Tam, kde kvůli blízkosti podezdívky nemohla být ornice skryta buldozerem, byly položeny hluboké sondy. Odkrytá plocha byla ze severní strany čištěna v pásech 2 m širokých a hroby i sídlištní objekty byly průběžně dokumentovány. Zaměření plochy a její nivelace byla provedena stejně jako v předchozím roce. Plocha byla zahrnuta v polovině října 1976 (*NZ č. j. 1987/77*).

V roce 1976 bylo objeveno 68 kostrových hrobů a jeden silně rozrušený hrob označený římským číslem (LVI). Jihozápadní roh pohřebiště dosahoval téměř k hraně terasy. Některý hrob mohl zůstat pod betonovou podezdívkou. Byl tedy stanoven přibližný jižní okraj pohřebiště. Na odkryté ploše bylo také zachyceno 18 kúlových jamek a 8 sídlištních objektů horákovské kultury (*NZ č. j. 1987/77*).

Archeologický výzkum v Rajhradcích byl prováděn poměrně jednotnou metodikou. Plochy určené k výzkumu byly v jednotlivých letech skrývány buldozerem do hloubky, která závisela na mocnosti ornice (obvykle 40 až 80 cm, někde snad až 1 m). Tam, kde bylo nutné ověřit nejasnou terénní situaci (okraje ploch, zdánlivě sterilní plochy), byla provedena sondáž. Skrytá plocha byla vždy čištěna v pásech, které byly v jednotlivých letech buď dva nebo tři metry široké. Exkavace hrobů byla prováděna průběžně, bezprostředně po jejich objevení. Hroby byly průběžně kresebně a popisně dokumentovány, ihned byly také zanášeny do celkového plánu. Pouze fotografická dokumentace probíhala evidentně nárazově. Nivelace byla navázána na bod státní triangulace s absolutní výškou 231, 280 m n. m., obvykle byly nivelovány jednotlivé hroby, jednu sezónu (1974) byla plocha znivelována ve čtvercové síti 10 x 10 m.

Z nálezových zpráv i deníků je patrné, že problematická byla především hloubka skrývky. Sám Č. Staňa připouštěl, že některé hroby v ornici mohly být při skrývce zcela zničeny. Také z katalogu je patrné, že celá řada hrobů je silně porušena právě buldozerem.

Řadě silně porušených hrobů byla rovnou přidělena římská čísla a autor výzkumu s nimi nadále nepracoval. Při závěrečných úvahách tedy bude nutné počítat s mnohem vyšším celkovým počtem zde pohřbených jedinců.

2.4. Problematické hrobové celky

Jak již bylo řečeno výše, počet hrobů na pohřebišti, které zahrnuji do své analýzy, byl 558. Z těchto hrobů pocházelo celkem 570 jedinců. Číslo 558 se neshoduje s počtem hrobů udávaným Č. Staňou v jeho katalogu, je to však dané následujícím. Jako samostatný hrob jsem hodnotila pouze ostatky jedince uložené prokazatelně do vlastní hrobové jámy, stranou tedy ponechávám všechny skládky a shluky kostí, příměsi jiných kostí do hrobového celku a osamocené ležící dílčí části koster. Za dvojhrob pak považuji hrob, jenž obsahuje kosti dvou jedinců, kteří byli do hrobu (pravděpodobně) uloženi současně.

K vyřazení některých shluků kostí i jednotlivých částí koster přistupuji z čistě statistických důvodů. Velmi fragmentárně zachované hroby, obvykle bez výbavy a bez možnosti poznat jejich bližší charakteristiky (rozměry a konstrukci jámy, často ani pohlaví a věk zemřelého) by dle mého soudu silně zkreslovaly statistické údaje. Zejména by se prudce zvýšil počet nevybavených hrobů, a to ne z toho důvodu, že by mrtvý výbavu neměl, ale právě proto, že byla zničena. Nutné je brát v ohled i fakt, že mnoho silně rozrušených hrobů bylo během výzkumu Č. Stani označováno římskými číslicemi a hroby již autorem výzkumu nebyly do katalogu zahrnuty. Při pohledu na tyto „hroby“ označené římskými číslicemi, se nabízí otázka, kde je hranice mezi tím, co je velmi narušený hrob a je třeba jej označit zvlášť, a co pouze narušený hrob, který se do statistik zahrne.

V následujícím textu upozorňuji na problematické hrobové celky. Všechny vyjmenované situace byly ověřeny v nálezových zprávách, které se ukázaly z důvodu nedostatečného zveřejnění informací v katalogu (často pouhé údaje z tabulky bez kresby a popisu hrobu) jako primární.

Hrobové celky, které by mohly být považovány za sporné, jsou následující: 17, 65, 69, 86, 87, 99, 115, 125, 126, 141, 160, 176, 179, 198, 203, 205, 210, 222, 229, 255, 257, 262, 267, 270, 297, 300, 301, 323, 324, 342, 364, 367, 373, 385, 402, 403, 405, 406, 420, 456, 477, 498, 533, 553 a 554, 557.

Hrob číslo 17 považuji za dvojhrob. V hrobě muže věkové kategorie matusus II byly norami roztahány kosti dítěte.

U hrobů číslo 65 a 65a zařazuji do databáze pouze dětský hrob 65; zbytky rozmačkané dětské lebky ležící jižně, těsně nad hrobem č. 65 a označené jako 65a nepovažuji za hrobový celek a nezařazuji jej do své analýzy.

Hrob č. 69 ležel na hladině výzkumu a byl silně narušen pluhem. Značná část kostry byla uorána a hrob je dochován natolik torzovitě, že jsem se jej rozhodla zařadit mezi silně narušené hroby a dále s ním nepracovat.

Hrob číslo 86 ležel na hladině výzkumu, hrobovou jámu nebylo možno rozeznat. Kostra byla silně narušena pluhem. Na pravé straně této kostry ležely nepatrné zbytky další kostry, a to část lebky, polovina spodní čelisti, krční obratle a zlomky několika žeber. Silně rozrušená kostra byla označena číslem 86a. Při antropologickém hodnocení celé situace byly kosti přisouzeny celkem třem jedincům. Z popsané situace zahrnuji do statistik pouze hrobový celek 86.

Podobná situace nastala u hrobu číslo 87, který ležel opět na hladině výzkumu a hrobovou jámu nebylo možné určit. Vedle hrobu 87 pak ležely dvě dlouhé kosti označené číslem 87a. Kosti s číslem 87a do přehledu nezahrnuji.

Silně porušeně se jeví také hrob číslo 99, který se nacházel na hladině výzkumu a hrobovou jámu nebylo možno rozeznat. Kostra byla značně zničena orbou, zbytek lebky, pravá klíční kost a kosti nohou se však zachovaly v pravidelné poloze. Hrob navíc poskytl nález nože. Proto budu s tímto celkem nadále pracovat.

Hrob číslo 115 ležel na hladině výzkumu a byl silně narušen orbou. Rozměry hrobové jámy nebylo možno stanovit, kostra byla silně porušená. Podle mého názoru je hrob natolik rozrušen, že je lepší jej ze statistik vyřadit a dále s ním nepracovat.

V ženském hrobě číslo 125 byly ve střední části zásypu roztahány pozůstatky drobné dětské kostry označené jako 125a. Hrob 125 byl žlabem propojen s hrobem 126, v němž se našly také pozůstatky dětské kostry, označené číslem 126a. Podle Stani pocházejí kosti 125a 126a ze stejné kostry. Dle nálezové zprávy se kosti z hrobu 126 dostaly žlabem do hrobu 125. Kostru označenou hned dvěma čísly (125a a 126a) vyřazuji ze statistického přehledu, především z toho důvodu, že není možné určit její primární polohu v zásypu jednoho či druhého hrobu.

U dvojhrobu číslo 141 se na hladině výzkumu nacházelo několik kostí dospělého jedince. Ve shodě s Č. Staňou s těmito kostmi dále nepracuji.

Při dětském hrobě číslo 160 ležela samostatně pohřbená lebka označená číslem 160a. Podle Stani patřila k hrobu číslo 139. Lebku také ve statistice nepovažuji za samostatný hrob, ani ji nezapočítávám do počtu jedinců.

Také skupinu kostí dospělého jedince označenou jako 176a, ležící nad chodidly kostry dětského hrobu č. 176, do statistik nezahrnuji.

Při antropologickém výzkumu byla mezi kostmi z hrobu č. 179 nalezena ojedinělá kůstka dětské kostry označená číslem 179a. Tuto situaci hodnotím jako samostatný hrob číslo 179, číslo 179a jako příměs, kterou do statistik nezahrnuji.

Jižně od ženského hrobu číslo 198 ležely na hladině výzkumu poškozené kosti snad pravé nohy označené číslem 198a, severně od hlavy z hrobu č. 198 další kosti označené číslem 198b. Také s těmito kostmi (198a, b) nepracuji ve své analýze.

Hrob číslo 203 byl zcela rozrušen orbou, podle Stani mohou ke kostře patřit i dlouhé kosti paže, odkryté v jamce poblíž hrobu č. 203 a v NZ označené jako 203a. V katalogu již autor výzkumu s hrobem č. 203a nepracuje, ani já jej do přehledů nezahrnuji.

Mezi kostmi ze silně porušeného hrobu číslo 205 byl při antropologickém hodnocení zachycen drobný zlomek dětské lebky, označený číslem 205a. Jedince z hrobu 205a do analýz nezapočítávám.

V hrobě číslo 210 se jedná o obdobnou situaci. Při antropologickém výzkumu byly mezi kostmi pohřbeného dítěte rozlišeny pozůstatky druhého jedince ve věku cca 11 let. Jedinec byl označen jako 210a. Dvojhrob se nedá prokázat, dítě s označením 210a tedy do analýz nezahrnuji.

Asi 35 cm jižně od pravého kolena ženy z hrobu číslo 222 ležely kosti paže a stehenní kost jiné kostry. Ani tyto pozůstatky při statistickém vyhodnocení neuvažuji jako samostatného jedince.

Vpravo od hrobu 229 ležela skupina dlouhých kostí nohou označená jako 229a. Také tento shluk kostí ze svých analýz vyřazuji.

Hrob označený číslem 255 představují roztahané a pomíchané kosti dvou jedinců na hladině výzkumu. Hrobovou jámu nebylo možno určit, hrob/hroby považuji za velmi silně narušený a ve statistickém vyhodnocení s ním nepracuji.

Hrob Čeňkem Staňou označený jako 257 ze svých analýz zcela vyřazuji. Jedná se o shluky kostí tří dospělých jedinců na hladině výzkumu. Jak již bylo řečeno výše, shluky kostí za samostatné hrobové celky nepovažuji a dále s nimi nepracuji.

Hrob číslo 262 se nacházel na hladině výzkumu a obsahoval roztahané kosti ženy. Navzdory značné poškozenosti jsem se rozhodla s hrobem dále pracovat, neboť alespoň část dlouhých kostí byla v anatomickém pořádku a znám byl jeden okraj hrobové jámy.

Hrob číslo 267 nalezený na hladině výzkumu představovaly kosti nohou dvou jedinců. Kostry byly zničeny, hrobová jáma se nerýsovala. Hrob jakožto silně narušený do analýz nezahrnuji.

Do hrobu číslo 270 nalezeného u žlábků ve směru Z- V se již v době pohřbívání na pohřebišti dostala celá lebka jiného člověka i s dolní čelistí, označená jako 270a. Lebka patřila dospělému muži a byla uložena při lebce v hrobě č. 270 pochované ženy věkové kategorie matusus. Podle Stani mohla patřit k hrobu č. 255. Za takovéto situace nepovažuji lebku č. 270a za samostatný celek.

Asi 1 m západně od hrobu 297 se nacházely kousky dětské lebky označené číslem 297a. Ani s tímto číslem nadále nepracuji.

Další spornou situaci představuje lebka a další kosti dospělého jedince nalezená na hladině výzkumu asi 50 cm od hrobu 300, označená jako 300a. Tento shluk kostí také ponechávám stranou analýz. Mezi hrobem 300 a 299 se nachází další shluk kostí, kterým ani Staňa nevěnoval větší pozornost.

Hrob číslo 301 se objevil na hladině výkopu, půdorys nebylo možno určit. Jižně od hrobu, těsně vedle hrobové jámy byly zachyceny kosti další dětské kostry označené číslem 301a. Toto dítě opět nezahrnuji do analýz.

Hrobové celky číslo 323 a 324 jsou velmi silně porušeny. Přesto však s nimi budu nadále pracovat, protože jednak byl rozlišen půdorys hrobové jámy, jednak poskytly nálezy.

Problematicky se jeví také situace kolem hrobu 342. Druhý hrob, původně označený jako 342a s torzem lebky, Staňa následně do svého katalogu vůbec nezařazuje, ani já s ním nebudu nadále pracovat.

Hrob 364 se nacházel na hladině výzkumu a také patří k více porušeným hrobům na pohřebišti. Přesto s ním budu nadále pracovat, neboť hrobová jáma byla alespoň částečně patrná. Ležel stratigraficky pod kostmi 198b, které do statistického přehledu nezahrnuji.

Kostra hrobu číslo 367 se podle kresby v NZ nacházela v nepřirozené čtvercové jámě vedle skládky číslo XXVIII/XXIX. Nacházel se na hladině výzkumu v hloubce asi 40 cm od povrchu. Hrob do analýz zahrnuji.

Nepřehlednou situaci kolem hrobu 373 jsem se rozhodla posuzovat jako tři samostatné hroby, z nichž dva se nacházejí v superpozici. Na hladině výzkumu se objevila skvrna, po jejímž snížení se objevily tři části. Hlavní hrob č. 373 byl asi 40 cm pod hladinou výzkumu, hrob č. 373a asi o 20 cm mělčí. Dochovala se v něm pouze dětská lebka. Hrob 373b se objevil západně od hrobu 373 a obsahoval roztahané kosti dospělého jedince. Č. Staňa vyslovil domněnku, že byl porušen při hloubení dětského hrobu č. 373. Hrobové jámy všech tří celků jsou dobře patrné, ačkoliv hroby 373a a 373b obsahují pouze

torzovitě zachované kostry. Domnívám se, že situaci je možno hodnotit jako tři hroby dvou dětí a jednoho nedospělého jedince.

Hroby 385 a 385a jsou navzdory svému označení opravdu dvěma samostatnými hrobovými celky.

Torzovitě jsou také dochované kostry hrobů 402 a 403, které se nacházely na hladině výzkumu. Půdorysy hrobových jam jsou neznámé (na kresbě v NZ je patrná jedna hrana od hrobu 402). Ačkoliv jsou kostry značně poškozeny orbou a půdorys hrobových jam není možno určit, leží dochované části koster ve své primární poloze a je možno určit například orientaci hrobu. Rozhodla jsem se tedy, že s oběma celky budu nadále pracovat.

Torzovitě zachovaná dětská kostra z hrobu č. 405 se zachovala na hladině výzkumu. Půdorys hrobové jámy není znám. Hrob je silně narušen a ačkoliv se dá tušit primární poloha kostry, nepokládám za vhodné s celkem nadále pracovat.

Hrob č. 406 se nacházel v sondě, která prořezávala podloží u jižního okraje rozmezí čtverců F/G- 9, v hloubce asi 30 cm pod hladinou výzkumu. V jeho zásypu se našly zlomky novověké hliněné pokličky. Ve východní polovině hrobové jámy se našly rozházené kosti pánve a nohou dospělého člověka. Snad se jedná o situaci porušenou výzkumem Řehoře Volného v 19. století, hrob je natolik rozrušený, že s ním nebudu nadále pracovat.

V hrobě č. 420 byla nalezena torzovitě zachovalá kostra na hladině výzkumu, rozměry hrobové jámy nejsou známy. Celek je natolik rozrušený, že s ním nebudu nadále pracovat.

Hrob číslo 456 s neanatomicky uloženou kostrou byl poškozen při hloubení hrobu 455. Dle Stani byly kosti spodních končetin z hrobu 456 přehrnuty přes horní část těla zemřelého. Situaci hodnotím jako dva samostatné hroby v superpozici.

Hrob č. 477 představuje lebka a několik žeber na hladině výzkumu. Dle Stani byla kostra od pasu dolů zničena při zakládání vinohradu. Hrob je v každém případě silně rozrušen a nebudu s ním proto nadále pracovat.

U hrobu č. 498 ponechávám zcela stranou Staňou blíže nepopsaný shluk kostí vedle hrobové jámy, za hlavou zemřelého.

Hrob číslo 533 je tvořen torzovitě zachovanou dětskou kostrou, která se však nachází ve své primární poloze, s hrobem č. 533 proto nadále pracuji.

Spornou situaci představují hroby č. 553 a 554. Podle Č. Stani by hroby mohly být považovány za dvojhrob, čemuž by nasvědčovala stejná hloubka obou hrobů, vzájemné

nenarušení koster i poloha paží. Ve shodě s Č. Staňou však budu hroby nadále pokládat za dva samostatné celky, přičemž o nich bude pojednáno i v kapitole o dvojhrobech.

Hrob č. 557 se nacházel na hladině výzkumu, jámu nebylo možno určit. Kostra od pasu dolů je zničená, značná část kostry je však zachována na svém původním místě. Hrob proto zahrnuji do své práce.

Z předchozího přehledu je patrné, že jsem některé silně rozrušené celky ze statistických přehledů vyřadila. Jedná se o hroby číslo 65a, 69, 86a a 86b, 87a, 115, 125a s 126a, 160a, 176a, 179a, 198a a 198b, 205a, 210a, 229a, 255, 257, 267, 270a, 297a, 300a, 301a, 405, 406, 420, 477 a některé další celky, se kterými Č. Staňa již ve svém katalogu nepracoval (např. 203a, 342a). S těmito celky se nebude pracovat při analytickém vyhodnocení jednotlivých aspektů pohřebního ritu, při celkových závěrech však budou uvažovány. Z problematických celků jsem pro statistické zpracování ponechala hroby číslo 99, 262, 323, 324, 364, 367, situaci kolem hrobu č. 373 (všechny tři hroby 373, 373a, 373b), situaci kolem 385 a 385a, hroby č. 402, 403, 455 a 456, 533, 557; hroby 553 a 554 nadále posuzuji jako dva samostatné hroby, hrob č. 17 považuji za dvojhrob. Domnívám se, že tyto celky mají stále dostačující vypovídací hodnotu a chybí dostatek důvodů k jejich vyloučení ze statistiky. Celkem tedy bylo vyřazeno 27 jedinců, celkový počet hrobů, které budou nadále analyzovány, je 558. V těchto hrobech leželo celkem 570 jedinců.

Hroby označované římskými číslicemi

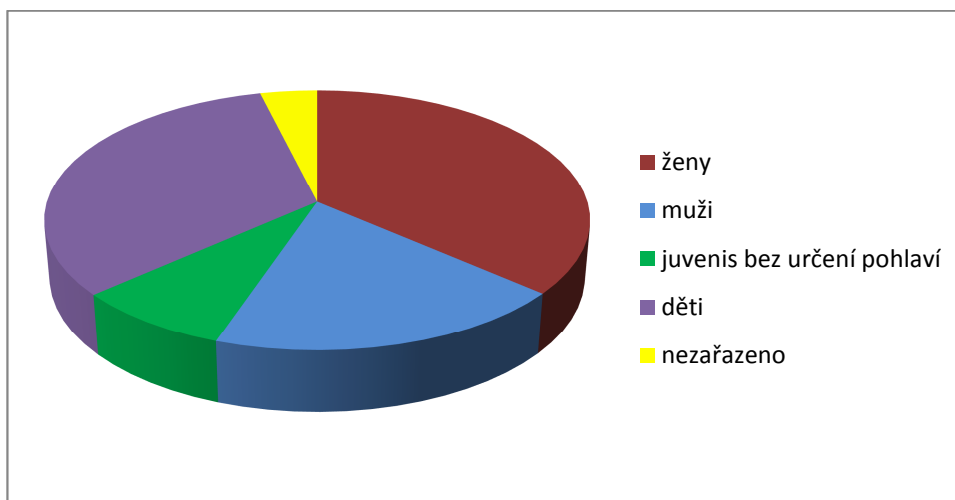
Silně porušené hroby byly od samého počátku výzkumu číslovány římskými číslicemi. Bylo tak označeno hned prvních 21 rozrušených hrobů, které byly zjištěny v dubnu 1972 přivolanými pracovníky J. Ondráčkem a Č. Staňou. Římská čísla se pak používala po celé trvání výzkumu pro označení „silně rozrušených hrobů“ (Staňa 2006, 14). Celkem bylo římskou číslicí označeno 61 hrobů. Nakupeniny kostí číslo XXXII až LV budily dle Stani dojem záměrných skládek kostí z 19. století a koncentrovaly se v západní část plochy výzkumu. Právě tam podle Č. Stani kopal v 19. století opat rajhradského kláštera Řehoř Volný. Také on zachytil skládky kostí patrně z ještě starších vykopávek, o nichž ale nic nevěděl (Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 12).

2.5. Základní demografické údaje

Pohřebiště v Rajhradě bylo, na rozdíl od sousední nekropole na k. ú. Rajhradic, antropologicky vyhodnoceno a výsledky antropologického průzkumu kompletně publikovány (Hanáková – Staňa – Stloukal 1986). Antropologickým výzkumem bylo v kosterním materiálu z pohřebiště v Rajhradě rozlišeno celkem 683 osob, z toho 277 koster patřilo dětem a nedospělým, dalších 406 koster bylo dospělých. Na pohřebišti v Rajhradě konstatovali antropologové velký nepoměr mezi počtem mužů a žen; index maskulinity činí 513,3 (Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 43). Na pohřebišti mohlo pohřbívat 173 (G. Acsádiho aj. Nemeskériho metoda) nebo 136 až 171 (Gejvallova metoda) osob (Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 46).

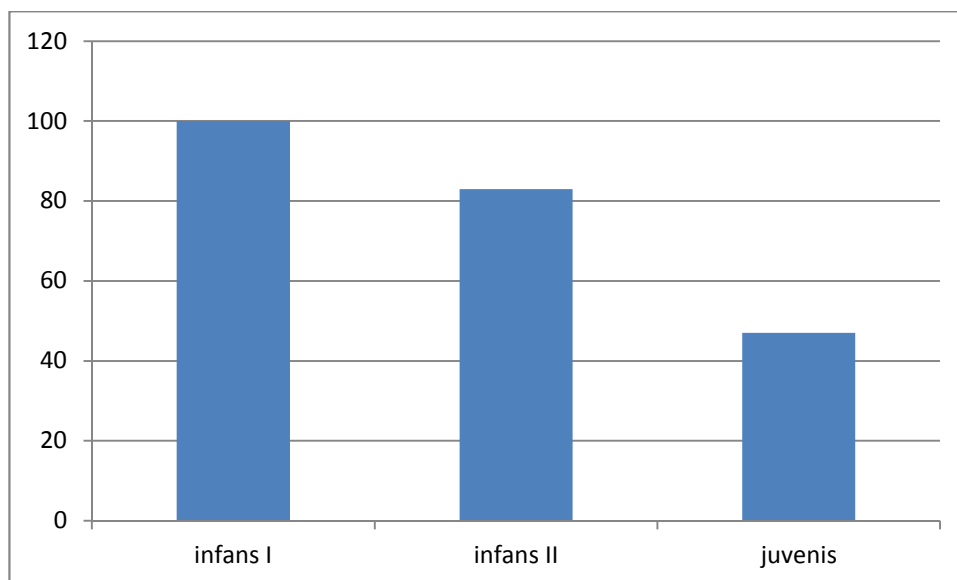
Pro statistické vyhodnocení pohřebiště však bude využito pouze 558 hrobů a tedy 570 jedinců, silně rozrušené hroby jsou vyloučeny. Vzhledem k tomu, že veškeré znaky pohřebního ritu budou sledovány ve vazbě na pohlaví a věkovou kategorii, přistoupila jsem k demografickému zpracování souboru jedinců, s jejichž hroby ve svých analýzách pracuji. Cílem je sledovat především zastoupení jednotlivých věkových kategorií a pohlaví. Pro práci s věkem zemřelých využívám v souladu s katalogem věkové zařazení do desetiletých intervalů, ačkoliv takto detailní členění je v současnosti považováno za nereálné (Brůžek 2008, 330- 331)

Z 570 jedinců, kteří jsou do statistik zahrnuti, bylo 207 koster určeno jako žen (tj. cca 36% těchto jedinců), 108 mužů (cca 19%), 47 jedinců věkové kategorie bez určení pohlaví (8%), 186 dětí (33%) a 22 koster zůstalo bez určeného pohlaví (4%). Bez určeného věku zůstalo celkem 38 koster. Výše nastíněnou situaci přibližuje graf č. 1.

Graf č. 1

Ze 186 dětí celkem zemřelo ve věkové kategorii infans I (tj. 0-7 let) 100 jedinců (tj. 54 % všech dětí), ve věkové kategorii infans II 83 dětí (44%) a u třech dětí nebylo možno věk více specifikovat (2%). Můžeme tedy podpořit tvrzení M. Stoukala o klesání úmrtnosti v rámci kategorií infans I, infans II a juvenis (Stoukal 1999). Úmrtnost nedospělých jedinců ukazuje graf 2.

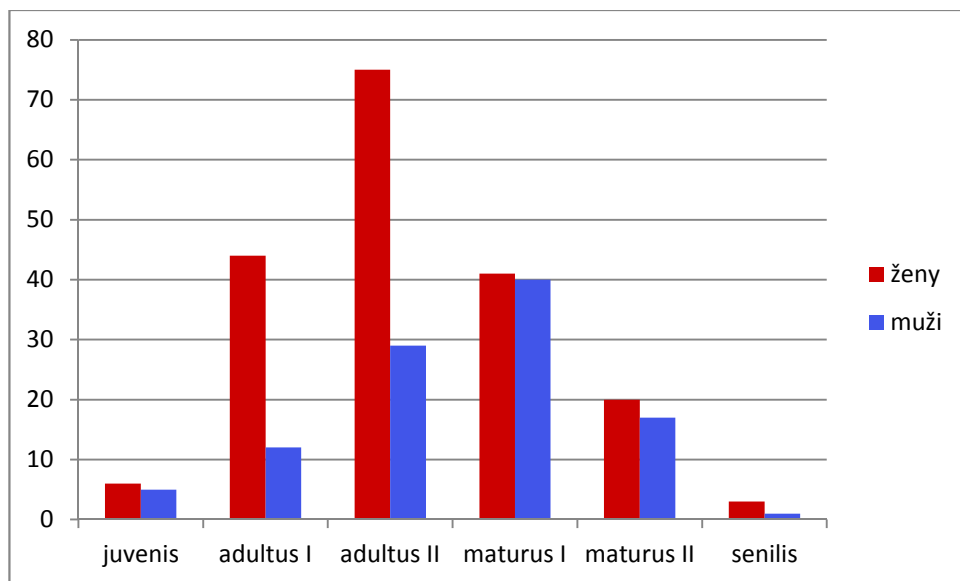

Graf č. 2

Ženy byly z vybraného vzorku hrobů zastoupeny 207 jedinci. Z tohoto počtu bylo možné 6 žen zařadit do věkové kategorie juvenis (3% žen), 44 žen do kategorie adultus I (21%), do věkové kategorie adultus II patřilo 75 žen (36%), 41 žen zemřelo ve věkové kategorii matusus I (20%), 20 žen ve věkové kategorii matusus II (10%) a 3 ženy v kategorii senilis (cca 1%). Jedna žena byla zařazena obecně do kategorie matusus, u dalších 17 žen nebylo možno věk dožití blíže odhadnout.

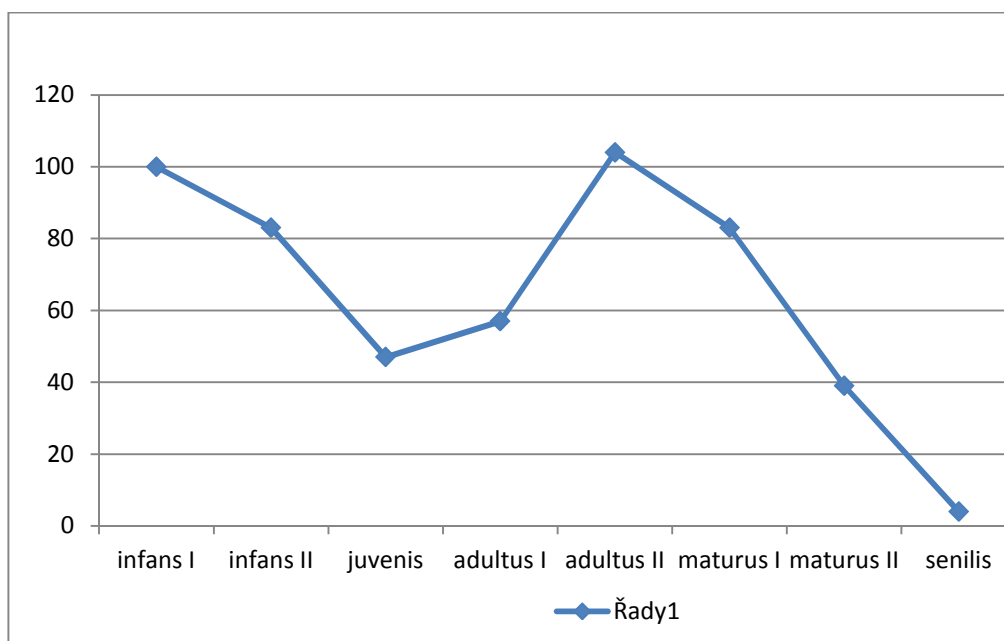
Ze 108 mužů zůstali bez odhadnutého věku 4 jedinci (cca 4% mužů), do kategorie juvenis bylo možno zařadit 5 jedinců (5%), do kategorie adultus I patřilo 12 mužských koster (11%), do adultus II 29 jedinců (27%). Nejvíce mužů zemřelo ve věkové kategorii matusus I- do této kategorie patří 40 jedinců (37%). Do věkové kategorie matusus II lze zařadit 17 jedinců (16%), do kategorie senilis 1 muž (cca 1%).

Z následujícího grafu 3, srovnávajícího úmrtnost mužů a žen v jednotlivých věkových kategoriích, je patrné, že zatímco úmrtnost žen vrcholí ve věkové kategorii adultus II, muži průměrně umírají o něco později; úmrtnost mužů vrcholí v kategorii matusus I.

Graf č. 3

Následující graf pak přibližuje celkovou věkovou strukturu pohřebiště bez rozlišení pohlaví.

Graf č. 4

Z prostorového hlediska nemůžeme sledovat žádnou koncentraci hrobů podle věku či pohlaví. Muži, ženy i nedospělí jedinci jsou rovnoměrně rozprostřeni po celé ploše pohřebiště, není možno pozorovat ani žádné kumulace podle věkových kategorií. Viz plány č. 1 a 2 v příloze č. 3.

2.6. Pohřební ritus

1. Hrobová jáma

Půdorys hrobové jámy

Stanovit jednoznačně tvar hrobové jámy není jednoduchá záležitost. Například hranice mezi tím, co nazveme obdélníkovou jámou se zaoblenými rohy a co již jámou oválnou je značně široká. Podíváme-li se na tabelární přehledy v katalogu Č. Stani v porovnání s nálezovými zprávami, musíme některá určení tvaru hrobových jam korigovat. Často se totiž vyskytne situace, že dvě analogické hrobové jámy jsou v katalogu určeny různě, příkladem mohou být podobné hrobové jámy č. 153 a 183. Hrob č. 153 je podle Č. Stani obdélníkový, hrob č. 183 oválný. Ve své práci proto mezi obdélníkové (tj. standardní) jámy zahrnuji i jámy s více či méně zaoblenými rohy či jámy mírně lichoběžníkové. Pouze výraznější tvarové anomálie pojednávám zvlášť.

U celkem 132 hrobů nebylo možno tvar hrobové jámy určit. Z 426 zjištěných půdorysů měla naprostá většina hrobových jam víceméně tvar obdélníka, svislé stěny a rovné dno (celkem 413 hrobů, tj. 97 % hrobů, u nichž bylo možno půdorys stanovit). Pouze 5 hrobů (č. 272, 401, 488, 501 a 515) mělo tvar oválný či kulatý (cca 1 %), 8 hrobových jam (č. 22, 25, 41, 83, 231, 381, 383 a 434) je možno určit jako lichoběžníkové (cca 2 %), přičemž zúžená část se obvykle (kromě hrobu č. 434) nacházela u nohou nebožtíka.

Rozměry hrobových jam

Délka

Délku hrobu nebylo možno stanovit v 70 případech. Ze zbylých 518 hrobů byla u 8 dětských hrobů byla zaznamenána délka do 1 m. V rozmezí 1 až 2 metry délky se pohybovala většina hrobů (317 hrobů, tj. cca 61% hrobů, u nichž byla zjištěna délka), včetně 6 dvojhrobů (č. 25, 80, 134, 141, 312, 344). Šlo o hroby všech věkových kategorií a obou pohlaví. Dalších 162 hrobových jam pak bylo dlouhých 2 až 2,5 m. Bylo mezi nimi i 6 dalších dvojhrobů (č. 17, 241, 492, 493, 522 a 538). Pohřbívání v nich byli převážně muži, ženy a nedospělí jedinci kategorie juvenis, vyskytlo se však i několik takto dlouhých dětských hrobů. Ve třech případech však šlo o dvojhrob dospělého a dítěte (17, 241, 493), dva hroby (č. 465, 564) ale obsahovaly pouze ostatky dětí ve věku 13-14 a 11 let (tedy dětí

starších). Ženský hrob číslo 461 dosáhl délky dokonce 255 cm a byl nejdelším hrobem na lokalitě.

Délka hrobové jámy se většinou přizpůsobovala výšce postavy zemřelého. Průměrná délka dětského hrobu byla 142 cm (uvádím zaokrouhlená čísla), nedospělých jedinců kategorie juvenis bez určeného pohlaví 185 cm, ženy byly pohřbívány do hrobů průměrně 190 cm dlouhých, mužské hroby dosáhly průměrné délky 201 cm. Lze tedy sledovat určitou vazbu délky hrobu na věku a pohlaví zemřelého.

Šířka

Šířku hrobové jámy nebylo možno stanovit v 65 případech. Do 50 cm se svou šířkou vešlo 133 hrobů včetně dvou dvojhrobů, a to č. 312 (žena a dítě) a 344 (dvě děti). Převážnou většinu takto úzkých hrobů představovaly hroby dětí (71 dětí), pohřbeno v nich však bylo i 8 jedinců kategorie juvenis, 35 žen a 19 mužů. Většina hrobů na nekropoli (358 hrobových jam) dosáhla šířky 50 až 100 cm. Vyskytlo se mezi nimi 10 dvojhrobů. Šlo o hroby dětí (88 jedinců), jedinců kategorie juvenis (33 osob), žen (146 osob) a mužů (86 jedinců). Šířky 1m dosáhly 2 hroby, a to dětský hrob č. 488 a ženský hrob č. 382.

Opět můžeme sledovat určitou závislost šířky hrobové jámy na věku a pohlaví, tentokrát však již ne tak jednoznačně. Dětské hroby dosahovaly průměrné šířky 50 cm, ženy 58 cm, muži 59 cm, výjimku představují jedinci věkové kategorie juvenis, kteří disponovali hroby nejširšími- průměrná šířka jejich hrobů činila 61 cm.

Hloubka

Hloubka hrobových jam v katalogu Č. Stani (*Staňa 2006*) je uvedena včetně skryté ornice. Autor na tento fakt v katalogu sice výslovně neupozorňuje, je to však patrné při srovnání s nálezovými zprávami, kde jsou hloubky udávány od úrovně skryvky.

Hloubku bylo možno určit u všech 588 hrobů, s nimiž ve své práci pracuji. Hloubkou do 50 cm disponovalo pouze 16 hrobů, z nichž 6 bylo dětských, stejný počet hrobů obsahoval pozůstatky žen, 3 hroby byly mužské a 1 hrob patřil jedinci neurčeného pohlaví. V rozmezí 50 cm až 1 m se pohybovala hloubka drtivé většiny hrobů, celkem 388 hrobů, včetně 7 dvojhrobů (č. 17,80, 134, 141, 312, 344 a 522). Jedná se o hroby dětí (142 jedinců), jedinců kategorie juvenis (31 osob), žen (138 osob) a mužů (71 jedinců). Do rozmezí 100 až 150 cm patřilo 145 hrobů, včetně 5 dvojhrobů (č. 25, 241, 492, 493 a 538). Šlo o hroby dětské (34 jedinců), hroby jedinců věkové kategorie juvenis (15 hrobů), ženské (62) i mužské (33) hroby. Nad 150 cm bylo hlubokých jen 9 hrobů, a to dětský hrob č. 245,

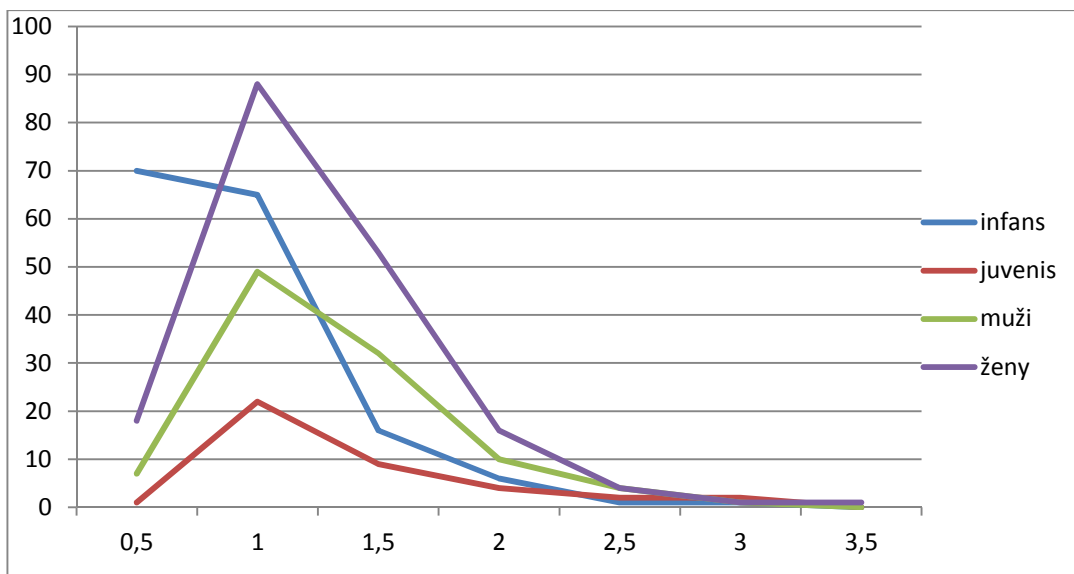
hrob jedince kategorie juvenis č. 400, hrob jedince bez určení pohlaví č. 432, ženský hrob č. 479, hrob jedince neurčeného pohlaví č. 487, vůbec nejhlubší na lokalitě (188 cm), dětské hroby č. 555, 562 a 564, a dále mužský hrob č. 559.

Dětské hroby, až na výjimky, dosahovaly nejmenších hloubek- jejich průměrná hloubka byla 79 cm. Průměrné hloubky mužských (86 cm), ženských (85 cm) hrobů a hrobů nedospělých jedinců kategorie juvenis (89 cm) se výrazně neliší.

Kubatura

Kubatura byla vypočítána z průměrných zaokrouhlených rozměrů hrobových jam, tzn. pokud hrob byl určen jako lichoběžníkový a jeho šířka je udána dvěma hodnotami, byla pro výpočet zvolena šířka průměrná. Všechny hroby jsou proto považovány za kvádry. Domnívám se, že se jedná o zcela nevýrazné zkreslení. Závažnější zkreslení výsledných hodnot dle mého názoru způsobují splachy půdy, které ovlivnily hloubku hrobových jam. Hloubka pak přímo působí na kubaturu jámy, která tak může být značně změněna oproti původnímu stavu. Následující závěry je proto nutné brát s rezervou.

U celkem 71 hrobů nebyl určen některý z rozměrů, proto nebylo možno kubaturu odhadnout. Do objemu 0,5 m³ se vešlo 96 hrobů, včetně jednoho dvojhrobu (č. 344, dvě děti). V takto malých hrobových jamách byly pohřbívány převážně děti (71 dětí), ale i ženy (17 žen), muži (7 jedinců), nedospělí jedinci a jedinci neurčeného pohlaví (po jednom hrobu). Do rozmezí 0,5 až 1 m³ se zařadilo 226 hrobů, včetně 4 dvojhrobů (č. 17, 80, 134, 312). Šlo o hroby mužů (49), žen (88), dětí (65) i jedinců věkové kategorie juvenis (22). Do rozmezí 1 až 1,5 m³ patřilo 113 hrobů, z nichž jeden představoval dvojhrob č. 522. Do tohoto rozmezí spadalo 16 dětských hrobů, 9 hrobů kategorie juvenis, 53 žen, 32 mužů a 4 hroby dospělých jedinců bez určeného pohlaví. V rozmezí 1,5 až 2 m³ se pohybovalo 35 hrobů, včetně 4 dvojhrobů (25, 141, 241, 493). Celkem 6 hrobů patřilo dětem, 4 jedincům věkové kategorie juvenis, 16 hrobů ženám, 10 mužům, a 3 jedincům neurčeného pohlaví. Objem 2 až 2,5 m³ mělo pouze 9 hrobů, z nichž 2 byly dvojhroby (č. 492, 538). Bylo v nich pohřbeno 1 dítě (hrob č. 564), 2 jedinci kategorie juvenis, 4 ženy a 4 muži. Hrobů velkých 2,5 až 3 m³ bylo 5, a to 2 jedinci kategorie juvenis (hroby č. 353 a 400), 1 hrob patřil ženě (369), 1 muži (331) a 1 jedinci neurčeného pohlaví (370). Objemu nad 3 m³ dosáhly pouze 3 hroby, a to ženský hrob číslo 382 o objemu 3,15 m³ a 2 hroby dospělých jedinců neurčeného pohlaví (č. 432- 3,26 m³ a 487- 3,03 m³). Na strukturu velikosti hrobů dle věku a pohlaví odkazuje následující graf.

Graf 5

Z grafu je patrné, že kromě dětí dosahují hroby všech věkových kategorií největšího objemu v rozmezí 0,5 až 1 m³. Pak jejich četnost s různou intenzitou klesá, u žen a jedinců kategorie juvenis je pokles strmý, u mužů mírnější. Objem nad 2 m³ má už ale naprosté minimum hrobů a ani maximální objem na lokalitě (3,26 m³) není nijak velký.

Orientace

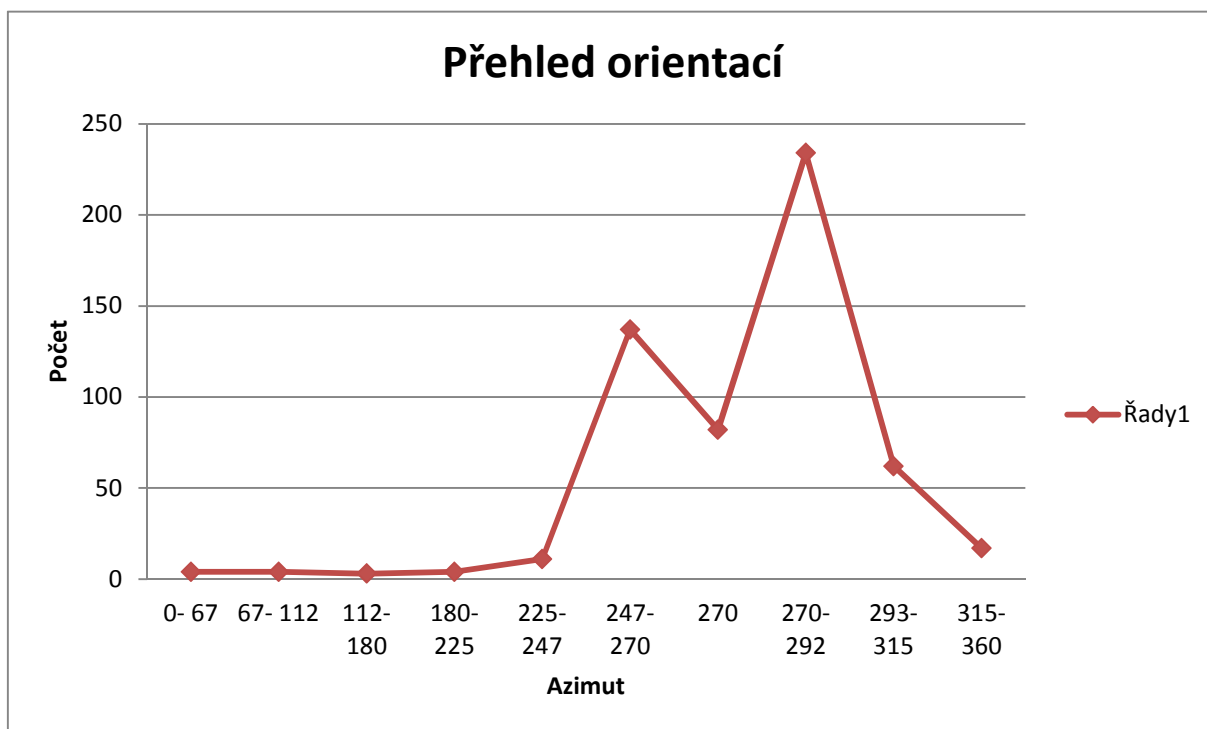
Orientace těla mrtvého (tj. směr hlavy) v hrobové jámě je v katalogu uváděna formou azimutů v tabulce. V Rajhradě byli mrtví pochováni hlavou směrem k západu, tváří k východu Slunce, tedy tak, jak je na raně středověkých pohřebištích obvyklé. Přímo západovýchodní orientaci (tj. 270°) však dodržovalo pouze 82 hrobů (cca 14 % všech hrobů). Velká část hrobů byla nepatrně odchýlena k severnímu směru- 234 hrobů (40 % všech hrobů) zaujímalo orientaci v rozmezí západ- východ až SZZ-JVV (tj. azimuty 270-292° včetně). Dalších 58 hrobů (tj. 10 %) bylo orientováno ve směru SZZ-JVV až SZ-JV (293- 314°). Pouze 4 hroby pak zaujaly přímou orientaci SZ-JV (315°). Větší odchylky k severu (azimuty 315 – 360°) pak byly zaznamenány v 16 případech (3 %). Orientaci S-J (360°) zaujímal hrob č. 260, obsahující pozůstatky muže s výrazně ohnutými pažemi.

Odchylky v jižním směru byly zastoupeny méně. Celkem 137 hrobů (23 %) bylo orientováno v rozmezí Z-V až JZZ-SVV (270- 247° včetně), dalších 11 ve směru JZZ-SVV až JZ- SV (247- 225°). Větší odchylku v jižním směru (JZ- SV až J-S, tj. azimuty 225- 180°) představovaly pouze 4 hroby, orientace J-S (tj. 180°) nebyla zaznamenána.

V. Hrubý (*Hrubý 1955, 75*) vysvětloval odchylky od běžné orientace místem východu Slunce během roku, což by mělo takto ukazovat na úmrtnost obyvatel během jednotlivých ročních období. Tato teorie je však jistě právem v současné době odsuzována (např. *Ungerma 2007, 49*). Odpověď je pravděpodobně nutno hledat jinde. Vzhledem k tomu, že každá lokalita má jinou „preferenci odchylek“, musí se orientace jejich hrobů řídit individuálními vlastnostmi pohřebiště. Jednou z možností je orientace hrobových jam na významnou krajinnou dominantu (*Ungerma 2007, 49*). Extrémní polohy S-J a J-S bude patrně třeba vykládat zcela jinak.

Na nekropoli v Rajhradě můžeme 11 hrobů (cca 2 %) označit za opačně orientované. Celkem 4 hroby byly orientovány v rozmezí 0- 67° (tj. mezi S a SVV). Jedná se o čísla 149, 367, 422 a 495. Další 4 hroby se nacházely v rozmezí 67- 112° (tj. SVV až JVV), a to čísla 177, 384, 491 a 502. Zbylé 3 hroby (č. 31, 458, 488) se zařadily do rozmezí azimutů 112- 180°. Opačně orientované hroby nevytvořily nijak výraznou koncentraci, více se jich však objevilo v severní části nekropole. Viz plán č. 3 v příloze č. 3.

Přehled všech orientací znázorňuje následující graf.

Graf 6

V opačně orientovaném hrobě č. 31 byla pohřbena žena věkové kategorie adultus II. Hrob neposkytl žádnou výbavu. Žena byla pohřbena bez hlavy. Také hrob č. 149

obsahoval pozůstatky ženy věkové kategorie adultus II, žena byla rovněž bez výbavy. Hrob č. 177 vlastnilo dítě věkové kategorie infans II, které bylo do hrobu vybaveno nožem a keramickou nádobou. V hrobě č. 367 spočinul jedinec neurčeného věku a pohlaví, hrob byl porušen orbou a žádné nálezy neposkytl. V hrobě č. 384 byly odkryty pozůstatky jedince neurčeného věku a pohlaví, zemřelý ležel mírně pokrčen na boku. Hrob žádné nálezy neposkytl. V hrobě 422 byl pohřben muž věkové kategorie maturus I. Hrob ležel v superpozici nad hrobem 431, byl narušen orbou a poskytl nález nože a zlomků kování vědra. Hrob č. 458 ležel na hladině výzkumu a patřil ženě neurčeného věku, která ležela ve skrčené poloze. Hrob žádný přídavek neobsahoval. V hrobě č. 488 oválného půdorysu spočinulo dítě kategorie infans II, uložené taktéž ve skrčené poloze. Hrob byl bez nálezu. Hrob č. 491 obsahoval pozůstatky ženy věkové kategorie maturus; žena ležela pokrčená na boku, snad původně ve výklenku. Byla vybavena přeslenem a keramickou nádobou. V hrobě č. 495 byl pohřben muž věkové kategorie maturus I. Hrob byl bez nálezu. V hrobě č. 502 byla pohřbena žena věkové kategorie maturus II. Kostra byla bez lebky a hrob neposkytl žádné nálezy.

Můžeme si povšimnout, že v pěti z jedenácti opačně orientovaných hrobů byly pohřbeny ženy. Jedná se sice o malý a nerepresentativní počet hrobů, abychom z něj mohli vyvozovat další závěry, přesto se domnívám, že určitý náznak preference tohoto pohlaví je patrný. Muži, děti a neurčení jedinci jsou pak v opačně orientovaných hrobech zastoupeni po dvou jedincích. Vazbu opačné orientace těla zemřelého na věk a pohlaví přibližuje následující graf.

Graf 7

Zajímavou se zdá být skutečnost, že značná část opačně orientovaných nebožtíků byla současně pohřbena v poloze vymykající se běžnému pohřebnímu ritu- ve dvou případech se jedná o pohřeb těla bez hlavy, ve dvou případech o polohu skrčenou a nakonec ve dvou případech o polohu mírně pokrčeného těla na boku. Pouze 5 opačně orientovaných mrtvých bylo pohřbeno ve standardní poloze. Kromě toho se zdá, že opačně orientované hroby byly snad záměrně mělčí- celkem 7 hrobů z 11 opačně orientovaných bylo mělčích, než je průměrná hloubka hrobů na lokalitě (7 opačně orientovaných hrobů dosáhlo hloubky pouze 40- 75 cm).

Výklenky

Za výklenkové hroby můžeme na rajhradské nekropoli považovat 3 celky (tj. cca 0,5 % všech hrobů) a to hroby č. 417, 427 a 491. V nálezových zprávách jsou hroby popsány takto: „*Při severní stěně předpokládané jámy však byla v úrovni dna zachycena pravá paže, což ukázalo, že hrob je posunut dále k severu. Hrobová jáma se trochu ukázala v hloubce asi 40 cm pod hladinou výzkumu, neměla však jižní dlouhou stěnu, a zahlubovala se dalších 20 cm. Poněvadž 40 cm silná vrstva mezi hladinou a zřetelným zásypem hrobu byla v podstatě čistá a vzhledem k zřetelnému půdorysu na jižní straně, je možno vyslovit domněnku, že snad šlo o uložení mrtvého v bočním výklenku.*“ (hr. č. 417) Popis hrobu č. 427: „*Na hladině výkopu se objevil pravidelný obdélníkový půdorys o rozměrech cca 200 x 50 cm jižně od jámy, kde byla odkryta kostra. Písčítý zásyp této prázdné jámy dosahující hloubky asi 65 cm pod hladinou tvořil písek míšený s hnědou hlínou. Zásyp jámy nad kostrou byl na hladině výzkumu nejasný, neboť splýval na severní straně s výplní sídlištního objektu 2 (nad hrobem č. 426). V horní části byl vrstevnatý, slabé žilky černošedé se střídaly s šedohnědou hlínou, s vrstvičkami žlutky, níže potom převládl písek zbarvený hlínou do hněda. Ten tvořil zásyp kolem kostry, jak byla odkryta, byla nepravidelná o rozměrech cca 190 x 50 cm, hloubka asi 80 cm pod hladinou.*“ Hrob č. 491 je popsán takto: „*Hrobová jáma se nejasně rýsovala na hladině výkopu jižní, mělčí podélnou polovinou. Byla rozpoznána až při zachycení okraje nádoby. Zásyp v jižní polovině tvořila žlutka poněkud promíšená černou hlínou, zásyp severní poloviny- nad kostrou, nebylo možno rozeznat, neboť jej tvořila čistá, kompaktní žlutka narušená ve výši pasu norami. Z uvedených důvodů bylo velmi těžké sledovat hrobovou jámu, jejíž půdorys byl nepravidelný, mající nejbliže k elipse, o rozměrech 190 x 60 cm u nohou – 85 cm (u pánve).*“

Domnívám se, že druhé dva popisy působí poněkud nejistě. Také v katalogu při popisu hrobů č. 427 a 491 se Č. Staňa vyjadřuje poněkud opatrněji, v teoretických kapitolách však s nimi pracuje. Naopak v textu z roku 1986 (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 16*) mluví o tom, že pouze hrob č. 417 lze bez výhrad označit za výklenkový. Můžeme tedy konstatovat, že na pohřebišti v Rajhradě se objevily možná tři, ale pravděpodobněji pouze jeden výklenkový hrob. Dva z těchto tří potenciálních hrobů se našly téměř vedle sebe v severní části nekropole, třetí ležel při severním okraji pohřebiště mezi volně rozptýlenými hroby. Viz plán č. 4 v příloze č. 3.

Žena v hrobě č. 417 byla vybavena stříbrnou hrozníčkovou náušnicí a železným nožem, muž v hrobě č. 427 nožem, železným dlátkem a dalším předmětem, z něhož se dochovaly pouze zlomky. Ženský hrob č. 491 obsahoval přeslen a keramickou nádobu. Všechny tři potenciální výklenkové hroby tedy poskytly výbavu. Hrobové jámy nebyly nijak upraveny, nenašly se pozůstatky dřeva ani kameny. Hroby č. 417 a 427 dodržovaly běžnou orientaci, hrob číslo 491 však byl orientován opačně (azimut 110°).

Hroby s výklenky nejsou na velkomoravských pohřebištích nijak ojedinělým jevem. B. Dostál zmiňuje výklenkové hroby na pohřebištích v Blučině, Boleradicích, Rousínově a Strážovicích (*Dostál 1966, 22*). Na 1. nechvalínském pohřebišti se vyskytly 4 výklenkové hroby (z 89 hrobů celkem), na 2. nechvalínské nekropoli jen jeden (z 62 celkem), v Prušánkách I celkem 19 výklenkových hrobů (z 313 hrobů), v Prušánkách II 10 výklenkových hrobů z celkového počtu 363 hroby (*Klanica 2006*). Na pohřebišti v Horních Kotvicích byly odkryty celkem 3 hroby s výklenky z celkového počtu 242 hrobů. Jsou zde koncentrovány uprostřed nekropole, kde mají být nejstarší hroby (*Marešová 1983, 5*). Na pohřebišti ve Velkých Bílovicích představovaly 12,3 % všech hrobů (*Měřínský 1985, 20- 22*). Naopak v Mikulčicích u 12. kostela bylo jen 1,2 % hrobů výklenkových (*Kavánová 2003*).

Nejnověji se výklenkovými hroby zabývala D. Staššíková- Štukovská v souvislosti s pohřebištem v Borovcích u Piešťan. Na lokalitě bylo odkryto 436 kostrových hrobů, z nichž celkem 100 bylo výklenkových. Dle autorky je možno z pohledu počtu výklenkových hrobů na lokalitě rozlišovat pohřebiště se sporadickým výskytem (do 10%), kam by se řadilo i pohřebiště v Rajhradě, a pohřebiště s výrazným výskytem výklenkových hrobů (nad 30%) (*Staššíková- Štukovská 2001, 384*). Pohřebiště v Borovcích bylo jako celek datováno do průběhu 8. až 12. století, výklenkové hroby se koncentrovaly v jeho starší, tj. západní a jihozápadní, části. Dle autorky jsou pravlastí výklenkových hrobů euroasijské stepi a ve střední Evropě se objevují od doby římské. V 7. až 8. století se

vyskytují v Potisí, v slovanském prostředí od konce 8. století do století 10., v 8. až 9. století se koncentrují právě v oblasti moravského knížectví. Staššíková- Štukovská upozorňuje na nutnost rozlišovat výklenkové hroby podle umístění výklenku na tunelového (výklenek je v užší straně) a podmolového typu (výklenek je v delší straně), neboť se tyto typy liší v oblasti výskytu i dataci (*Staššíková- Štukovská 2004, 150- 157; Staššíková- Štukovská 2006*). Podle autorky se ve výklenkových hrobech nacházejí nejbohatší nálezy (*Staššíková- Štukovská 2006*), což se v Rajhradě nepodařilo potvrdit.

Stupně při stěnách

Stupně při stěnách se objevily v Rajhradě v 22 případech (necelá 4% všech hrobů). V některých případech (hroby č. 52, 79, 511, 530, 555) byl ústupek po celém obvodu hrobové jámy, v hrobě 530 byly po celém obvodu dokonce stupínky dva, u hrobu 511 byl ústupek zdvojen pouze u nohou nebožtíka. Ve třech případech (hroby č. 42, 331, 345) se jáma zúžila ze tří stran, bez stupínku zůstala pouze východní část. Hrobové jámy číslo 348, 381, 414 a 551 lemovaly ústupky ze dvou vzájemně pravoúhlých stran, a to obvykle na severní a západní straně, v hrobě č. 551 pak na straně západní a jižní. Tři hrobové jámy měly dva stupně při delších stranách (hr. č. 82, 382 a 489). Hroby č. 369, 428 a 430 lemoval jeden stupeň při jižní straně hrobové jámy, hroby č. 506 a 532 vlastnily stupínek u nohou zemřelého. U hrobových jam č. 40 a 334 nebylo zúžení přesněji vymezeno.

V devíti případech (hr. č. 82, 369, 382, 428, 489, 506, 511, 532 a 555) se stupeň při stěně kombinoval s pozůstatky dřeva. V hrobě č. 82 byly podle Stani přes stupeň položeny dřevěné desky, jejichž zbytky se našly nad kostrou. V hrobě č. 369 se asi 20 cm nad dnem hrobové jámy vyrýsoval půdorys rakve, stupeň se však objevil až hlouběji, cca 5 cm nad dnem. V hrobě 382 vznikly ústupky podél delších stran rakve, jejíž zásyp se odlišoval od zbylého zásypu hrobu; obdobná situace nastala u hrobu č. 489, 511 a 555. V hrobě č. 428 se dřevo objevilo mezi pánevními kostmi, vztah ke stupni se nedá určit. V hrobě č. 506 se dochovaly zbytky dřeva na krátkých stěnách hrobové jámy, při jedné z těchto stěn se také nacházel ústupek. V hrobě 532 byly zachyceny pozůstatky z horní desky rakve.

V devíti z 22 hrobů se stupněmi bylo tedy současně zachyceno dřevo. V jednom případě snad šlo o využití stupně k přeložení užšího prostoru dřevěnými deskami, ve čtyřech situacích vznikl stupeň, snad nezáměrně, podél stěny rakve. V hrobě 506 se snad dá sledovat vztah mezi ústupkem a pozůstatky dřeva při východní stěně hrobové jámy. Vztah mezi stupněm a dřevem v hrobech č. 369, 428 a 532 považuji za nejednoznačný.

V hrobech se stupněm při stěně bylo pohřbeno 7 dětí, 7 žen, 6 mužů a 2 jedinci věkové kategorie juvenis. Téměř všechny hroby poskytly výbavu, bez nálezu bylo pouze 6 hrobů (79, 82, 348, 511, 532 a 555). Hroby se objevily ve dvou volnějším koncentracích, z nichž jedna ležela v severní části nekropole, druhá v jižní. Viz plán č. 4 v příloze č. 3.

Dřevo

Dřevo se objevilo v 55 hrobech (tj. cca 9 % všech hrobů), ve kterých bylo pohřbeno celkem 60 jedinců. Kromě hrobů s jedním zemřelým se totiž dřevo vyskytlo i v pěti dvojhrobech (č. 141, 241, 492, 493 a 522). Celkem 34 hrobů (62 % hrobů se dřevem) poskytlo výbavu, 21 hrobů (38 %) bylo bez nálezu. V devíti případech (viz výše) se dřevěná konstrukce kombinovala se stupněm při stěně hrobové jámy, v jednom případě (hrob č. 493) se rakev objevila společně s plochými kameny u stěny jámy. Hroby se dřevem se koncentrovaly do tří skupin. Řada hrobů se dřevem se objevila při severním okraji pohřebiště, druhá koncentrace se nacházela v severní polovině severně od největší koncentrace hrobů, a třetí koncentrace se objevila při jižním okraji nekropole. Viz plán č. 5 v příloze č. 3.

Ve 14 hrobech se dřevem spočinuly děti (v hrobech s dřevěnou konstrukcí bylo pohřbeno 7,5 % všech dětí), 5 hrobů (11 % všech juvenis) patřilo jedincům věkové kategorie juvenis, 23 hroby ženám (11 % všech žen), 16 hrobů s dřevěnými konstrukcemi mužům (15 % všech pohřbených mužů) a 2 neurčeným jedincům (cca 1 % této kategorie). Z výše uvedených čísel snad můžeme pro hrob s dřevěnou konstrukcí konstatovat určitou preferenci dospělých jedinců, a to zejména mužů.

Z hlediska věkové struktury dospělých byli v dřevěných schránkách pohřbíváni jedinci věkové kategorie adultus (22 zemřelých, 14 % zástupců věkové kategorie adultus) i matusus (16 jedinců, 13 % jedinců věkové kategorie matusus). Nemůžeme zde tedy sledovat žádnou preferenci věkové skupiny. Všechny tyto úvahy však mají pouze relativní platnost; výsledek je zajisté ovlivněn možnostmi dochování dřeva v hrobové jámě a veškeré výsledky proto mohou být tímto faktorem zkresleny.

Zbytky dřeva se obvykle zachovaly pouze torzovitě, takže nebylo možno stanovit podobu dřevěné konstrukce. Zcela nepatrné zbytky dřeva nebo pouhé stopy po rakvi se podařilo objevit v 16 hrobech, ve 14 hrobech se zachovaly stěny či alespoň jedna ze stěn rakve, v 13 případech se dochovala pouze deska nad zemřelým, ve třech hrobových jamách deska pod kostrou, kombinace desky nad kostrou a některou z bočních stěn se objevila

pětkrát, dvakrát se objevila jak deska nad kostrou, deska pod ní, tak i některá ze stěn, ve dvou případech byla zachycena kombinace desky nad a pod kostrou.

Podle Čeňka Stani dovolují dochované stopy po dřevěných konstrukcích rekonstruovat dva hlavní způsoby použití dřeva v hrobech, a to obložení stěn hrobové jámy, na němž ležely vrchní podélné desky; toto řešení se objevilo v dvojhrobech č. 241, 492 a 493. Druhým řešením pak byly rakve, ke dnu a nahoru obvykle zúžené. U hrobu 82 předpokládá překrytí nebožtíka prkny umístěnými na schůdcích při stěně hrobové jámy. Všechny varianty lze kvůli torzovitosti pouze předpokládat, ale ne jednoznačně prokázat (*Staňa 2006, 29*).

Vzorky dřeva na analýzu byly v Rajhradě získány z 32 hrobů. Určení provedl Emanuel Opravil. Ve 30 případech pocházely vzorky z jedlového dřeva (*Abies alba*), v jednom hrobě se našlo dřevo z dubu (*Quercus sp.*, hrob č. 141) a v jednom případě nebylo možno dřevo určit (*Staňa 2006, 27; tabulka tamtéž*). Podle Č. Stani se jedlové dřevo dováželo z Dražanské vrchoviny, jejíž okraje jsou od Rajhradu vzdáleny cca 15 km a dovoz tak zvyšoval jeho cenu; v těchto hrobech by pak byli pohřbíváni lépe situovaní zemřelí (*Staňa 2006, 27*).

Rajhradská nekropole se svými 9 % hrobů se dřevem se řadí mezi velkomoravská pohřebiště s nižším zastoupením dřeva. V Prušánkách II se objevilo 4,6 % hrobů se dřevem (*Klanica 2006*), v Horních Kotvicích to bylo 15 % (*Marešová 1983*), v Mikulčicích u 6. kostela dokonce jen 3 % (*Profantová 2003*).

Kámen

Kámen se na rajhradské nekropoli objevil v devíti hrobech (cca 1,5 % hrobů). Vždy se jednalo pouze o ojedinělý kámen či shluk dvou až tří kamenů, v žádném případě se nejednalo o pravidelné obložení. V hrobě číslo 45 se velký světlý pískovcový kámen nacházel za hlavou zemřelého, pod lebkou ležel kámen v hrobě č. 119, další kameny v tomto hrobě se nacházely při stěně hrobové jámy poblíž levé ramenní kosti. V případě hrobů č. 54 a 175 se kámen nacházel poblíž pravého chodidla, v hrobě č. 110 u levého chodidla, v hrobě č. 56 ležel kámen vně pravého kolena zemřelého. V hrobě č. 79 ležel kámen pod levým ramenem nebožtíka, v hrobě č. 75 ležely při stěně velké valouny. V dvojhrobě č. 493 se při jižní stěně ve východní polovině hrobové jámy nakláněly ploché kameny nad rozmačkanou dětskou lebku. Současně byla v tomto hrobě zachycena rakev. Větší část hrobů s kameny se objevila v jižní části pohřebiště.

V hrobech obsahujících kámen bylo v pěti případech pohřbeno dítě (včetně dvojhrobu muže a dítěte), ve třech případech muž (včetně dvojhrobu), v jednom žena a jednou jedinec věkové kategorie juvenis. Pět hrobů (č. 54, 75, 119, 175 a 493) poskytlo nálezy, 4 hroby (č. 45, 56, 79 a 110) výbavou nedisponovaly. Viz plán č. 5 v příloze č. 3.

Zásyp hrobových jam

Zásyp hrobových jam byl nesourodý. V jednotlivých částech nekropole byl různý, jako bylo různé podloží. Zásyp mohl být písčítý, hlinito- písčítý či hlinitý, často s příměsí podložní žlutky. Často se odlišoval zásyp rakve od zbytku hrobové jámy. Předmět se ve výplni hrobu objevil v 24 hrobech. V hrobech č. 17, 33, 80, 210, 212, 282, 289, 318, 325, 338, 341, 345, 366, 371, 387, 394, 395, 414, 457 a 553 se našly zlomky slovanské keramiky, v hrobě č. 58 byl v zásypu nalezen železný hřeb, v hrobě č. 218 pravěký přeslen, v hrobě č. 225 byly v zásypu železné zlomky, v hrobě 499 byl v zásypu nalezen zlomek nože.

2. Zemřelí v hrobových jamách

Při analýze velkomoravského pohřebiště na katastrálním území Rajhradu pracuji, jak bylo zdůvodněno výše, s celkem 558 hroby, v nichž bylo pohřbeno 570 jedinců. Šlo o jednotlivé hroby a 12 dvojhrobů. Podle Čeňka Stani byla zachovalost kosterního materiálu velmi dobrá, pouze 22 % koster bylo poškozeno tlením. Měličí hroby byly často poškozeny orbou či buldozerem, častá také byla dislokace kostí hlodavci (*Staňa 2006, 32*). Polohu zemřelého nelze určit ve 30 případech (tj. přibližně 5 % z 570 koster).

Následující řádky pojednávají o standardních i mimořádných polohách zemřelých. Je nutné brát neustále v potaz okolnost, že veškeré roztřídění do jednotlivých kategorií je pouze orientační. Stanovit hranici, kdy považujeme polohu za standardní a kdy již ne, je totiž poměrně nesnadný úkol. Ve shodě s Č. Staňou považuji všechny nepatrné odchylky (odtažení ruky či nohy od těla, natočení lebky či ruce směřující do klína) za standardní polohu. Další kategorie vymezují takto: na pohřebišti se objevili zemřelí uložení obvykle na boku s různým stupněm pokrčení končetin. Rozlišuji polohu 1. na boku s mírným pokrčením končetin a 2. silně skrčené kostry. Dále se na pohřebišti objevila 3. kategorie nebožtíků s pažemi pokrčenými v pravém a ostřejším úhlu, dále pak 4. kategorie mrtvých uložených s překříženými nohama, a také kategorie mrtvých uložených v hrobové jámě 5. na břiše či 6. bez hlavy.

Standardní poloha

Na nekropoli v Rajhradě byli zemřelí běžně ukládáni v poloze na zádech, s rukama podél těla, hlavou k západu. Drobné odchylky od této základní polohy považuji ve shodě s Č. Staňou (*Staňa 2006, 33*) za standardní polohu. Odchytkou může být pokrčení paží tak, že jedna či obě ruce směřují do klína, nepatrné natočení kostry, nachýlení lebky a podobně. Tyto výjimky mohou být zapříčiněny pohybem nebožtíka při přenosu v rakvi a nemusí nutně znamenat rituální odchylku. Na pohřebišti v Rajhradě bylo standardně pohřbeno 473 jedinců (tj. cca 83 % zemřelých zahrnutých do analýzy).

Poloha mírně na boku, s pokrčenými končetinami

Do této kategorie spadá celkem 27 zemřelých (hroby č. 2, 27, 39, 55, 57, 94, 118, 171, 200, 274, 284, 297, 301, 344, 356, 359, 384, 398, 426, 434, 445, 450, 461, 491, 532, 542, 554; tj. necelých 5% všech zemřelých). V dané poloze byli pohřbíváni muži (4 jedinci, tj. 4% všech mužů) věkových kategorií *adultus* I (1x), *adultus* II (2x) a *maturus* I (1x), ženy (10 mrtvých, tj. 5% všech žen) věkových kategorií *adultus* I (6x), *adultus* II (1x), *maturus* I (2x) i *maturus* II (1x). Hojně byly takto pohřbívány také děti (11 zemřelých, tj. 6% všech dětí) věkových kategorií *infans* I (6x) i *infans* II (5x), výjimečně jedinci věkové kategorie *juvenis* (1 mrtvý, tj. 2% této kategorie). V jednom případě byl v poloze na boku pohřben jedinec neurčeného věku a pohlaví.

Zastoupení jednotlivých kategorií působí poměrně vyrovnaně, v rámci každé kategorie (věk, pohlaví) se ve všech případech pohybujeme blízko čísla 5% všech jedinců dané kategorie. Nevypadá to, že by pro tento způsob pohřbu měla být preferovaná určitá skupina obyvatelstva. V rámci věkové struktury však může být poněkud zarážející vyšší zastoupení mladých žen.

Většina takto pohřbených nebožtíků neměla při sobě žádnou archeologicky evidovatelnou výbavu. Pouze 5 hrobů (č. 171, 359, 461, 491, 542) poskytlo nález. Jednalo se o nůž, kování vědra a hrozníčkovou náušnici v případě hrobu č. 171, o kování vědra v případě hrobu 359, o přeslen a keramickou nádobu v případě hrobu č. 491 a o nůž v hrobě 542. Hrob 461 vybaven velmi bohatě: obsahoval 6 kusů zlatých bubínkových náušnic, dva gombíky, vědérko a keramickou nádobu.

V jednom případě (hrob 461) byla zemřelá pohřbena v rakvi, v jednom případě šlo o kombinaci dřeva a stupně při stěně (hrob č. 532), jednou ležel takto pohřbený nebožtík ve výklenku (hr. č. 491). Ve čtyřech případech se mírně pokrčená poloha na boku kombinovala s orientací, kterou můžeme považovat za mimořádnou. Hroby č. 356 a 450

byly orientovány téměř sever- jih, nebožtíci v hrobech č. 384 a 491 pak leželi hlavou k východu.

Hroby, v nichž byli zemřelí uloženi v mírně pokrčené poloze, se neobjevily pouze v střední části nekropole. V jižní části pohřebiště byly volně a pravidelně rozprostřeny bez výraznější kumulace, v severní polovině plochy se tyto hroby nacházely ve dvou koncentracích. Viz plán č. 6 v příloze č. 3

Překřížení nohou

Na nekropoli v Rajhradě se objevili 4 nebožtíci (necelé 1% všech jedinců) pohřbení tak, že jejich nohy byly v nártu překříženy. Jednalo se o hroby č. 217, 357, 437 a 452. Ve třech případech šlo o pohřeb mladé ženy (jednou ve věkové kategorii adultus I, dvakrát v kategorii adultus II) a jednou o pohřeb jedince neurčeného věku a pohlaví. Nejedná se sice o příliš reprezentativní vzorek, avšak přesto snad můžeme hovořit o určité vazbě tohoto typu uložení na ženské pohlaví.

Hroby č. 217 a 437 disponovaly výbavou. Hrob č. 217 obsahoval nůž, hrob 437 pak 3 kusy náušnice podunajského typu. Uložení zemřelého s překříženými nohama se nekombinovalo s žádnou zvláštní úpravou hrobové jámy ani s výjimečnou orientací zemřelého.

Hroby se zemřelými s překříženými nohama nevytvořily žádnou souvislou kumulaci. V severní části nekropole se však objevily dva tyto hroby přímo vedle sebe. Viz plán č. 6 v příloze č. 3.

Výrazně ohnuté paže

Do této kategorie je možno zařadit zemřelé, kteří měli jednu či obě paže v lokti ohnuté v pravém či ostřejším úhlu. Řadí se sem celkem 13 jedinců (tj. 2% všech zemřelých, hroby č. 6, 133, 247, 260, 294, 318, 344, 427, 436, 471, 524, 553 a 560). V pěti případech šlo o muže (5% všech mužů) věkových kategorií adultus II (1x), maturus I (3x) a maturus II (1x), pětkrát byla takto pohřbena žena (cca 2% všech žen) ve věku adultus I (3x) a maturus I (2x), jednou v této poloze spočinulo dítě kategorie infans I, v jednom případě jedinec starý 18 až 20 let a jednou jedinec neurčeného věku a pohlaví.

Z šesti hrobů pocházejí nálezy. Hrob č. 6 obsahoval keramickou nádobu, hrob č. 247 jednu náušnici podunajského typu. Nebožtík v hrobě č. 260 disponoval nožem, zemřelý v hrobě č. 427 pak nožem a toaletním předmětem. Hrob č. 436 obsahoval kování vědérka, hrob č. 471 nůž. Můžeme tedy hovořit spíše o skromnější výbavě těchto hrobů.

V hrobě číslo 524 zemřelý ležel v dřevěné schránce, hrob 427 byl výklenkový. Ve dvou případech pak můžeme hovořit o vazbě na mimořádnou orientaci mrtvého- hroby č. 260 a 294 byly orientovány ve směru S-J (azimuty 360 a 354°).

Jedinci s výrazně ohnutými pažemi byli pohřbeni na celé ploše pohřebiště, hroby nevytvářely žádné výraznější uskupení. Tři byly při jižním okraji nekropole, dva ve středové části, zbylé v severní polovině, kde tři vytvářely nevýraznou přímkou. Viz plán č. 6 v příloze č. 3.

Skrčená poloha

Na pohřebišti v Rajhradě se objevilo celkem 10 jedinců pohřbených ve skrčené poloze (hroby č. 173, 261, 266, 358, 391, 425, 458, 488, 501, 515; tj. necelá 2% všech hrobů). Kostry v hrobech č. 173 a 458 byly sice v poměrně špatném stavu a dlouhé kosti nohou se téměř nedochovaly, přesto však můžeme na skrčenou polohu usuzovat. Šlo o hroby mužů (2 hroby, tj. 2% všech mužů) věkových kategorií adultus I a maturus I, žen (4 hroby, tj. 2% všech žen) věkových kategorií adultus I (1x), adultus II (2x) a jednou neurčeného věku, jednou se objevil hrob nedospělého jedince věkové kategorie juvenis (2% všech juvenis) a třikrát hrob dítěte (necelá 2% všech dětí) kategorie infans II. Pokud můžeme z takto nízkého počtu hrobů soudit, zvyklost ukládat zemřelé ve skrčené poloze se na rajhradské nekropoli nevázala na žádnou z výše uvedených skupin. Počet takto pochovaných mužů, žen, dětí i nedospělých jedinců kategorie juvenis se ve všech případech pohybuje kolem dvou procent dané kategorie.

Ani jeden z výše uvedených hrobů neposkytl výbavu, pouze v hrobě č. 391 byly zachyceny zbytky dřeva, ostatní hrobové jámy byly bez úpravy. Mezi hroby s nebožtíky ve skrčené poloze se objevili celkem 2 jedinci, kteří byli orientováni opačně, tzn. hlavou k východu. Šlo o hroby č. 458 (azimut 175°) a 488 (162°). Stejně jako v předchozím případě tak můžeme konstatovat spojitost mezi mimořádnou polohou mrtvého a opačnou orientací.

Pohřby ve skrčené poloze se převážně objevily v severní polovině nekropole. Obzvláště při západním okraji této poloviny, v místě, kde byla nejvyšší koncentrace hrobů, se objevily poblíž sebe čtyři hroby s jedincem ve skrčené poloze. Viz plán č. 6 v příloze č. 3.

Poloha na bříše

V poloze na břicho bylo pohřbeno celkem 9 nebožtíků (hroby č. 101, 199, 214, 224, 268, 273, 287, 333 a 438, tj. cca 1,5% všech jedinců). Ve dvou případech (č. 273, 438; tj. 2%) byl takto pohřben muž, a to věkové kategorie *adultus* II a *senilis*, ve zbylých 7 hrobech žena (3% všech žen) ve věku *adultus* I (2x), *adultus* II (3x), *maturus* I a *senilis*. Zdá se tedy, že pohřeb na břicho byl na rajhradském pohřebišti uplatňován zejména u žen.

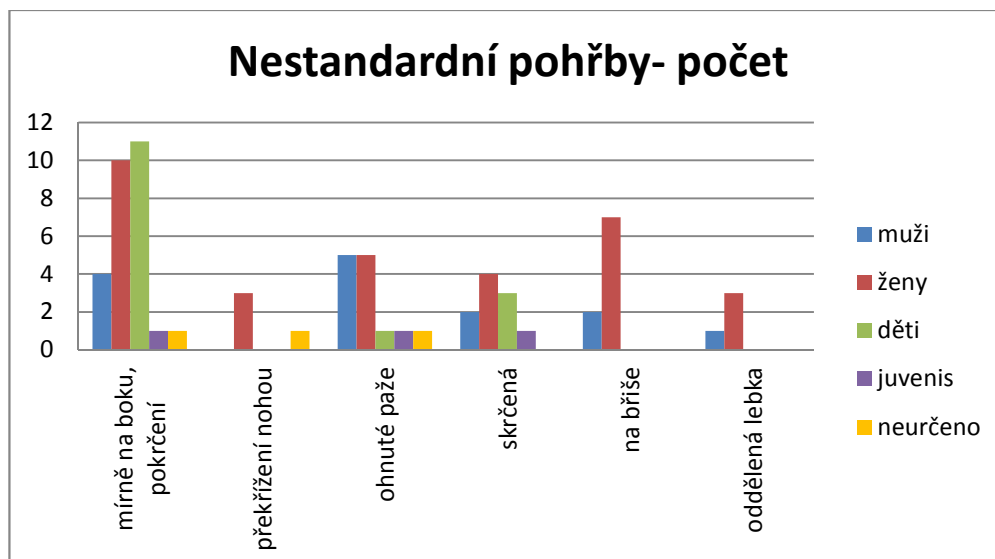
Pouze ženský hrob č. 214 byl pravděpodobně vybaven, a to podle patiny na spánkové kosti náušnicí, která se nedochovala. Zbývající hroby vybaveny nebyly. Hrobové jámy nebyly upravovány, hroby se nijak nevymykaly ani svou orientací, pouze hrob 438 byl poněkud vychýlen k severu.

Hroby s jedinci uloženými na břicho se objevily z drtivé většiny v severní části pohřebiště a určitou kumulaci vytvářely v místě největší koncentrace hrobů při západním okraji plochy. Viz plán č. 6 v příloze č. 3.

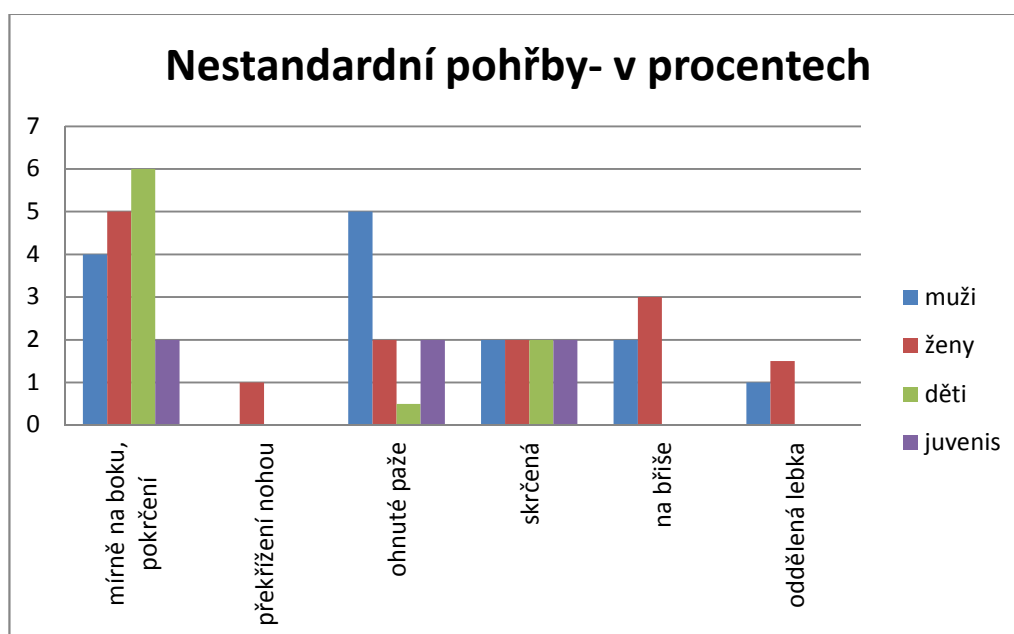
Zemřelí s oddělenou lebkou

Na pohřebišti se objevilo několik koster, jimž chyběla lebka. Drtivá většina z nich však byla silně narušena pluhem a lebka byla uorána. Na lokalitě se však podařilo odkrýt 4 hroby (č. 104, 154, 270 a 463), které svědčí o záměrném oddělení lebky od těla (*Staňa 2006, 35- 36*). Ve třech případech se jedná o hroby mladých žen kategorie *adultus*, v jednom případě (hr. č. 270) o lebku muže kategorie *maturus* II. Hlava ženy z hrobu č. 104 byla do mělké jamky uložena až po uhnití měkkých tkání; o tom svědčí skutečnost, že spodní čelist této lebky zůstala v hrobě při kostře. Zato kostra z hrobu č. 154 byla pohřbena již bez hlavy; lebka včetně spodní čelisti byla uložena do jak opodál. V hrobě č. 270 se podařilo zachytit mužskou lebku i se spodní čelistí, druhotně uloženou k hlavě pohřbené ženy. Hrob č. 463 obsahoval velmi dobře zachovalou kostru bez krčních obratlů a bez hlavy. Hroby byly bez nálezu, mezi kolony kostry z hrobu č. 463 se podařilo nalézt drobný korálek.

Jedinci uložení s oddělenou lebkou byli volně rozloženi po celé ploše pohřebiště a nevytvářeli žádnou koncentraci. Viz plán č. 6 v příloze č. 3.

Graf č. 8 Přehled nestandardních poloh zemřelých v závislosti na pohlaví

Graf č. 9 ukazuje procentuální zastoupení nestandardních poloh vůči všem jedincům dané kategorie

Nezdá se, že by se dala prokázat jednoznačná vazba mimořádné polohy těla s patologiemi. Pouze 11 jedinců (z celkového počtu 27) uložených na boku v mírně pokrčené poloze trpělo antropologicky doloženou patologií. Patologie (cribra orbitalia) je doložena pouze u jednoho nebožtíka ze čtyř, kteří byli uloženi s překříženýma nohama. U celkem pěti ze třinácti nebožtíků uložených s výrazně ohnutými pažemi zaznamenali antropologové určitou patologii. Dokonce jen u dvou z deseti pochovaných ve skrčené poloze se podařilo určitě patologie (cribra orbitalia a zlomenina) prokázat. Pouze u polohy na bříše a s oddělenou lebkou převažují jedinci s doloženou patologií nad jedinci (zcela)

zdravými. Patologie byla doložena u pěti z devíti na břicho uložených zemřelých a u třech ze čtyř jedinců s oddělenou lebku. Je však třeba konstatovat, že ne všechny „nemoci“ (které by mohly být záminkou pro mimořádnou polohu) se musejí na kosterním materiálu projevit a být detekovatelné antropologem (např. duševní postižení).

Dvojhroby

Na pohřebišti v Rajhradě je doloženo 12 dvojhrobů, což představuje 2% všech hrobů. Šlo o hroby č. 17, 25, 80, 134, 141, 241, 312, 344, 492, 493, 522 a 538. Celkem 6 dvojhrobů poskytlo nějaký nález, zbylých 6 bylo bez výbavy. V dvojhrobech byli pohřbíváni muži (6 jedinců), ženy (5), děti (10) i jedinci kategorie juvenis (2). V jednom dvojhrobě spočinul jedinec neurčeného věku a pohlaví.

V hrobě č. 17 byl pochován muž věkové kategorie matusus II společně s dítětem. Muž byl vybaven železným nožem. Hrob č. 25 obsahoval pozůstatky muže věkové kategorie adultus I a jedince neurčeného věku a pohlaví. Hrob byl bez výbavy. V hrobě č. 80 spočinuly dvě děti ve věku infans I. Obě děti byly bez výbavy. V hrobě č. 134 taktéž ležely dvě děti, a to věkových kategorií infans I a infans II. Také tento hrob žádnou výbavu neposkytl. V hrobě č. 141 byla pohřbena žena věkové kategorie adultus I a jedinec ve věku juvenis. Hrob obsahoval pozůstatky dřeva, žena byla vybavena nožem a stříbrnou hrozníčkovou náušnicí. V hrobě č. 241 spočinula žena věkové kategorie adultus I spolu s dítětem kategorie infans II. Hrob obsahoval pozůstatky dřevěné schránky, žena byla vybavena nožem a železnou náušnicí, dítě bylo bez nálezu. V hrobě č. 312 ležela žena kategorie adultus II společně s dítětem věku infans I, ani jednoho z nich nedoprovázela hrobová výbava. V hrobě č. 344 byly pochovány dvě děti ve věku infans I. Hrob byl bez výbavy. Hrob č. 492 obsahoval pozůstatky dvou mužů věkových kategorií adultus II a matusus II. Muži byli pohřbeni v dřevěné schránce, mladší muž byl vybaven dvěma šípkami, staršího muže doprovázel do hrobu železný nůž. V hrobě č. 493 ležel muž věkové kategorie matusus I společně s dítětem infans I. Hrob obsahoval pozůstatky dřeva, které se objevilo společně s plochými kameny sklánějícími se nad dětskou lebku. Muž měl při sobě železnou ocílku, křesací kamínky, kamenný brousek, železnou šíпку a háček. Dítě bylo vybaveno dvěma stříbrnými náušnicemi neurčeného typu a svinutým stříbrným drátkem. V hrobě č. 522 byli společně pohřbeni muž a žena věkové kategorie matusus I. V zásypu hrobu se objevily nepatrné zbytky dřeva z rakve, oba zemřelí byli vybaveni železným nožem. Hrob č. 538 obsahoval pozůstatky ženy věkové kategorie adultus II a jedince kategorie juvenis, oba byli bez výbavy.

Z předchozího přehledu je patrné, že v dvojhrobech byli pohřbíváni společně muži, ženy, děti i nedospělí jedinci. Ve 3 případech šlo o dvojhrob dětí, snad sourozenců, ve dvou hrobech byla pohřbena žena s dítětem, ve dvou případech šlo o pohřeb ženy a nedospělého jedince kategorie juvenis. Muž s dítětem byl pohřben ve dvou hrobech, ve třech hrobech byli společně pohřbeni dva dospělí jedinci.

Dvojhroby byly rozloženy po celé ploše pohřebiště. Viz plán č. 7 v příloze č. 3.

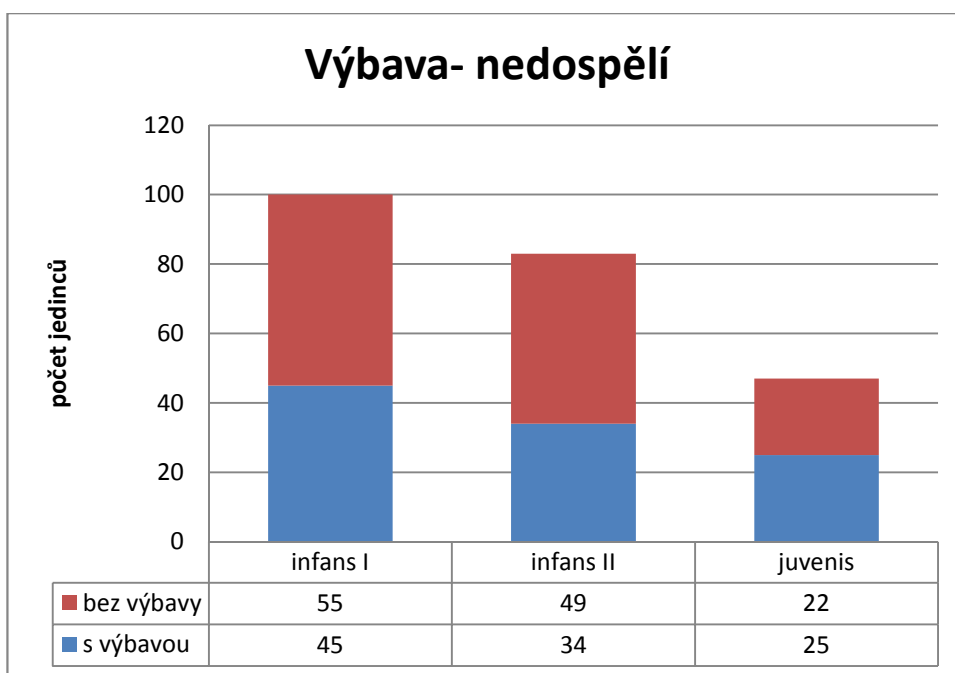
2.7. Inventář

Na pohřebišti v Rajhradě se objevilo 249 hrobů s výbavou (tj. 45 % hrobů, které byly zahrnuty do statistiky), zbylých 309 hrobů (55 % všech statisticky hodnocených hrobů) žádné nálezy neposkytlo.

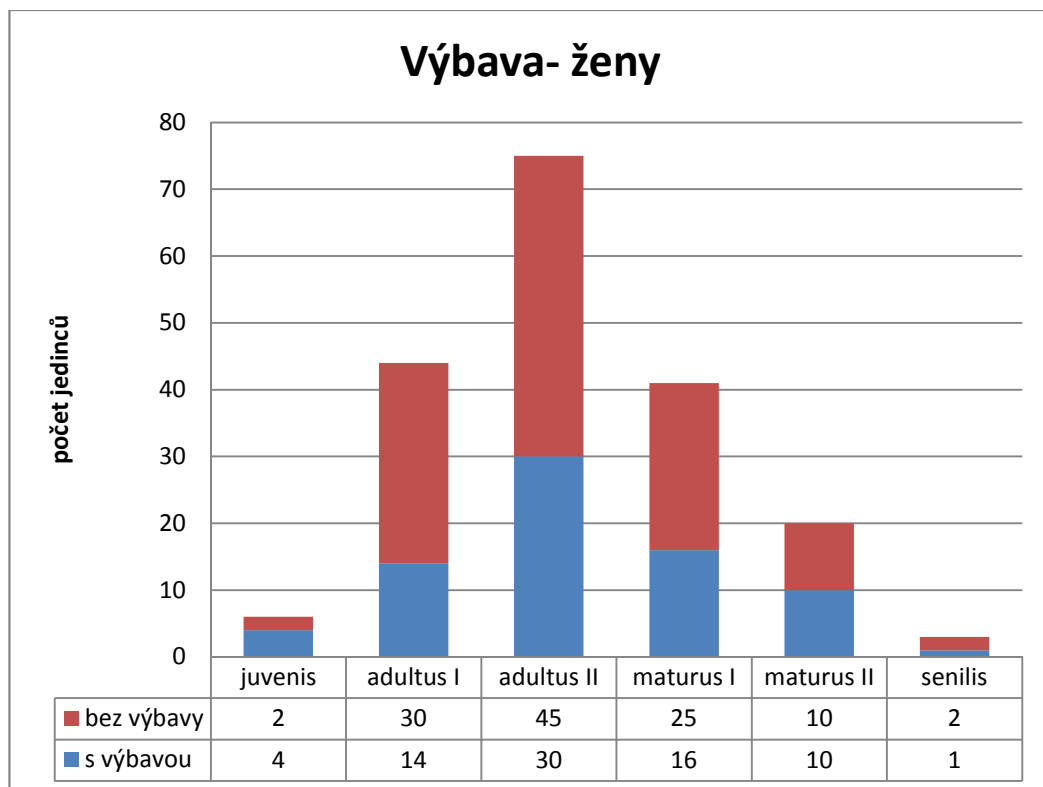
Mezi 249 vybavenými hroby se vyskytlo 6 dvojhrobů. V dvojhrobech č. 492, 493 a 522 byly předmětem vybaveny obě kostry, v dvojhrobech č. 17, 141 a 241 vždy jen dospělý jedinec. Za vybavené jedince proto můžeme považovat 252 kostry (44 % všech jedinců). Jedná se o 81 dětí (44 % všech dětí), 25 jedinců věkové kategorie juvenis (53 %), 79 žen (38 % všech žen), 54 mužů (50 % mužů) a 13 neurčených jedinců (59 % této kategorie).

Mezi 309 nevybavenými hroby se objevilo dalších 6 dvojhrobů, k nevybaveným jedincům navíc můžeme připočítat také 3 nedospělé jedince z dvojhrobů č. 17, 141 a 241. Bez archeologicky evidované výbavy tedy bylo celkem 318 osob (56 % všech jedinců). Nevybaveno bylo 105 dětí (56 %), 22 jedinců kategorie juvenis (47 %), 128 žen (62 % všech žen), 54 mužů (50 %) a 9 neurčených jedinců (41 % této kategorie).

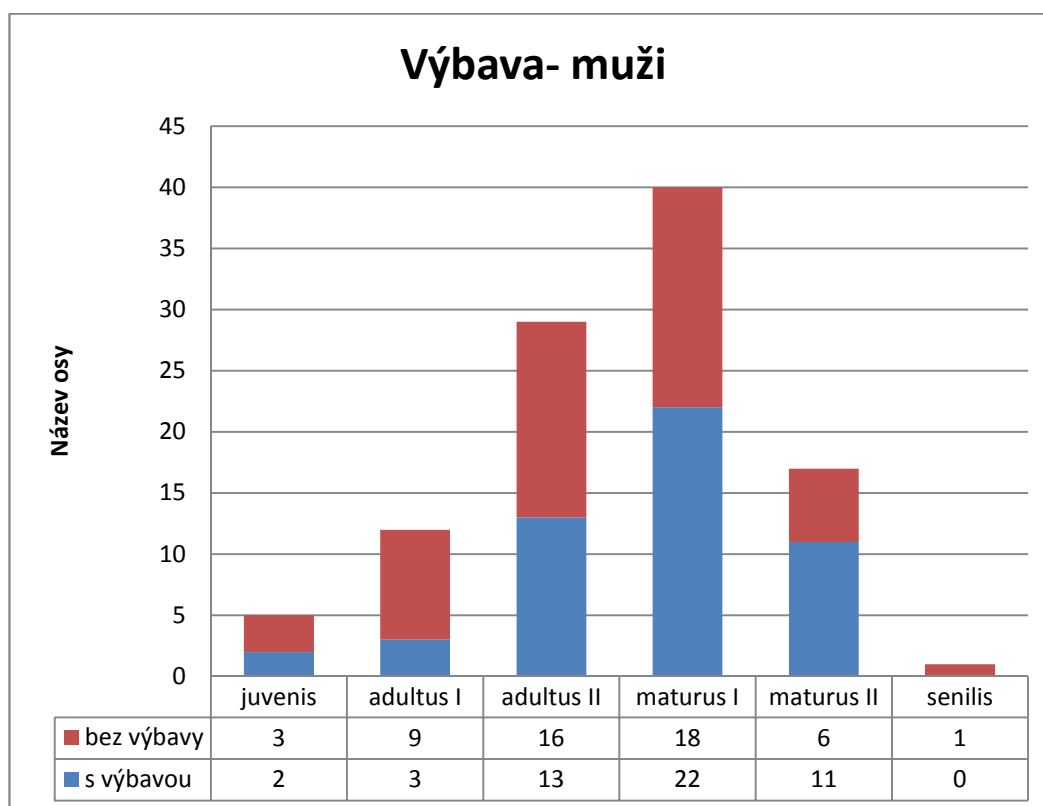
Poměr vybavených a nevybavených jedinců určitého pohlaví v jednotlivých věkových kategoriích přibližují následující grafy.

Graf č. 10

Graf č. 11

Graf č. 12

Na pohřebišti v Rajhradě byla nadpoloviční většina hrobů (55 %) a tedy i jedinců (56 %) bez výbavy. Bez výbavy byla více jak polovina žen (62 %) a dětí (56 %), naopak nadpoloviční většina jedinců věkové kategorie juvenis (53 %) a jedinců neurčeného pohlaví (59 %) výbavou disponovala. Poměr mezi vybavenými a nevybavenými muži byl vyrovnaný (50 : 50 %). Pomineme-li jedince neurčeného pohlaví, můžeme snad hovořit o jakési preferenci ve výbavě mladých nedospělých jedinců a také mužů oproti dětem a zejména ženám.

Věková struktura u žen a dětí působí vyrovnaným dojmem. Vybavenost se pohybuje v každé kategorii pod 50 % (kromě žen kategorie juvenis, kde však můžeme mluvit o nereprezentativnosti kvůli malému zastoupení), u žen se poměr mezi vybavenými a nevybavenými vyrovnává až v kategorii matus II. Jinou situaci můžeme sledovat u mužů. Jejich vybavenost se v kategoriích juvenis a adultus pohybuje pod 50 %, náhle však stoupá v kategorii matus I. Je tedy snad možné hovořit o vyšší vybavenosti spíše starších mužů.

Přehled vybavených hrobů v prostoru znázorňuje Viz plán č. 38 v příloze č. 3.

Následující přehled předmětů, které byly v hrobech nalezeny, nemá v žádném případě nahradit již publikovaný katalog (*Staňa 2006*). Jeho cílem není detailně představit jednotlivé předměty, nýbrž předměty klasifikovat a sledovat závislost jednotlivých typů předmětů na věku a pohlaví zemřelého. Klasifikace předmětů a hledání analogií k nim má také pomoci chronologickému a sociálnímu zařazení hrobů i celého pohřebiště.

Šperky a součásti oděvu

Šperky a součásti oděvu se na rajhradském pohřebišti objevily v celkem 70 hrobech. Vybaveni jimi byli ženy, děti a nedospělí jedinci, ale v některých případech i jedinci antropologicky určení jako muži. Mezi šperky a součásti oděvu je možno zařadit zde přítomný šperk podunajského typu, veligradský šperk, prsteny, lunice, gombíky, korálky a rolničky.

Kombinace šperků v hrobech znázorňuje kombinační tabulka v příloze; do tabulky jsou zahrnuty pouze ty typy šperků, u nichž bylo možno určitou kombinaci stanovit. Nejsou tam z prostorových důvodů šperky, které se v hrobě našly osamoceně a jiný typ šperku je nedoprovázel, nebo hroby s neurčeným typem šperku.

Šperk podunajského typu je na lokalitě zastoupen 90 kusy v 42 hrobech (7,5 % všech hrobů). Jednalo se o hroby dětí (21 jedinců), 16 žen, o 4 hroby jedince věkové

kategorie juvenis a o jednoho jedince, jehož kostra byla antropologem posouzena jakožto mužská. Až na železný šperk z hrobu č. 241 byly všechny náušnice vyrobeny z bronzu. Ve většině případů se šperk nacházel u hlavy zemřelého, dítě v hrobě č. 383 mělo jednu ze čtyř náušnic posunutou k lokti pravé paže, v hrobech č. 34 a 120 byly náušnice umístěny u pasu nebožtíka, v hrobě č. 208 měla zemřelá náušnici posunutou na pravé rameno. V hrobech č. 167 a 248 byly náušnice umístěny mezi stehenními kostmi. V hrobě č. 78 mělo dítě náušnici u pravého kolena, v hrobě č. 248 u levé stehenní kosti. V hrobě č. 383 byla jedna z náušnic posunuta daleko za hlavu ke stěně hrobové jámy.

Typ 7-1, tedy jednoduché kroužkovité náušnice, se objevil v počtu celkem 10 kusů v 6 hrobech (č. 208, 289, 304, 428, 466, 530). V hrobech č. 208, 289 a 460 byl tento typ šperku jediným přídatkem a nekombinoval se s žádným jiným předmětem. V hrobě č. 304 byla náušnice dohromady s dvěma keramickými nádobami. V hrobě č. 428 se kombinoval typ 7-1 s typem 7-19 a náušnicí, jejíž typ nebylo možno bezpečně určit kvůli chybějícímu závěsku. V hrobě č. 466 byly čtyři náušnice tohoto typu pohromadě s nožem a hrozníčkovými náušnicemi typu 8-39. V hrobě č. 530 se hladký oblouk náušnice typu 7-1 kombinoval s náušnicí neurčeného typu. Převážná většina hrobů s typem 7-1 je objevena v severní polovině pohřebiště. Viz plán č. 8 v příloze č. 3.

Typ 7-3, tedy jednoduchá náušnice s protilehlými uzlíky ze silnějšího drátu, se na lokalitě objevil v počtu 5 kusů ve 3 hrobech (č. 78, 120 a 295). V hrobech č. 78 a 295 se typ 7-3 s jiným předmětem nekombinoval, v hrobě č. 120 se dvě náušnice tohoto typu objevily pohromadě s typem 7-8, tordovanou variantou typu 7-17, typem 7-19 a 7-24, dále pak s keramickou nádobou a nožem. Dva hroby s typem 7-3 se objevily blízko sebe v jižní polovině pohřebiště, zbývající hrob se nacházel v severní části při západním okraji. Viz plán č. 9 v příloze č. 3

Typ 7-5, jednoduchý kroužek s očkem na konci, se objevil v počtu dvou kusů v hrobě č. 383. Hrob obsahoval kromě dvou náušnic typu 7-5 náušnice podunajského typu, které nebylo možno blíže určit, dále keramickou nádobu a olivovité korály. Typ 7-5 se objevil v severní části nekropole.

Typ 7-8, tedy náušnice s meandrovitým ukončením, se našel ve 2 kusech hrobě č. 120. V hrobě se náušnice nacházely spolu s typem 7-3, s tordovanou variantou 7-17, s typem 7-19 a 7-24, dále se v hrobě objevil keramický hrnec a nůž. Typ 7-8 se nacházel v jižní polovině nekropole.

Typ 7-9, náušnice s tordovaným obloukem a koncem roztepaným v esovitou kličku, obsahoval v počtu 1 kusu pouze 1 hrob (č. 216). Výška i s kličkou byla 2 cm. Náušnice

typu 7-9 se v hrobě vyskytovala spolu s variantou 7-17, jejíž spodní oblouk byl zdoben filigránními drátky. Typ 7-9 se našel ve střední části na východním okraji nekropole.

Typ 7-10/11, tedy náušnice s koncem oblouku svinutým do spirály válcovitého či kuželovitého tvaru, se objevil ve 2 hrobech (č. 96 a 464) v celkovém počtu 4 kusů. Varianta v hrobě č. 464 měla oblouk tordovaný a závěsek z roztepaného drátku. Náušnice je deformovaná. Ani v jednom hrobě typ 7-10/11 nedoprovázela jiný předmět. Jeden hrob se nacházel v severní části pohřebiště, druhý v jižní. Viz plán č. 10 v příloze č. 3.

Typ 7-13, náušnice s vývalky na oblouku a závěskem ze stočeného drátu, se vyskytoval v počtu 4 kusů ve 2 hrobech (č. 437 a 562). V hrobě č. 562 závěsek tvořen tordovaným drátkem. V obou hrobech se tento typ kombinoval s variantou typu 7-19 se závěskem zakončeným kuličkou. V hrobě č. 562 se navíc vyskytl společně s podélně a příčně členěnými korálky. Každý hrob se nacházel na opačném konci nekropole, jeden v severní polovině, druhý při jižním okraji plochy. Viz plán č. 11 v příloze č. 3.

Typ 7-17, tedy náušnice s oboustranným drátěným závěskem s kuličkou, se objevil v počtu 10 kusů v celkem 6 hrobech (č. 120, 216, 247, 248, 507 a 528). Drátek závěsku byl (kromě kusu z hrobu č. 528) tordovaný. Podle členění Š. Ungermana (2007, 82- 83) existuje varianta A, která kromě uzlíků nemá jinou výzdobu (hroby č. 247, 248, 507 a 528), varianta B, která má spodní oblouk ukončen očkem či kličkou, a varianta C, která má zdobený spodní oblouk (hroby č. 120 a 216). V hrobech č. 247, 507 a 528 nedoprovázela tento typ žádná další výbava. V hrobě č. 120 se tento typ objevil společně s typem 7-3, 7-8, 7-19 a 7-24, a také s keramickou nádobou a nožem. Náušnici z hrobu č. 216 doprovázela náušnice typu 7-9. V hrobě č. 248 kromě tří těchto náušnic byla nádoba a nůž. Tři hroby s tímto typem ležely v jižní polovině pohřebiště, zbylé tři se koncentrovaly v severní polovině při východním okraji plochy. Viz plán č. 12 v příloze č. 3.

Typ 7-19, tedy náušnice s uzlíky na oblouku a válcovým zaškrcovaným závěskem, se na pohřebišti objevil v počtu 14 kusů v 9 hrobech (č. 34, 88, 120, 225, 279, 428, 437, 504 a 562). V šesti případech byl závěsek dole ukončen kuličkou, v sedmi případech kulička chyběla. V hrobě č. 88 a 225 se objevila varianta s očkem na konci spodního oblouku. Pouze v hrobě č. 34 se 4 náušnice vyskytly coby jediný přídavek, v ostatních hrobech náušnice tohoto typu doplňovaly jiné předměty. V hrobě č. 88 se náušnice objevila spolu s bronzovou rolničkou, železnou tyčinkou, dvěma skleněnými gombíky a dvěma olověnými náušnicemi typu 7-21. V hrobě č. 120 se náušnice vyskytly společně s typem 7-3, 7-8, 7-17 a 7-24 a také s nádobou a nožem. V hrobě č. 225 s železnými zlomky. V hrobě č. 279 se objevila spolu s neurčeným typem a dále s typem náušnice s obloukem

zakončeným háčkem a kličkou/očkem. V hrobě č. 428 se kromě typu 7-19 objevily také náušnice typu 7-1 a náušnice neurčeného typu, v hrobě č. 437 typ 7-13. Hrob č. 504 obsahoval vedle typu 7-19 závěsek ze schránky třetihorního měkkýše, hrob č. 562 korálky a náušnice typu 7-13 ve variantě s kuličkou. Kromě severního okraje pohřebiště jsou všechny hroby s typem 7-19 rozprostřeny po celé ploše pohřebiště a nevytvářejí žádné kumulace. Viz plán č. 13 v příloze č. 3.

K typu 7-20, tedy k náušnici s jedním bubínkem na oblouku, by snad mohl patřit pár náušnic z hrobu č. 424. V hrobě se našly dva oblouky náušnic a dvě celé poloviny jednoho bubínku a zlomky druhého. V hrobě nebyla žádná další výbava. Hrob se objevil v severní části nekropole.

Typ 7-21, náušnice s nezdobenou kuličkou zavěšenou pomocí poutka, je doložen dvěma kusy z hrobu č. 88. Oblouk náušnic je bronzový, na spodní straně zakončený očkem. Závěsek je masivní, olověný, mírně „vázovitého“ tvaru. V hrobě se tyto náušnice našly společně s rolničkou, dvěma skleněnými gombíky, železnou tyčinkou a typem 7-19 (varianta s obloukem ukončeným očkem). Hrob se objevil ve střední části pohřebiště.

Typ 7-24, tedy náušnice se dvěma bubínky na hladkém oblouku, se na pohřebišti objevil v zastoupení 6 kusů v 4 hrobech (č. 120, 187, 230 a 372). Příslušnost k tomuto typu jedné ze dvou náušnic z hrobu č. 120 je pouze hypotetická, z náušnic se dochoval odděleně oblouk a pouze jeden bubínek. Pouze v hrobě č. 187 se již žádná další výbava neobjevila, v hrobě č. 120 se náušnice kombinovaly s typem 7-3, 7-8, variantou 7-17, s typem 7-19 a dále s nožem a keramickou nádobou. Hrob č. 230 obsahoval kromě torzovitě dochované náušnice tohoto typu také další dvě blíže neurčitelné náušnice. V hrobě č. 372 se tento typ náušnic objevil spolu s náušnicemi podunajského typu, které nebylo možno blíže určit, dále s jednoduchými a příčně členěnými korálky, bronzovou spirálkou, bronzovým prstenem, ale dítě mělo u sebe také nůž, ostruhy, nákončí řemene a sekerku. Hroby nevytvářely žádnou koncentraci, objevily se v severní i jižní části pohřebiště. Viz plán č. 14 v příloze č. 3.

Zvláštní kategorii v rámci podunajského šperku pak tvoří *železné náušnice*. V Rajhradě je železná náušnice zastoupena jedním kusem z hrobu č. 241. Náušnice je silně poškozena korozí, není tedy možno plně rekonstruovat její vzhled. V hrobě se našla společně s nožem.

Jako specifický typ podunajského šperku se na pohřebišti objevila *náušnice s hladkým obloukem zakončeným háčkem na jednom konci a kličkou či očkem na druhém*. Tento typ se vyskytl v počtu tří kusů v hrobech č. 279, 460. V hrobě č. 279 se pohromadě

objevily obě varianty- náušnice s háčkem a kličkou a náušnice s háčkem a očkem. V hrobě č. 279 se náušnice zakončené háčkem a kličkou či očkem objevily společně s typem 9-19, keramickou nádobou a torzovitě zachovanou náušnicí podunajského typu. Náušnici z hrobu č. 460 jiný předmět nedoprovázel. Oba hroby se vyskytovaly v severní polovině nekropole. Viz plán č. 42 v příloze č. 3.

Typ náušnic s háčkem a kličkou/očkem se objevuje v širším horním Podunají, zastoupení obou variant se však nejeví jako rovnoměrné. Náušnice zakončené háčkem a esovitou kličkou jsou známy především z oblasti Bavorska (*Stroh 1954, Pöllath 2002; Hannig 2003; Haberstroh 2004*), a dále z oblasti historické Karantánie (*Eichert 2010, 34-36; Korošec 1979, Tab. 10*), kde je však tato varianta mnohem vzácnější než v Bavorsku, méně často se objeví v Dolních Rakousích, např. jeden kus pochází z lokality Herzogenburg (*Friesinger 1971- 1974, Taf. 17*). Ojediněle jsou známy také z Čech (např. *Žalov, Tomková a kol. 2012, 73- 74*).

Varianta s háčkem a očkem je zcela běžná na pohřebištích v Karantánii (dnešní rakouské Korutany a Koroška ve Slovinsku; *Eichert 2010, 45- 47, Taf. 29; Korošec 1979*), mnohem vzácněji se objeví na bavorských pohřebištích (např. Weismain, hrob č. 151; *Pöllath 2002, Taf. 84*) ale vyskytuje se i v přilehlém rakouském Podunají (např. Mühling *Friesinger 1971- 1974, Taf. 11* nebo Pitten: *Justová 1990, 176; Friesinger 1975-1977, Taf. 13*).

Z prostorového hlediska se tedy v jednom hrobě stýkají dvě varianty šperku, které se jinak objevují v poněkud odlišných oblastech, varianta s kličkou je „západnějším typem“, varianta s očkem „východnějším“. V rakouském Podunají se podle všeho setkávají obě varianty zcela běžně. Patrně prostorově nejbližší analogii k rajhradským náušnicím nacházíme v Pitten, v Mühlingu a v Herzogenburgu; můžeme konstatovat, že hroby č. 279 a 460 vykazují vztah k rakouskému Podunají a dále ke koruntanské oblasti. Jak tento vztah definovat blíže, je otázkou. Může se jednat o doklad obchodních kontaktů či snad o ženy provdané na Moravu z karantánské oblasti. K chronologickému postavení obou variant: viz v kapitola věnovaná chronologii.

Několik náušnic na pohřebišti nemohlo být kvůli špatnému dochování jednoznačně typově zařadit. Oblouk často nesl stopy po přichycení závěsku, který se však nedochoval, takže typové určení nebylo možné. Jindy byly náušnice silně porušeny korozí, takže také nebylo možno určit, zda na zdánlivě hladném oblouku původně byly uzlíky nebo závěsek. V jiném případě se podařilo nalézt oblouk náušnice a zlomky bubínku, u nichž je pravděpodobné, že k náušnici původně patřily. Neurčeno ponechávám 25 kusů náušnic ze

19 hrobů (č. 11, 16, 100, 120, 124, 142, 167, 230, 253, 272, 279, 372, 382, 383, 397, 428, 441, 443 a 530).

Hrozníčkové náušnice se objevily v počtu 29 kusů v 16 hrobech (3 % všech hrobů). Jednalo se o hroby dětí (8 hrobů), žen (4 hroby), neurčených jedinců (3 hroby) a v jednom případě (hrob č. 244) byl jedinec antropologicky určen jako muž. Naprostá většina (25 kusů) hrozníčkových náušnic byla vyrobena ze stříbra a 6 kusů (v hrobech č. 100, 253, 442, 487) bylo z bronzu. Všechny náušnice se nacházely poblíž hlavy nebožtíka.

Typ 8-2, tedy náušnice s jednostranným hrozníčkem ze tří až čtyř zrn, se objevil v počtu 2 kusů ve dvou hrobech (č. 487 a 508). V hrobě č. 508 byla náušnice ve variantě s trojicemi kroužků na místě uzlíků. Náušnice v hrobě č. 508 byla vyrobena ze stříbra, v hrobě č. 487 z bronzu. V hrobě č. 487 se náušnice kombinovala s variantou 8-35, korálkem, přeslenem, nožem a kováním vědra. V hrobě č. 508 s nožem a lunicovou náušnicí. Jeden hrob se nacházel v severní části nekropole, druhý v jižní.

K *typu 8-3* snad můžeme přiřadit neúplnou bronzovou náušnici s hrubým jednostranným hrozníčkem, která se našla v hrobě č. 253. Náušnice byla 2,2 cm vysoká a v hrobě se našla spolu s blíže neurčitelnou náušnicí podunajského typu. Hrob se nacházel v severní polovině pohřebiště.

K *typu 8-4* snad mohla patřit stříbrná náušnice z hrobu č. 171 s jednostranným neúplným hrozníčkem a granulovaným uzlíkem na volném konci. V hrobě se nacházela společně s nožem a kováním vědra. *Typ 8-4* se objevil ve střední části nekropole.

Typ 8-10 je zastoupen 3 kusy z 3 hrobů (č. 244, 281 a 417). Všechny tři náušnice byly vyrobeny ze stříbra. V hrobě č. 244 měla náušnice místo granulovaných uzlíků obtočené drátky, v hrobě č. 281 hraněný oblouk. V hrobech č. 244 a 281 náušnice jiná výbava nedoprovázela, v hrobě č. 417 se objevila společně s nožem. Všechny tři hroby se nacházely v severní polovině pohřebiště. Viz plán č. 15 v příloze č. 3

Typ 8-11, tedy typ náušnic s oboustranným klasovitým hrozníčkem a ukončením pomocí oka, se objevil v počtu 3 kusů ve třech hrobech (č. 100, 141, 165). Hypoteticky by mohly k typu náležet i 2 náušnice z hrobu č. 165, u nichž není jasné, jestli byl oblouk ukončen kličkou či očkem. V hrobě č. 100 měla náušnice na místě uzlíku omotaný drátek, náušnice z hrobu č. 141 měla hraněný oblouk. Náušnice z hrobu 100 byla bronzová pozlacená, zbylé dvě byly vyrobeny ze stříbra. V hrobě č. 100 doprovázela typ 8-11 blíže neurčitelná náušnice podunajského typu, v hrobě č. 141 nůž. Hrob č. 165 byl vybaven bohatěji- typ 8-11 doprovázely dvě blíže neurčené hrozníčkové náušnice typu 8-11 nebo 8-

12, typ 8-12, střenka nože, gombík, bronzový prsten a zlomky korálku. Všechny tři hroby se objevily v jižní části pohřebiště. Viz plán č. 16 v příloze č. 3

Typ 8-12, tedy typ s oboustranným hrozníčkem a ukončením esovitou kličkou, se objevil pouze jako 1 kus v hrobě č. 165 (hypoteticky by bylo možné k tomuto typu přiřadit i další dvě náušnice z tohoto hrobu). Náušnice v hrobě byla společně s typem 8-11, dvěma náušnicemi, u nichž není možno rozhodnout, patří-li k typu 8-11 nebo 8-12, dále se střenkou nože, gombíkem, bronzovým prstenem a zlomky korálku. Hrob se objevil ve střední části nekropole.

K *typu 8-15* snad patří stříbrná hrozníčková náušnice z hrobu č. 91, která měla spodní oblouk zdoben čtyřmi řadami filigránních kuliček a hrozníček uvnitř oblouku, přičemž podle Stani (2006, 58) nelze rozhodnout, byl-li hrozníček i dole. V hrobě se kromě této náušnice objevila také keramická nádoba, skořápky ze slepičího vejce a koláčkovitý korálek. Hrob se objevil ve střední části nekropole.

Typ 8-21, tedy typ náušnice s oboustranným hrozníčkem a filigránním drátkem zdobeným obloukem, se na pohřebišti objevil v počtu 9 kusů ze 2 hrobů (č. 166- 8 kusů, č. 484- 1ks). V hrobě č. 166 už náušnice jiná výbava nedoprovázela, v hrobě č. 484 byl kromě náušnice typu 8-21 nůž a zlomek horního oblouku další, blíže neidentifikovatelné, náušnice. Jeden z hrobů se objevil ve střední části pohřebiště, další při jeho severním okraji. Viz plán č. 17 v příloze č. 3.

Typ 8-35, tedy varianta náušnice s jednostranným hrozníčkem a obloukem z torovaného drátu, se objevil, v podobě s uzlíky na oblouku, v počtu 2 kusů v hrobě č. 487. Náušnice byly vyrobeny z bronzů. V hrobě se vyskytovaly společně s typem 8-2 a dále s korálkem, přeslenem, nožem a kováním vědra. Hrob se objevil při severním okraji nekropole.

Typ 8-39, tedy typ náušnic se spodním obloukem ovinutým dvojitým filigránním drátkem, se na lokalitě objevil v počtu 2 kusů v jediném hrobě (č. 466). V hrobě se náušnice objevily společně s čtyřmi kusy typu 7-1 a železným nožem. Hrob se nacházel při severním okraji plochy.

Objevilo se i několik náušnic, u nichž není možno rozhodnout, k jakému typu patří. Jedná se především o 2 náušnice z hrobu č. 165, které byly zakončeny buď očkem nebo kličkou a patřily by tak k typu 8-11 nebo 8-12.

Náušnice z hrobu č. 442 není zcela jednoznačně typově zařaditelná. Jedná se o bronzovou, původně pozlacenou, náušnici, jejíž spodní část oblouku zdobí pásek s řadou kuliček v kroužku na obou stranách. Pásek je ukončen na obou stranách spirálkou

z hrubého drátu. Na pásku je zavěšen drátěný závěsek zdobený třemi řadami kuliček. Podobně řešená náušnice, se spodním obloukem obdélného průřezu zdobeným granulkami, se objevila na Pohansku u Břeclavi v hrobě č. 63 (*Kalousek 1971, 54*).

K některému typu hrozníčkové náušnice pravděpodobně patřila alespoň jedna z náušnic v hrobě č. 493- mezi zlomky stříbrných obloučků se podařilo nalézt klasovitý závěsek tvořený třemi řadami po šesti kuličkách.

Bubínková náušnice se objevila v počtu 12 kusů v 5 hrobech (tj. v méně než 1 % všech hrobů). Jednalo se o hroby nedospělých jedinců věkové kategorie juvenis (hroby č. 167 a 186) a žen (č. 190, 461 a 536). Celkem 6 náušnic v hrobě č. 461 bylo vyrobeno ze zlata, zbylé byly stříbrné. Všechny náušnice se nacházely u hlavy zemřelého.

Typ 9-14, tedy náušnice se sedmi bubínky zdobenými motivem trojúhelníků, v našem případě se třemi trojúhelníky na každém bubínku, se na pohřebišti objevil v počtu 2 kusů ve dvou hrobech (č. 190 a 536). Ani jednu z náušnic v hrobě nedoprovázel žádný další předmět. Náušnice se v jednom případě objevila ve středové části nekropole, podruhé ležela při jejím jižním okraji. Viz plán č. 18 v příloze č. 3.

Typ 9-15, tedy bubínková náušnice se sedmi bubínky s motivem kosočtverců či kosodélníků, se objevil v počtu 1 kus v hrobě č. 167. Náušnice byla porušená. V hrobě se objevila společně s dvěma blíže neurčenými náušnicemi podunajského typu. Hrob se nacházel ve střední části pohřebiště.

V hrobě č. 461 se podařilo nalézt celkem 6 náušnic se šesti bubínky. Typ není možno zařadit do typologie podle Dostála (*Dostál 1966*), neboť Dostál náušnice se šesti bubínky nezná. Náušnice z hrobu č. 461 byly vyrobeny ze zlata, bubínky byly zdobený granulovanými trojúhelníky uspořádanými do čtveřic. Vrchní a spodní bubínek doplňovala kulička. Velikost těchto náušnic se pohybovala mezi 2,4 a 2,9 cm. V hrobě se kombinovaly se stříbrnými gombíky s vytepávanou výzdobou a kováním vědérka. Hrob se objevil v severní části nekropole.

Přesná analogie šesti rajhradských náušnic se objevila v Praze- Lumbeho zahradě v hrobě H 53- 47/73 (*Smetánka- Hrdlička- Blajerová 1974, tab. II; Smetánka 2003, 39, 40*). Náušnice z Pražského hradu i Rajhradu byly podrobeny rentgenofluorescenční analýze, již byl zjištěn značný rozdíl v ryzosti kovu; moravské nálezy vykazovaly ryzost vyšší (*Smetánka – Staňa 1996*). Šestibubínkové náušnice jsou obecně v Čechách oproti Moravě o něco četnější (*Profantová 2013, 34*).

V hrobě č. 186 se objevily 3 torzovitě dochované náušnice původně pravděpodobně se čtyřmi bubínky. Přesnější typové určení není kvůli torzovitosti možné. Jejich spodní

oblouk byl zdoben filigránními drátky a na obloucích jsou stopy po navlečení bubínků. Náušnice se v hrobě objevily společně s nožem.

Košíčková náušnice se objevila pouze v počtu 1 kusu v ženském hrobě č. 70. Ze stříbrné náušnice se však dochoval pouze spodní oblouk zdobený čtyřmi řadami granulovaných kuliček a dva neúplné košíčky; typové zařazení tedy není možné. Hrob byl bohatě vybaven, kromě torza stříbrné košíčkové náušnice se v něm objevily dva stříbrné gombíky, dva zlaté čočkovité závěsky a jeden zlatý a jeden stříbrný pozlacený prsten. Hrob se objevil v jižní polovině pohřebiště na samém východním okraji.

Lunicová náušnice se objevila v počtu 1 kus v jediném kontextu, a to v ženském hrobě č. 508. Náušnice je neúplná, s prolamovanou lunicí a klasovitým závěskem. V hrobě se objevila spolu s nožem a hrozníčkovou náušnicí ve variantě 8-2. Hrob se nacházel v jižní části pohřebiště.

Lunice se objevila v jednom hrobě, a to v hrobě č. 400, který patřil 16- 18 let starému jedinci. Lunice byla vyrobena z bronzu, rub je hladký, na líci je obvod zdoben zrněním a plocha vrypy. Široká je 3,5 cm. V hrobě se našla spolu s jednoduchými a příčně členěnými korálky, plechovým prstenem a keramickou lahví. Hrob se objevil v severní části pohřebiště.

Gombík se objevil v počtu 12 kusů v 7 hrobech (cca 1 % hrobů, hroby č. 70, 88, 165, 188, 373, 378 a 461). Šlo o hroby dětí (hroby č. 88, 165, 188 a 373) a žen (č. 70, 378 a 461). Celkem 4 kusy byly vyrobeny ze stříbra (v hrobech č. 70 a 461), další 4 kusy z bronzu (hroby č. 165, 188 a 373) a 4 kusy ze skla (č. 88 a 378). V hrobech č. 88, 165, 373 a 378 se gombíky nacházely při spodní čelisti kostry, v hrobě č. 461 se gombík objevil pod pravou klíční kostí, v hrobě č. 188 u levého kolena, v hrobě č. 70 ležel jeden gombík na břiše zemřelého, druhý pak při stěně hrobové jámy. Hroby s gombíky nevytvářely žádné kumulace, nacházely se v severním i (o něco méně) v jižní polovině plochy. Viz plán č. 26 v příloze č. 3

Gombíky s vytepávanou výzdobou se objevily v počtu 3 kusů v hrobech č. 70 a 461 (2 kusy). Všechny tři gombíky byly zdobeny rostlinnými motivy a dochovaly se ve zlomcích, takže jejich dnešní vzhled je rekonstruovaný. Výška gombíku z hrobu č. 70 je 4,3 cm, gombíky z hrobu č. 461 byly (podle Č. Stani chybně) restaurovány jako 4 kusy, takže určení jejich velikostí je pravděpodobně chybné. V hrobě č. 70 se spolu s gombíkem zdobeným tepanými ornamenty objevil malý gombík zdobený granulací, dále dva zlaté čočkovité závěsky, stříbrný pozlacený a zlatý prsten a zlomky košíčkové náušnice

neurčeného typu. V hrobě č. 461 se společně se dvěma gombíky s vytepávanou výzdobou vyskytlo 6 zlatých bubínkových náušnic a kování vědérka.

Gombíky s jinou povrchovou úpravou se objevily v počtu 4 kusy v hrobech č. 70, 165 a 373 (2 kusy). *Granulovaný* gombík v hrobě č. 70 byl 1,8 cm vysoký a zdobený granulami v drátěných kroužcích. V hrobě se objevil společně s velkým gombíkem s vytepávanou výzdobou, dvěma čočkovitými závěsky, dvěma prsteny a košíčkovou náušnicí neurčeného typu. Další 3 gombíky (v hrobech č. 165 a 373) měly *povrch zdobený kroužky z hladkého drátu*. V hrobě č. 165 byl vysoký 1,8 cm a v hrobě se našel společně s bronzovým prstenem, hrozníčkovými náušnicemi typu 8-11 a 8-12 a dalšími dvěma neurčenými, dále s korálkem a kováním střenky nože. V hrobě č. 373 byly gombíky 1,65 a 1,66 cm vysoké, které se v hrobě objevily spolu s rolničkou.

Skleněné gombíky se objevily v počtu 4 kusy v hrobech č. 88 a 378. V hrobě č. 88 byly gombíky vysoké 1,5 a 1,9 cm, jeden byl bílý se železným ouškem, druhý pak modrošedý s odlomeným železným ouškem. V hrobě se pak kombinovaly s rolničkou, železnou tyčinkou a náušnicemi podunajského typu 7-19 ve variantě s očkem a typem 7-21. Gombíky z hrobu č. 378 byly 1,5 a 1,64 cm vysoké, z patrně modrého skla s dnes šedohnědým matným povrchem a železným ouškem. V hrobě se objevily společně s korálky.

Bronzový litý gombík se objevil v počtu 1 kus v hrobě č. 188. Gombík byl vysoký 1,3 cm, byl kuželovitý s vypouklou základnou a vysokým masivním ouškem. V hrobě se jiný předmět neobjevil. Gombík má přesné analogie na jihoslovenských staromaďarských pohřebištích, např. na lokalitě Červeník a na dalších, kde se tyto gombičky vyskytují v poměrně vysokém počtu (*Točík 1968, 76, 82, 100*). Předmět je tedy možno spojit s maďarským prostředím.

Gombíkům se ve své práci věnovala H. Chorvátová (*Chorvátová 2008*), která vyloučila funkci gombíků jako spínadel oděvu. Domnívá se, že gombíky mohly být našívány na ozdobné lemy tunik, popř. nošeny jako součást náhrdelníku, a jejich výskyt spojuje s elitou. Vzhledem k tomu, že se často objevují v dětských hrobech, mohou symbolizovat dědičnou příslušnost těchto dětí k vyšší sociální vrstvě a současně představovat amulet se symbolikou nesmrtelnosti či věčného života (*Chorvátová 2008, 212- 215*).

Rolnička se na pohřebišti objevila v počtu 6 kusů v 5 hrobech (cca 1% všech hrobů, hroby č. 88, 103, 209, 373 a 419). Všechny hroby patřily dětem, v hrobech č. 88, 373 a 419 spočinuly děti věkové kategorie infans I, v hrobech č. 103 a 209 děti kategorie infans II.

Tři rolničky (z hrobů č. 88, 373 a 419) byly vyrobeny z bronzu, dvě rolničky v hrobě č. 103 a rolnička v hrobě č. 209 ze železa. Rolničky z hrobu č. 103 a 373 ležely u levé stehenní kosti, v hrobech č. 88 a 209 se rolnička nacházela u levé paže, v hrobě č. 419 ležela rolnička u pasu zemřelého dítěte. Rolničky nevytvořily nijak výraznou kumulaci. Dva hroby z rolničkami se nacházely blízko vedle sebe, třetí hrob ležel o něco severovýchodněji, další dva ležely ve střední až jižní části pohřebiště. Viz plán č. 28 v příloze č. 3

Bronzové lité rolničky se objevily v počtu 3 kusů v hrobech č. 88, 373 a 419. Dole byly křížem rozříznuté, uvnitř se našel kamínek (hr. č. 373) nebo bronzová kulička (hr. č. 419). Rolnička z hrobu č. 373 byla při křížovém průřezu zdobená. V hrobě č. 88 se objevila společně s železnou tyčinkou, skleněnými gombíky a třemi náušnicemi podunajského typu ve variantě typu 7-19 a dvěma náušnicemi typu 7-21. V hrobě č. 373 se rolnička kombinovala s gombíky zdobenými kroužky, v hrobě č. 419 se kromě rolničky nacházel nůž a keramická nádoba.

Rolničky s obvodovým límcem, zhotovené ze dvou vertikálních polovin, se objevily v počtu 3 kusů ve dvou hrobech (č. 103 a 209). Všechny tři kusy byly vyrobeny ze železa, spoj obou vytvořil obvodový límeček nahoře vytažený v očko. Rolničky byly dole proříznuté, křížově (č. 103) nebo hvězdicovitě (č. 209). V jedné rolničce z hrobu č. 103 byl kamínek. Ani jeden z hrobů další výbavu neobsahoval.

Prsten se objevil v počtu 7 kusů v 6 hrobech (cca 1 % hrobů, hr. č. 70, 144, 165, 372, 400 a 441). Jednalo se o hroby dětí (hr. č. 165, 372 a 441), nedospělého jedince kategorie juvenis (č. 400), ženy věkové kategorie adultus II (č. 70) a dospělého neurčeného jedince (č. 144). Prsteny byly obvykle z bronzu, pouze v hrobě č. 70 byl jeden prsten ze zlata a druhý ze stříbra. Na prstech ruky, a to v obou případech pravé, se prsten našel pouze v hrobech č. 165 a 441. Zbylé prsteny byly přemístěny hlodavci- v hrobě č. 70 se oba kusy nacházely mezi stehenními kostmi zemřelého, v hrobě č. 144 byl prsten v zásypu (předpokládáme-li, že k hrobovému celku vůbec patřil) a v hrobě č. 400 ležel při pravé stehenní kosti. Hroby s prsteny nevytvářely žádnou koncentraci, byly rozloženy po celé ploše pohřebiště. Viz plán č. 27 v příloze č. 3

Bronzové plechové prsteny se objevily v počtu 5 kusů v hrobech č. 144, 165, 372, 400 a 441. Prsten v hrobě č. 372 se dochoval pouze ve zlomcích a na to, že se jedná o prsten, ukazuje pouze poloha zlomků v hrobě. Všechny ostatní prsteny byly zdobeny vybíjenými motivy. V hrobě č. 144 ležel bronzový prsten se štítkem zdobeným 5 pukličkami a řadami vybíjených puntíků, prsten se v hrobě objevil spolu s keramickou

nádobou a nožem. V hrobě č. 165 se našel páskový prsten zdobený řadami vyběřených puntíků, v hrobě se kombinoval se střenkou nože, bronzovým gombíkem, hrozníčkovými náušnicemi typu 8-11 a 8-12 a dvěma neurčenými, a korálkem. V hrobě č. 400 byl prsten s oválným štítkem zdobeným pukličkami spolu s keramickou lahví, bronzovou lunicí a korálky. Hrob č. 441 obsahoval prsten ve zlomcích se snad kosočtvercovým štítkem zdobeným pukličkami. V hrobě se prsten objevil spolu s podunajským typem blíže neurčitelného typu.

Ostatní dva prsteny se objevily v bohatě vybaveném ženském hrobě č. 70 společně se zlomky košíčkové náušnice, dvěma čočkovitými závěsky a dvěma stříbrnými gombíky. První z prstenů je stříbrný pozlacený s půlkulovitou hlavicí, při základně lemovaná zrnitým drátkem a zdobenou kuličkami v drátkových kroužcích. Pásek je lemován dvěma hladkými drátky, uvnitř jsou dvě souběžné dvojice spletených drátků. Výška prstenu je 2,9 cm. Druhý prsten je vyroben ze zlata, jeho kroužek je nahoře rozšířen v masivní kosodélníkovou plošku, na které je vyryt křížek. Také vydělení plošky z kroužku je zvýrazněno dvěma zářezy. Prsten je vysoký 2 cm.

Pro první z prstenů známe analogie i na moravském území- dva stejné prsteny byly objeveny na pohřebišti ve Starém Městě- Na Valách (hrob č. 24/48, *Hrubý 1955, Tab. 55*), jeden v Mikulčicích (*Kavánová 2003*), známé jsou však i odjinud. Jeden exemplář pochází ze slovenského hradiště Bíňa (*Holčík 1991, 99; Štefanovičová 1989, 136*) jiný ze Zalaváru (hrob č. 19/2000).

Prsteny se v moravském kontextu nedávno zabývala D. Frolíková- Kaliszová (*Frolíková- Kaliszová 2008*), která mimo jiné upozornila na fakt, že mají obvykle větší průměr, než má lidský prst. Podle ní sloužily prsteny k slavnostnímu oděvu ženy či dívky a v hrobě měly reprezentovat příslušnost k dané vrstvě společnosti.

Závěsek se objevil v počtu 4 kusů ve 3 hrobech (cca 0,5% všech hrobů, hr. č. 70, 372 a 504). Šlo o hroby dětí (č. 372 a 504) a ženy (č. 70). Závěsky z hrobu č. 70 byly vyrobeny ze zlata, závěsek z hrobu č. 372 z bronzu, z hrobu č. 504 ze schránky měkkýše. V hrobě č. 70 se jeden závěsek nacházel za hlavou zemřelého, druhý při její levé klíční kosti, v hrobě č. 372 ležel závěsek pravděpodobně jako součást náhrdelníku při dolní čelisti zemřelého dítěte a v hrobě č. 504 ležel na pánvi.

Zlaté závěsky z hrobu č. 70 byly duté, čočkovitého tvaru, po obvodě lemované jemným zrněním; zrnění lemovalo také kořen ouška. Jeden ze závěsků je deformován promáčknutím. Objevily se v bohatě vybaveném ženském hrobě, kde se vyskytly společně s dvěma stříbrnými gombíky, zlomkem košíčkové náušnice, stříbrným a zlatým prstenem.

Č. Staňa (*Staňa 1984*) našel pro tyto závěšky analogie v Bulharsku, kde se zcela analogický kus objevil v hrobě č. 27 u velké baziliky v Plisce (*Vázarova 1980, 301*), podobné závěšky pak pocházejí z Madary (*Vázarova 1980, 309*). Podle Stani se dá předpokládat bulharský původ zlatých čočkovitých závěšků z Rajhradu; jak Č. Staňa ukazuje, bulharsko- moravské kontakty podporuje i objev hruškovitého, v moravském prostředí ojedinělého, závěsku z Předmostí, který má přesnou analogii právě v Plisce v hrobě č. 27.

Závěsek z hrobu č. 372 měl podobu 3 cm dlouhé bronzové spirálky, která byla původně součástí náhrdelníku; na to ukazuje její prohnutí ve směru ohybu náhrdelníku i poloha v hrobě. Kromě náhrdelníku tvořeného z 66 korálků a bronzové spirálky se v hrobě objevily náušnice typu 7-24 a dvě neurčené, prsten, dále pak bylo dítě vybaveno nožem, ostruhami, sekerkou a přezkou s nákončím. Podobné spirálkovité závěšky jsou známé ze staromaďarských pohřebišť na území jihozápadního Slovenska (*Točík 1968, 75, 122*).

V hrobě č. 504 se objevil závěsek vytvořený ze schrány třetihorního měkkýše *Terebralia bidentata* (*Staňa 2006, 87*) proříznutím osmičkového otvoru při vrchu. V hrobě se objevil spolu s náušnicí typu 7-19. Měkkýš *Terebralia bidentata* se vyskytoval v oblasti tzv. Karpatské předhlubně, která se nachází v oblasti jižní Moravy, nebylo jej tedy potřeba dovážet z nějak velké vzdálenosti (*písemné sdělení RNDr. Růženy Gregorové z Moravského zemského muzea*).

Korálky se objevily v počtu 118 celých kusů (plus dalších 14 zlomků korálků) v 12 hrobech (tedy v cca 2 % všech hrobů, hr. č. 90, 91, 165, 272, 372, 378, 383, 400, 463, 486, 487 a 562). Korálky byly obvykle ze skelné hmoty, v hrobech č. 378, 383 a 463 se objevily korálky bronzové, v hrobě č. 486 byl křišťálový korálek, v hrobě č. 487 korálek z měkkého neprůhledného materiálu. Korálky se objevily v hrobech dětí věkové kategorie infans I (hr. č. 90 a 372) a infans II (hr. č. 91, 165, 272, 383 a 562), v hrobě jedince kategorie juvenis (č. 400) a v hrobech žen kategorií adultus I (č. 463), maturus I (hr. č. 486) a maturus II (hr. č. 378), v jednom případě se jednalo o dospělého jedince neurčeného věku a pohlaví (hr. č. 487). Snad se tedy dá sledovat určitá preference nedospělých jedinců oproti dospělým ženám. Ve všech hrobech se korálky nacházely u krku nebožtíka, pouze v hrobě č. 463 ležel korálek mezi koleny zemřelého.

Podélně členěné korálky se objevily v počtu 5 celých kusů a dalších 12 zlomků korálů v 2 hrobech (hr. č. 383 a 562). Jak v hrobě č. 383, tak v hrobě č. 562 se objevily olivovité korálky z průsvitného zeleného skla, členěné čtyřmi rýhami. V hrobě č. 383 šlo o 2 celé a 9 jejich zlomků, v hrobě č. 562 o jeden kus. V hrobě č. 383 se dále objevily tři

necelé podélně členěné korály z neprůhledné tmavě hnědé sklovité hmoty, v hrobě č. 562 dva korálky z bělavého skla členěné třemi podélnými rýhami. Jeden hrob se objevil při jižním okraji pohřebiště, druhý v jeho severní polovině. Viz plán č. 20 v příloze č. 3

Příčně členěné korálky se objevily v počtu 38 kusů v 5 hrobech (č. 90, 372, 378, 400 a 562). Většina korálků byla dvojdílných (celkem 20 kusů z hrobů č. 372, 378, 400 a 562), dalších 13 korálků bylo trojdílných (hr. č. 90, 372, 378 a 562), celkem 4 korálky byly čtyřdílné (v hr. č. 562). Trojdílný korálek z hrobu č. 90 byl modrý, s bronzovou trubičkou, dlouhý 1,3 cm o průměru 6 mm. V hrobě č. 372 se mimo jiné vyskytly 3 trojdílné a 1 dvojdílný, všechny čtyři byly malé o průměru 4 mm, stříbřité barvy, a dále 5 trojdílných a 7 dvojdílných větších o průměru 7 mm, šedomodré barvy. V hrobě č. 378 byl jeden dvojdílný stříbřitý a 3 tmavě modré s bělavě šedým povrchem, jeden trojdílný měl límec a byl modravé barvy, další trojdílný byl z modrého skla s matným tmavě hnědošedým povrchem a s větším středním článkem. Příčně členěné dvojdílné korálky z hrobu č. 400 byly šedomodré o průměru 4 až 5 mm. V hrobě č. 562 byl jeden příčně členěný nespécifikovaný korál z tmavě modrého skla, dále jeden dvojdílný z nazelenalého skla, který měl uvnitř bronzovou trubičku a jeho jedna část byla větší a druhá menší, dále se v hrobě objevil jeden trojdílný korál s bronzovou trubičkou a větším středním článkem, dále jeden trojdílný z bělavého skla a 4 čtyřdílné na povrchu tmavě šedé, uvnitř bělavé. Hroby s příčně členěnými korálky nevytvořily žádnou výraznou koncentraci. Jeden hrobů se nacházel při jižním okraji, další uprostřed plochy, tři hroby ležely v severní polovině pohřebiště. Viz plán č. 21 v příloze č. 3

Kotoučkovité korálky se objevily v počtu 44 kusů ve třech hrobech (hr. č. 91, 272 a 372). Jeden kotoučkovitý korálek v hrobě č. 91 byl šedohnědý, zdobený při základnách tmavočerveným obvodovým páskem a na maximální výduti bílou vlnicí. Jeho průměr byl 10 mm. Korálek z hrobu č. 272 byl modrý o průměru 1 cm. Celkem 22 korálků z hrobu č. 372 bylo drobných kotoučkovitých o průměru 4 až 5 mm, modré, bělavě modré a hnědošedé barvy. Dalších 20 korálků z téhož hrobu bylo větších, o průměru 6 až 7 mm, modré, tmavě šedohnědé a žluté barvy. Hroby s kotoučkovitými korálky nevytvořily žádnou koncentraci, dva se nacházely v severní části nekropole, jeden v části střední. Viz plán č. 23 v příloze č. 3

Soudečkovité korálky jsou zastoupeny 6 kusy v 4 hrobech (č. 372, 378, 383 a 562). V hrobě č. 372 byly 3 korály protáhle soudečkovité- dva šedohnědé a třetí tmavě hnědý. Korál z hrobu č. 378 byl modrý, dlouhý 18,4 mm. V hrobě č. 383 se vyskytl dutý tenkostěnný soudečkovitý korál, pod šedým povlakem stříbřitý, dlouhý 13 mm. V hrobě č.

562 byl korál ze světle zeleného průsvitného skla, dlouhý 1,4 cm. Jeden hrob se soudečkovitým korálem se objevil na jižním okraji pohřebiště, další dva v jeho severní polovině. Viz plán č. 24 v příloze č. 3

Jednoduché korálky se objevily v počtu 17 kusů ve dvou hrobech (č. 378 a 400). V hrobě č. 378 byly dva jednoduché menší, jeden modrý a jeden bělavě šedý, a jeden větší jednoduchý, porézní okrově šedý. V hrobě č. 400 se našlo 13 jednoduchých korálků, 1 bělavý, 3 žluté, 4 světle modré a 5 tmavě modrých. Oba hroby se objevily v severní polovině nekropole. Viz plán č. 22 v příloze č. 3

Mnohostěnný (fasetovaný) korálek je zastoupen pouze jedním kusem z hrobu č. 486. Korálek má protáhlý tvar, jeho délka činí 2,2 cm a byl vyroben z tmavě zeleného matného skla. Hrob s tímto korálkem se nacházel na severovýchodním okraji pohřebiště.

Kapkovité tvary skleněných korálků jsou zastoupeny počtem 2 kusy z hrobů č. 372 a 378. Korálek v hrobě č. 372 byl vyroben z modrého skla a jeho průměr činil 9 mm, korálek z hrobu č. 378 byl ze světle zeleného průsvitného skla, jeho délka činila 12 mm. Tyto korálky se objevily v severní polovině pohřebiště. Viz plán č. 25 v příloze č. 3.

Neskleněné korálky se objevily v počtu 5 kusů v 5 hrobech (hr. č. 378, 383, 463, 486 a 487). V hrobě č. 378 šlo o bronzový soudečkovitý korál s límcem na obou stranách, dlouhý 11 mm. Z hrobu č. 383 pochází bronzový plechový čtyřlaločný korál, rozpadlý na dvě poloviny. Vysoký byl asi 1,68 cm. V hrobě č. 463 se nacházel drobný bronzový korálek z tenkého plechu a s velkým otvorem. Jeho průměr byl 4,5 mm. V hrobě č. 486 se našel křišťálový korálek ve tvaru zploštělé koule o výšce 0,9 cm, v hrobě č. 487 korálek z měkkého neprůhledného materiálu bělavě hnědé barvy, kulovitý, zploštělý, vysoký 10 mm. Všechny tři hroby s bronzovými korálky se nacházely v severní části pohřebiště, křišťálový korál ležel v odlehleém hrobě na severovýchodním okraji pohřebiště. Viz plán č. 19 v příloze č. 3

Výzbroj a výstroj

Zbraně a součásti výstroje se nacházely v celkem 16 hrobech (tj. necelá 3% všech hrobů, hr. č. 108, 201, 252, 331, 336, 353, 372, 407, 408, 459, 465, 472, 473, 492, 493 a 521). Šlo o 2 hroby dětí, jak věkové kategorie infans I (č. 372), tak infans II (č. 465), 3 hroby věkové kategorie juvenis (č. 201, 252 a 353), dále pak o hroby mužů věkových kategorií adultus II (4 hroby, č. 407, 459, 473 a 492), matusus I (6 hrobů, č. 108, 331, 336, 408, 493 a 521) a nakonec matusus II (1 hrob, č. 472). Na pohřebišti v Rajhradě se podařilo nalézt sekery, šípky, ostruhy a kování z opasku.

Sekera se našla v počtu 7 kusů v 7 hrobech (cca 1% všech hrobů), a to č. 331, 372, 408, 459, 465, 473 a 521. Jednalo se o hroby dětí (č. 372 a 465) a dospělých mužů. Celkem 4 sekery se nacházely vedle pravé nohy zemřelého (hroby č. 331, 459, 465 a 521), z toho v hrobě č. 331 a 465 přibližně v polovině stehenní kosti, v hrobech č. 459 a 521 u chodidla. V hrobě č. 408 ležela sekera vedle kolena levé nohy. Sekera z hrobu č. 473 ležela vně pravého zápěstí zemřelého, v hrobě č. 372 se nacházela sekerka společně s dalšími zbraněmi před nohama pohřbeného dítěte. Pouze jedna sekera ležela v jižní části pohřebiště, zbylých šest kusů se nacházelo v severní polovině plochy. Viz plán č. 32 v příloze č. 3

Převážná většina seker (4 kusy) se dá zařadit k bradaticím, tedy k *typu I* (Dostál 1966, 70). Typ I se dle Hrubého (Hrubý 1955, 168- 173) člení dále na tři podtypy (A,B,C).

Typ I B je na lokalitě zastoupen nejhojněji, a to 3 kusy v hrobech č. 465, 473 a 521. Sekera se v hrobě našla společně s šipkou s tulejkou, ocílkou, křesacími kamínky, nožem a dalšími železnými zlomky. Bradatice z hrobu č. 473 se kombinovala s nožem a kováním vědra. V hrobě č. 521 ležela sekerka se zbytky dřeva z topůrka a otiskem tkaniny na kousku rzi. V hrobě se již další předmět nenacházel.

Typ I C se objevil v hrobě č. 459. Sekera, dlouhá 19 cm, měla úzký tyl vytažený dolů i nahoru. V hrobě se nacházela spolu s nožem a vědérkem.

K Dostálovu *typu V* je možno přiřadit 2 sekery z hrobu č. 372 a 408. Sekera v hrobě č. 372 se vyskytovala společně s dalšími předměty této kategorie, tj. s ostruhami, nožem, přezkou a nákončím, ale i šperky, a to dvěma náušnicemi typu 7- 24 a dvěma blíže neurčenými náušnicemi podunajského typu, dále pak s korálkovým náhrdelníkem včetně spirálovitého závěsku. Sekera v hrobě č. 408 měla plochý tyl, nahoru i dolů vytažený a v hrobě se našla společně s ocílkou a úštěpy, nožem a pravděpodobně s kováním měšce.

Sekerku z hrobu č. 331 není možné kvůli torzovitosti k žádnému z typů zařadit.

Šipka se objevila v počtu 8 kusů v 5 hrobech (tj. cca 1% všech hrobů, hr. č. 407, 472, 492, 493 a 465). Jednalo se o hroby mužů věkových kategorií *adultus II* (č. 407 a 492), *maturus I* (č. 493) a *maturus II* (č. 472) a také jeden dětský hrob (č. 465). Šipky se nacházely na různých místech v hrobě- v blízkosti pravé paže se šipka nacházela v hrobech č. 465 a 472, u levé paže jedna ze tří šipek v hrobě č. 407, u levé nohy v hrobě č. 493, v blízkosti pravé jedna šipka v hrobě č. 407. Dvě šipky z hrobu č. 492 a zbylá šipka z hrobu č. 407 se nacházely v hrudním koši zemřelého. Všechny šipky se objevily v severní části nekropole. Viz plán č. 30 v příloze č. 3

Šipky se tulejkou se na lokalitě objevily v počtu 2 kusů v hrobech č. 465 a 472. Z šipky z hrobu č. 465 se dochovala pouze tulejka, je tedy nemožné ji blíže typově zařadit. Spolu se šipkou se v hrobě nacházela ocílka lyrovitého tvaru s rohovcovými úštěpy, nůž, sekerka a dále atypické železné zlomky. Šipku z hrobu č. 472 je možno přiřadit k typu A8 podle Ruttkaye (*Ruttkay 1976, 329; tabulka s. 327 abb. 54*). Šipka byla 8 cm dlouhá a v hrobě se našla společně s nožem.

Šipky s řapem jsou na nekropoli v Rajhradě zastoupeny 6 kusy, a to v počtu tří kusů v hrobě č. 407 a v dvojhrobech č. 492 (2 kusy) a 493 (1 kus). Dají se zařadit k typu B2a podle Ruttkaye (*Ruttkay 1976, 330; tabulka s. 327 abb. 54*). V hrobě č. 407 byly 3 listovité šipky s řapem. Šipky se v hrobě kombinovaly s nožem, břitvou, křesací soupravou a kováním. V hrobě č. 492 byly dvě romboidní listovité šipky s odlomenými trny. V hrobě se objevily společně s nožem a dalšími železnými zlomky. V hrobě č. 493 se objevila neúplná listovitá romboidní šipka s odlomeným trnem. V dvojhrobě se nacházela spolu s ocílkou, kamenným brouskem, křesacími kamínky a železným háčkem, dítě pak bylo vybaveno stříbrnými nedefinovanými náušnicemi.

Ostruhy se na pohřebišti v Rajhradě vyskytly v počtu 5 kusů ve 3 hrobech (cca 0,5% všech hrobů, hr. č. 201, 353 a 372). Jednalo se o hroby jedinců věkové kategorie juvenis (hr. č. 201 a 353) a dítěte ve věku infans I (hr. č. 372). Je poměrně překvapivé, že ostruhami nebyl vybaven ani jeden muž. V hrobě č. 201 se našla pouze 1 ostruha, a to v poloze u levé nohy. V hrobě č. 353 se ostruhy nacházely v pravidelné poloze u nohou zemřelého, v hrobě č. 372 ležely ostruhy na hromádce před nohama dítěte spolu s další výzbrojí. K ostruhám velice opatrně radí Č. Staňa (*Staňa 2006, 84*) také atypické železné fragmenty z dětského hrobu č. 465, které se nacházely u pravé nohy dítěte společně se silně zrezivělou přezkou a nákončím. Na funkci ostruhy je však možno usuzovat pouze z polohy v hrobě. Všechny tři hroby s ostruhami se nacházely v severní polovině pohřebiště. Viz plán č. 31 v příloze č. 3

Bohužel kromě ostruh z hrobu č. 372 není možno ostruhy typově zařadit. Ostruha z hrobu č. 201 se ihned po odkrytí rozpadla, ostruhy z hrobu č. 353 jsou zachovány poněkud torzovitě. První ostruha se dochovala více než z poloviny, je však silně zrezivělá. Má silný krátký bodec a snad polokruhovitou ploténku, na které však nejsou patrné nýty. Z druhé ostruhy je dochována pouze část oblouku s bodcem. V hrobě se objevily společně s vědérkem, přezkami, průvlečkami a nákončími, v hrobě se také dochovaly v korozních vrstvách výše jmenovaných předmětů.

Ostruhy z hrobu č. 372 se řadí k *typu ostruh s řadou nýtů příčnou k rameni (typ IV podle Bialekové; Bialeková 1977, 131- 134)*. Obě ostruhy byly poněkud deformovány, měly obdélné, původně profilované ploténky se třemi horizontálně umístěnými nýty, bodec jedné byl kuželovitě ukončen. V hrobě se objevily společně s dalšími zbraněmi- sekerkou, nožem, přezkou a nákončím, které byly v hrobové jámě před nohama dítěte, dále se však v hrobě objevily náušnice typu 7-24 a další dvě podunajské náušnice neurčeného typu, bronzová spirálka a více jak 60 korálků ze skelné hmoty.

Přezky, průvlečky, nákončí a kování řemenů je možno rozdělit zejména podle polohy v hrobě a podle kombinace s určitými předměty do dvou základních kategorií- na garnituru opasku (v Rajhradě v kombinaci s nožem) a kování s vazbou na ostruhy. Na nekropoli v Rajhradě se dále objevila celá řada nejrůznějších zlomků kování, která však, vzhledem k nejisté příslušnosti k výzbroji a výstroji, budou pojednána samostatně.

Za součást *opaskové garnitury* můžeme snad považovat 5 přezek a 1 průvlečku z 5 hrobů č. 108, 252, 336, 446 a 455, ačkoliv se pouze v hrobech č. 108 a 336 přezka nacházela poblíž pasu. V hrobě č. 252 ležela přezka u nohou, avšak společně s nožem, v hrobě č. 446 její uložení nebylo určeno a v hrobě č. 455 ležela přezka na hrudní kosti. Ve všech situacích šlo o kombinaci přezky a nože, popřípadě jiných předmětů, proto se domnívám, že přezky patří k opaskové garnituře, ačkoliv se nenacházejí v pravidelné poloze u pasu; opasek s přezkou a nožem mohl být ostatně uložen v jiné části hrobové jámy a nebožtík jej nemusel mít kolem pasu. Přezky a průvlečka se nacházely v hrobě dítěte (č. 446), nedospělého jedince věkové kategorie juvenis (č. 252) a v hrobech mužů věkové kategorie maturus I (č. 108, 336 a 455).

Přezka v hrobě č. 108 byla oválná, na jednom jejím boku je zbytek trnu, jehož týl je obtočený kolem rámečku. V hrobě se našly také dva nože a železná tyčinka na jednom konci naplocho roztepaná a v pravém úhlu zahnutá. Podle Stani je to patrně bednářská škrabka (*Staña 2006, 59*). V hrobě č. 252 byla oválná přezka. V hrobě se našla pohromadě s nožem. Přezka pocházející z hrobu č. 336 byla taktéž oválná, rozlomená na dva kusy. Objevila se společně s nožem a zbytkem kůže. V hrobě č. 446 se podařilo objevit zlomek rámečku přezky se zahroceným trnem a týlní destičkou se dvěma nýty a s průvlečkou, širokou 2,8 cm, s profilovanými boky a štítkem. Na předmětech byly v korozních vrstvách zmineralizované zbytky plátna. V hrobě se nacházely společně se zavíracím nožem a vědérkem. Přezka z hrobu č. 455 byla obdélná se zachovalým trnem, rozlomená na dva kusy. Její rámeček byl široký 4,8 cm. V hrobě se objevila spolu s nožem a železnou tyčinkou.

Kování související s ostruhami se našla v zastoupení 3 přezky, 2 průvlečky a 4 nákončí v hrobech č. 353 a 372, k ostruhám, které však nejsou jednoznačně doloženy, by nejspíše patřilo kování z hrobu č. 465. Jedná se o dětské hroby (č. 372 a 465) a jeden hrob jedince věkové kategorie juvenis (č. 353). Přezky, průvlečky a nákončí se nacházely u nohou nebožtíka spolu s ostruhami (č. 353, popř. 465) nebo společně s dalšími předměty, včetně ostruh, na hromadě na východním kraji hrobové jámy (č. 372).

V hrobě č. 353 se objevila oválná železná přezka s týlem. Na přezce se zachovaly zbytky kůže a textilu. Dále se v hrobě nacházel zlomek průvlečky s oválným štítkem. Z hrobu pocházejí také dvě nákončí- půloválné dlouhé 2,8 cm se zbytky tkaniny a obdélníkové o rozměrech 2,7 x 2,2 cm. V hrobě se přezka, průvlečka a nákončí nacházely společně s ostruhami a vědérkem, z hrobu pocházejí také zbytky kůže. Z hrobu č. 372 pochází oválná přezka a dva trny ze dvou přezek, dále pak nákončí snad se třemi nýty a železný rámeček se štítkem průvlečky. Z hrobu pocházejí také 2 ploché železné plíšky, snad kování řemene. Dítě, kromě ostruh se soupravou přezek, průvlečky a nákončí, bylo vybaveno sekerkou, nožem, čtyřmi náušnicemi podunajského typu, náhrdelníkem z korálek a bronzovým spirálovitým závěskem. V hrobě č. 465 ležely u nohou nebožtíka železné zlomky, mezi nimiž se objevila půlkruhovitá železná přezka s částí řemínku a nákončí. Kromě fragmentů, které je snad možno připsat ostruhám, se v hrobě nacházela šipka s tulejkou, dále sekerka, nůž, ocílka a rohovcové úštěpy.

Nástroje a předměty každodenní potřeby

Nástroje a předměty denní potřeby se objevily celkem v 185 hrobech (33% všech hrobů). Do této kategorie je možno zařadit zejména nože, keramické nádoby, vědra, křesací soupravy, přesleny a další předměty.

Nože se na lokalitě objevily v počtu 132 kusy v 130 hrobech (tj. 23% všech hrobů). Jednalo se o dětské hroby (32 hrobů, tj. nožem bylo opatřeno 40% vybavených dětských hrobů), hroby jedinců věkové kategorie juvenis (12 hrobů, 48% vybavených juvenis), nožem byly vybaveny ženy (36 žen, tj. cca 46% vybavených ženských hrobů), muži (40 hrobů, tj. 74% vybavených mužských hrobů) a jedinci neurčeného věku a pohlaví (11 jedinců). Obvykle se nůž objevil v hrobě pouze jeden, popřípadě v dvojhrobu č. 522 byly sice nože dva, avšak každý patřil jednomu mrtvému. Pouze v hrobě č. 108 byl dvěma noži vybaven jeden nebožtík. Nůž se nacházel u pasu zemřelého (66 kusů, tj. 49% všech nožů), v blízkosti pravé (7 kusů) či levé (25 kusů) paže, poblíž levé (9 kusů) či pravé (8 kusů) nohy, v blízkosti hlavy (6 kusů) nebo na trupu (2 kusy). Mezi nohama leželo 6 nožů. Ve

dvou případech (hr. č. 236 a 256) nebyla poloha nože určena. Hroby s noži byly pravidelně rozprostřeny po celé ploše pohřebiště a nevytvářely žádné koncentrace. Viz plán č. 33 v příloze č. 3

Základní rozdělení nožů provádím podle jejich délky, a to do následujících kategorií: nože s délkou do 10 cm, nože dlouhé 10 až 15 cm a nože delší než 15 cm. Jedná se samozřejmě pouze o umělé kategorie nutné k třídění hmotné kultury, což je potřeba mít na paměti zejména u nožů stojících na hranici dvou kategorií. S délkou pracuji pouze u nožů, kde ji bylo možné zodpovědně určit; výrazně necelé nebo ve zlomcích dochované nože, jejichž délka by byla velmi hrubým odhadem, do přehledů nezahrnuji. Původní délku bylo možno přesněji odhadnout u 88 nožů (necelých 67% všech nožů), délku nebylo možno stanovit u zbylých 44 kusů (33% všech nožů, hr. č. 11, 52, 76, 90, 102, 120, 121, 144, 164, 171, 177, 184, 186, 195, 204, 207, 210, 217, 220, 232, 248, 250, 296, 310, 334, 355, 363, 372, 375, 385a, 386, 395, 396, 407, 410, 411, 422, 466, 475, 483, 484, 534, 542 a 556).

Nože dlouhé *do 10 cm* se objevily v počtu 15 kusů (17% nožů s odhadnutou délkou) v hrobech č. 8, 75, 85, 87, 97, 150, 159, 172, 197, 226, 241, 369, 408, 423 a 469. Jednalo se o 4 dětské hroby (č. 85, 87, 159 a 423), 7 žen věkových kategorií *adultus I* (hr. č. 241), *adultus II* (hr. č. 75, 150 a 369), *maturus I* (hr. č. 172 a 226) a *maturus II* (hr. č. 8). Noži této délky byli vybaveni také 3 muži věkových kategorií *adultus II* (hr. č. 97) a *maturus I* (hr. č. 197 a 408). V jednom případě vlastnil takový nůž dospělý jedinec věkové kategorie *maturus I* bez určeného pohlaví (hr. č. 469).

Nože dlouhé *10 až 15 cm* se na lokalitě vyskytují v počtu 58 exemplářů (přibližně 66% nožů se stanovenou délkou). Takto dlouhý nůž se objevil u 14 dětí (kategorie *infans I*- hroby č. 15, 126, 189, 191, 245, 385, 393, 419, 451; *infans II*- č. 21, 119, 264, 498; dítě z hrobu č. 453 nemělo věk blíže odhadnutý). Nůž této velikosti mělo u sebe 5 nedospělých jedinců věkové kategorie *juvenis* (hr. č. 77, 122, 127, 252 a 256), 14 žen (věkové kategorie *adultus I*- hr. č. 382 a 417; *adultus II*- hr. č. 137, 141, 291, 316, 371, 440 a 531; *maturus I*- hr. č. 42, 125, 489) a *maturus II*- hr. č. 40 a 508) a 5 dospělých jedinců neurčeného pohlaví (hr. č. 99, 233, 471, 485 a 487). Nejvíce nožů této délky se objevilo u mužů, a sice ve 20 mužských hrobech (muži věkové kategorie *adultus II*- hr. č. 7, 229, 352, 390 a 497; *maturus I*- hr. č. 108, 213, 260, 331, 427, 455, 474 a 522; *maturus II*- hr. č. 12, 17, 61, 236, 277, 381 a 492).

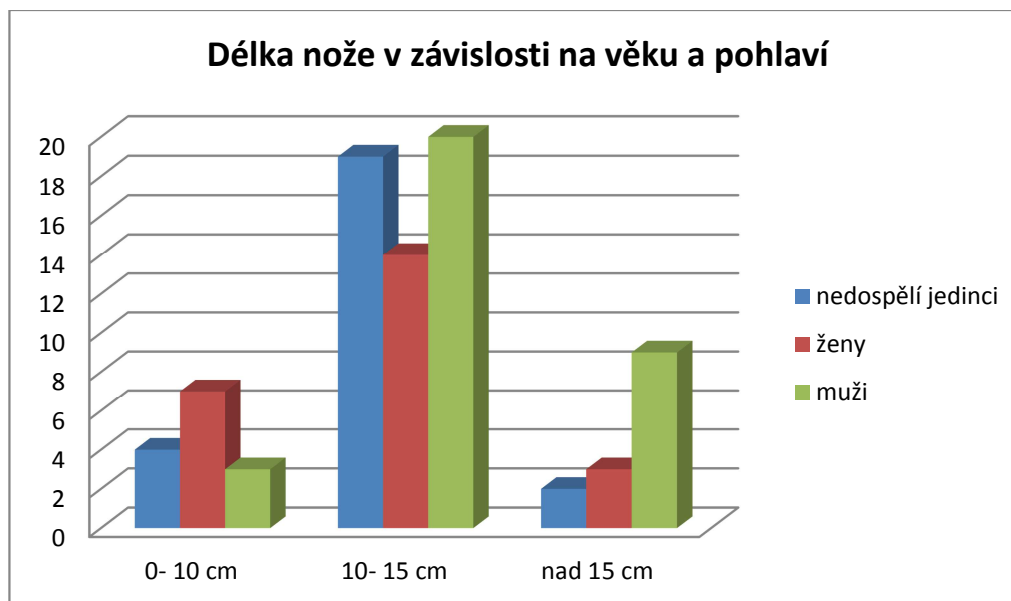
Nad 15 cm mělo délku 15 nožů (cca 17% nožů s odhadnutou délkou). Jednalo se o 2 hroby dětí (*infans I*- hr. č. 552 a *infans II*- hr. č. 465), 3 ženské hroby (věkové kategorie

adultus I- hr. č. 249, adultus II- hr. č. 30 a maturus I- hr. č. 522) a jeden hrob dospělého jedince neurčeného věku a pohlaví (č. 432). Nejvíce nožů delších než 15 cm bylo v hrobech mužů- vybaveno jím bylo 9 mužů věkových kategorií adultus II- hr. č. 459 a 473; maturus I- hr. č. 53, 108, 336, 470 a 506; maturus II- hr. č. 44 a 472.

Zvláštní tvary nožů se objevily v hrobech č. 42, 53, 76, 108, 197, 233, 256, 316, 331, 427, 455, 485, 497, 542 a 552. Nože se *zalomeným hřbetem* se objevily v 6 hrobech, a to č. 53, 233, 256, 331, 427 a 542. Šlo o hroby jedince věkové kategorie juvenis (č. 256), mužů (č. 53, 331, 427 a 542) a jedince neurčeného věku a pohlaví (č. 233). Nože s *mírně vypouklým hřbetem* se podařilo nalézt ve 3 hrobech č. 42, 197 a 316. Jednalo se o mužský hrob (č. 197) a dva ženské hroby (č. 42 a 316). Ve dvou hrobech (č. 485 a 552) se objevily nože s *páskovým trnem*. Šlo o hrob jedince neurčeného pohlaví (č. 485) a dětský hrob (č. 552). Nůž s *příčkou u trnu* se podle Stani objevil na lokalitě jediný, a to v mužském hrobě č. 497. Nůž z hrobu č. 76 byl krátký a široký s trnem odsazeným od hřbetu i od ostří. Čepel nože z mužského hrobu č. 108 se od trnu prudce obloukovitě zvedala, nůž z mužského hrobu č. 455 byl zúžený na obou koncích- na jednom konci byl zahrocený trn, na druhé straně odsazený pásek.

Střenky k nožům se podařilo nalézt v hrobech č. 204, 232 a 534. U nože v hrobě č. 204 se nacházela dvojitá kostěná střenka spojená třemi železnými nýty. V hrobě č. 232 byla při noži dvojdílná kostěná střenka, jejíž destičky byly spojeny kostěnými nýty. Zlomek patrně z kostěné střenky se podařilo najít také při noži v hrobě č. 534.

Z výše uvedených procentuálních zastoupení nožů ve výbavách hrobů jednotlivých populačních skupin se zdá, že můžeme sledovat určitou preferenci nože ve výbavě mužských hrobů oproti jiným skupinám. S jistou dávkou opatrnosti je také možno vyslovit myšlenku, že délka nože souvisí s věkem a pohlavím zemřelého. Nejkratší nože na lokalitě patřily dětem a ženám, mužům minimálně, největší zastoupení u všech kategorií měly nože dlouhé 10 až 15 cm, v kategorii nožů nad 15 cm jich však většina patřila mužům. Můžeme tedy konstatovat, že delší nože se objevovaly zejména v mužských hrobech. Na tento fakt poukazuje následující graf.

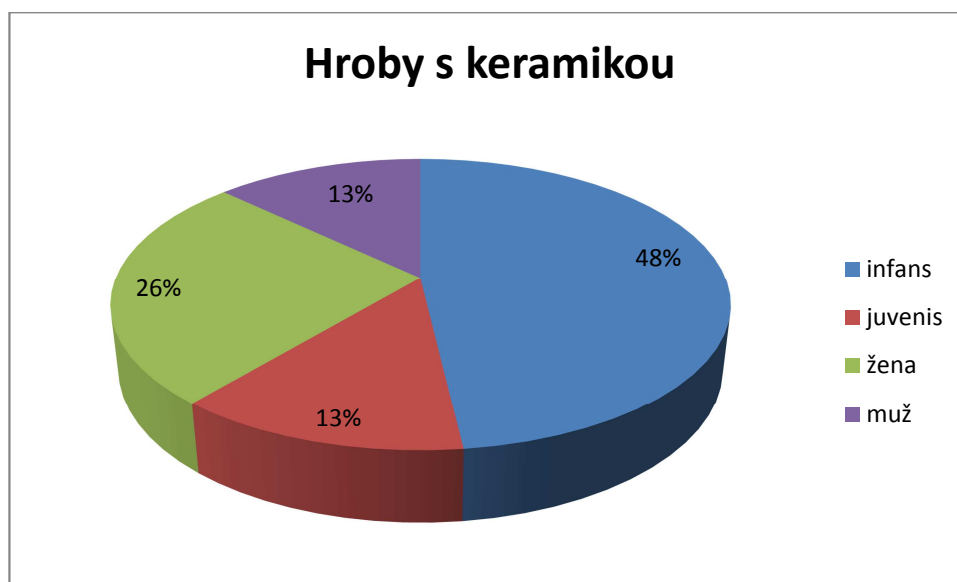
Graf č. 13

Břítvy a zavírací nože se objevily ve 3 hrobech (přibližně 0,5 %, hroby č. 407, 446 a 556). Šlo o 2 dětské hroby (č. 446 a 556) a hrob muže věkové kategorie adultus II (č. 407). Přítomnost břitev je v dětských hrobech poměrně zajímavá, děti je nemohly zaživa používat, a tak by snad mohly mít podobnou funkci jak militária v dětských hrobech. Břitvu měl nebožtík u pasu (hr. č. 556), na hrudi (č. 407) nebo u pravé holenní kosti (č. 446). Dva kusy se nacházely v severní polovině pohřebiště, třetí hrob s břitvou se objevil při jižním okraji nekropole. Viz plán č. 34 v příloze č. 3

Břítva z hrobu č. 407 se zachovala ve zlomcích, dochovaly se také ploché zlomky železného pláště. Břítva byla v hrobě společně s nožem, třemi šípkami, křesací soupravou a železnými kovánými. V hrobě č. 446 se podařilo nalézt 10,4 cm dlouhý zavřený zavírací nůž s pochvou, na které se zachovaly zbytky tkaniny. V hrobě bylo také vědro a přezka s průvlečkou. Dítě v hrobě č. 556 bylo vybaveno břitvou, u které se dochovala také pochva, jejíž jedna strana byla ze dvou třetin ve zlomcích. Hrob č. 556 obsahoval také nůž a keramickou nádobu.

Keramická nádoba nebo její zlomky se objevila v počtu 59 kusů v 55 hrobech (tj. přibližně 11 % všech hrobů zahrnutých do analýzy). Jednalo se o 26 dětských hrobů (cca 47 % hrobů s keramikou, hr. č. 29, 41, 91, 175, 176, 177, 179, 202, 205, 248, 300, 304, 324, 334, 345, 383, 393, 412, 419, 433, 453, 516, 526, 551, 556 a 561), 7 hrobů věkové kategorie juvenis (tj. přibližně 13 % hrobů s keramikou, hr. č. 120, 194, 279, 400, 429, 523, 534), 14 ženských hrobů (tj. cca 25 % hrobů s keramikou, věkové kategorie: adultus I: hr. č. 461, adultus II: hr. č. 33, 89, 278, 291, 322, 418, 435, 439, maturus I: hr. č. 341,

maturus II: hr. č. 221, 430, 491, a žena neurčeného věku v hrobě č. 254), 7 mužských hrobů (tj. cca 13 % hrobů s keramikou, věkové kategorie: juvenis: hr. č. 310, adultus II: hr. č. 60, 74, 109, maturus I: hr. č. 212, 513, maturus II: hr. č. 6) a jeden hrob dospělého jedince neurčeného věku a pohlaví (hr. č. 144). Můžeme tedy sledovat preferenci keramiky v dětských, případně ženských hrobech. Na tento jev poukazuje následující graf.

Graf č. 14

Obvykle se v hrobě objevila pouze jedna nádoba, v hrobech č. 254, 304, 418 a 526 byly nádoby dvě. Ve většině případů se nádoba nacházela u nohou zemřelého, častěji u levé (30 nádob) než u pravé (19 nádob) nohy. Ve třech případech (hr. č. 202, 278 a 304) se nádoba nacházela u hlavy nebožtíka, v jednom případě u pasu (hr. č. 304) či u poblíž pravé ruky (hr. č. 254). V hrobě č. 221 ležela nádoba v severovýchodním rohu, v jakémsi výklenku nad dnem hrobové jámy. Střep z nádoby v hrobě č. 461 se nacházel asi 50 cm východně od nohou zemřelého. Ve třech hrobech (č. 33, 324 a 516) nebyla poloha blíže určena.

Celkem 11 kusů keramiky, která se objevila v hrobě při kostře, bylo v natolik torzovitém stavu, že není možno uspokojivě rekonstruovat tvar ani výšku. Tvar a rozměry proto mohly být posouzeny u zbylých 48 kusů keramických nádob.

Hroby s keramickou nádobou se rozkládaly po celé ploše pohřebiště a nevytvářely nijak výrazné koncentrace. O něco četnější byly však tyto hroby na dvou místech v severní polovině pohřebiště, a to při západním (v místě nejvyšší koncentrace hrobů) a východním okraji. Viz plán č. 35 v příloze č. 3

Tvary se až na jednu výjimku (hrob č. 400) omezují na hrnce. Pozorovat se přitom dá určitá tvarová variabilita, od hrnců výrazně nízkých a širších, téměř mísovitěho tvaru (hr č. 304, 430, 433) až po vyšší štíhlé nádoby s maximální výdutí v horní třetině (hr. č. 6, 29, 144, 221, 418, 419, 429, 439, 556). V hrobě č. 400 je zastoupen tvar lahve- nádoba je přes 20 cm vysoká, válcovitěho tvaru a s vyšším užším hrdlem. Nálezy lahví bývají spojovány s nomádkým prostředím a jejich vzory hledány v Karpatské kotlině (Kouřil 2003; Profantová 1994).

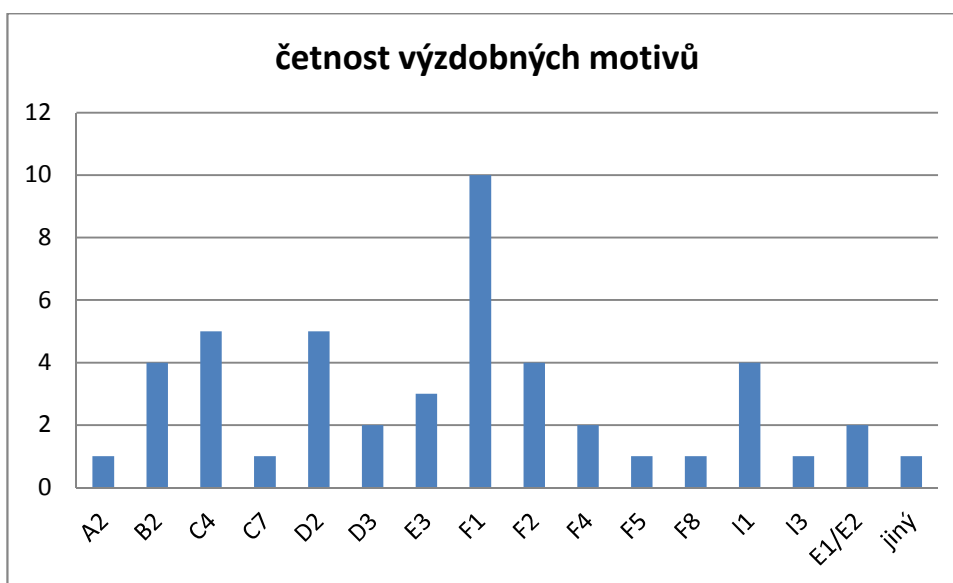
Výška nádoby se pohybuje mezi 7,2 a 22 cm, průměrná výška činí 13 cm. Nádoby ukládané do hrobů jsou obvykle spíše menší, hrnce vyšší než 15 cm se objevily jen v několika málo hrobech (č. 6, 60, 109, 400, 418, 435, 439, 491).

Výzdoba se dala spolehlivě určit u 47 nádob. Celkem 10 kusů keramiky se dochovalo fragmentárně, takže nebylo možno stanovit celý výdobný motiv, 2 kusy pak byly zcela bez výzdoby. Při klasifikaci výzdobných motivů se opírám o systém kódů zavedený Jiřím Macháčkem (Macháček 2001, 63- 65). Pro výdobný motiv dvou hrnců v hrobech č. 304 a 491, na nichž pod jednoduchou vlnovkou následovaly hřebenové vlnice vedle sebe, používám kombinovaný kód E1/B2. Jako „jiný“ označuji výdobný motiv u hrnce v hrobě č. 523- na hrdle se nachází jednoduchá vlnovka, dále pak rýhy, dvě široké hřebenové vlnice přes sebe a nakonec znovu rýhy. Zastoupení jednotlivých výzdobných motivů přibližuje následující tabulka a graf. Z přehledu je patrné, že největší zastoupení má motiv F1, tedy vlnovka nad rýhami Typy B2, C4, D2, F2 a I1 mají zastoupení poměrně vyrovnané. Další typy výzdoby se objevují již téměř ojediněle.

kód	výdobný motiv	počet kusů	procentuální zastoupení
A2	hřeb. pásy vedle sebe	1	2
B2	hřeb. vlnice vedle sebe	4	9
C4	hřeb. vlnice nad hřeb. pásy	5	11
C7	hřeb. vlnice a hřeb. pásy přes sebe	1	2
D2	rýhy	5	11
D3	rýhy přes sebe	2	4
E3	vlnovky přes sebe	3	6
F1	vlnovka nad rýhami	10	21
F2	vlnovky nad rýhami	4	9
F4	kombinace vlnovek a rýh	2	4
F5	blučinský motiv	1	2
F8	vlnovky a rýhy přes sebe	1	2
I1	hřeb. vpichy s hřeb. vlnicemi a pásy	4	9

I3	záseky s rýhami	1	2
E1/E2	vlnovka a hřeb. vlnice vedle sebe	2	4
jiný	vlnovka, rýhy a hřeb. vlnice přes sebe	1	2
		47	100

Tab. č. 1 (kódy a terminologie z Macháček 2001)

Graf č. 15; inspirace Ungerman 2007

Typy keramických nádob. Keramika na lokalitě je značně variabilní, a to z hlediska tvarů, kvality výpalu i motivů výzdoby, jak již bylo naznačeno výše. Vedle sebe stojí jak kvalitní, nejspíše řemeslně vyráběná obtáčená keramika, tak tvary často asymetrické se silnými stěnami a nekvalitně vypálené. Z množství nádob se zde vyděluje určitá, subjektivně vyčleněná, skupina kvalitnější keramiky, která se vyznačuje dobrým i slabším výpalem (na tomto místě je dobré upozornit na fakt, že Čeněk Staňa zmiňuje u typu SZ 1/54 rozdíl ve výpalu sídlištní a hrobové keramiky; hrobová keramika je vypálena slaběji; *Staňa 1960, 254- 255*), relativně tenkými symetrickými stěnami a obvykle vyšším štíhlejším tvarem. Jde o 16 hrnců z hrobů č. 6, 29, 74, 120, 175, 176, 177, 202, 221, 310, 322, 393, 435, 439, 513 a 526). Na této skupině se uplatnila především jednoduchá rytá vlnovka a rýhy, hřebenová výzdoba se objevuje výjimečně (nádoby v hrobech č. 74, 177 a 526).

Na lokalitě se objevilo několik kusů keramických nádob, které Č. Staňa přiřadil k typu SZ 1/54, který sám vyčlenil na základě výzkumu na lokalitě Staré Zámky v Brně-Líšni. Podle Stani jde o keramiku příbuznou blučinskému typu, je to keramika taktéž vyráběná na kruhu, s vysoko položenou maximální výdutí a podobným výzdobným

motivem. Typ SZ 1/54 měla produkovat jedna lokální dílna (*Staňa 1960, 253- 256*). V Rajhradě podle Č. Stani patří k tomuto typu nádoby z hrobů č. 29, 175 a 393.

K blučinskému typu (definice typu: *Pouлік 1948, 19- 23 ; Mazuch 2000, 12- 13*) je možno přiřadit menší nádobu z hrobu č. 202. Nádoba je však natolik malá, že spodní vlnice chybí. Není na ní tak zachován klasický blučinský motiv. Do okruhu blučinského typu pak obecně patří nádoby z hrobů č. 176, 304 a 513 (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 33*), blučinský výzdobný motiv se objevil na lahvi z hrobu č. 400.

Nádoba z hrobu č. 74 pochází podle Č. Stani (*Staňa 1984; Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 33*) z jihomoravských center a je v rajhradském inventáři cizorodá.

Některé kusy keramických hrnců se vyznačují slabším vypálením a větší či menší nepravidleností. Jde o menší nádoby z hrobů č. 41, 430, 523, 556 a 561 a podle Č. Stani (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 34*) je u nich možno uvažovat o pohřební keramice, která nevyžadovala lepší výpal a větší preciznost při výrobě.

Nutné je tedy zdůraznit, že na pohřebišti se v souladu s předpoklady (nacházíme se na území s rozšířením blučinského typu, viz *Mazuch 2000, 8; Pouлік 1948, 8*) objevuje jak samotný blučinský typ (byť v omezené míře), tak keramika s tímto typem příbuzná, tedy typ SZ 1/54 i vyšší štíhlejší nádoby, obvykle kvalitně vypálené, zdobené motivem F1.

Značky se objevily na 18 nádobách (tj. cca 32 % z 56 nádob, kterým se dochovalo dno). Variaci motivů ukazuje následující tabulka.

poř. č.	motiv značky	počet	% z počtu značek
1.	obdélník typu "britská vlajka"	2	11
2.	dvě na sebe kolmé dvojice linií v kruhu	4	22
3.	kříž v kruhu	2	11
4.	obdélník	1	5,5
5.	čtverec s úhlopříčkami	1	5,5
6.	pět obdélníků uspořádaných do kříže	1	5,5
7.	kruh rozdělený dvěma kolmicemi	1	5,5
8.	pětiúhelník	1	5,5
9.	kruh rozdělený dvěma kolmicemi v dalším kruhu	1	5,5
10.	šestiúhelník dělený úhlopříčkami v trojnásobné kružnici	1	5,5

11.	obdélník s kružnicí uprostřed na křížení kolmic	1	5,5
12.	neurčeno	2	11
		18	100

Tab. č. 2 Přehled v příloze č. 4

Motiv č. 1 se objevil v hrobech č. 6 a 419, motiv č. 2 na nádobách z hrobů číslo 29, 175, 221 a 439. Je nutné zdůraznit, že ačkoliv se jedná o tentýž motiv, jeho provedení je dvojí- na nádobách v hrobech č. 29 a 175 jsou linie tenčí, na hrncích z hrobů č. 221 a 439 naopak silnější. Motiv č. 3 se objevil na nádobách z hrobů č. 60 a 526, motiv č. 4 na hrnci z hrobu č. 177, značka č. 5 na nádobě v hrobě č. 254, typ 6 na hrnci z hrobu č. 279, typ 7 se objevil v hrobě č. 300, typ 8 v hrobě č. 310, motiv č. 9 v hrobě č. 393, typ č. 10 na nádobě z hrobu č. 418, motiv č. 11 v hrobě č. 491 a značky z nádob v hrobech č. 179 a 412 zůstaly kvůli torzovitosti nezařazeny.

Důležité je poukázat na převahu motivu č. 2, který se objevil téměř na čtvrtině všech nádob se značkou. Vzhledem k tomu, že se objevují dvě varianty tohoto motivu, může to ukazovat na delší dobu produkce nádob s danou značkou nebo na používání dvou hrnčířských kruhů opatřených stejným typem značky. Je snad možné vyslovit domněnku, že všechny čtyři nádoby vyprodukovala jedna dílna. O značkách z hrobů č. 29 a 175 lze navíc prohlásit, že se jedná o tzv. identické značky, tzn. že obě značky opravdu vznikly otiskem z téhož kruhu. Nutné je zdůraznit, že tyto dvě nádoby jsou takřka totožné i svým tvarem, materiálem a výzdobou. Že se jedná o dva produkty téže dílny, je v podstatě jisté. S trochou opatrnosti je možno hovořit o shodnosti i u značek na nádobách v hrobech č. 6 a 419. Značka z hrobu č. 6 je poněkud setřelá, a proto je se svým protějškem obtížněji srovnatelná.

Problematikou identických značek a značek obecně se v poslední době zabýval zejména L. Varadzin (*Varadzin 2005*). Studium identických značek přikládá značnou důležitost a předpokládá, že identické značky patřily jednomu hrnčíři a že čím vyšší počet stejných značek máme, tím aktivnější hrnčíř byl. Identické značky neležící daleko od sebe pak ukazují na existenci dálkové distribuce.

Otisky osy se objevují na 6 nádobách (tj. téměř 11 % nádob, kterým se dochovalo dno; hr. č. 278, 304, 430, 513, 523 a 556). Otisky jsou obvykle kruhové, častěji zahlobené (hr. č. 278, 304, 523) než vystouplé (hr. č. 513, 556). Pouze v hrobě č. 430 se na dně nádoby objevil otisk obdélný, vystouplý.

Keramikou v okolí Brna se zabýval Čeněk Staňa ve svém článku o vývoji středomoravské keramiky v 8. až 11. století (*Staňa 1994*). Při své analýze se opíral zejména o materiál z hradiště Staré Zámky u Brna- Líšně a sestavil sled celkem pěti chronologických horizontů. Pro rajhradské pohřebiště je důležitá charakteristika třetího horizontu, který je možno datovat do druhé poloviny 9. století, na hradišti Staré Zámky nepřekročí přelom 9./10. století. Vůdčím typem tohoto horizontu je na Starých Zámkách blučinskému typu příbuzný typ SZ 1/54, charakterizovaný výše. Spolu s typem SZ 1/54 vystupuje i klasický blučinský typ, tak jeho další odvozeniny (*Staňa 1994, 273- 274*). Pokud je Staňova datace blučinského typu a jeho odvozenin správná, můžeme i v Rajhradě začlenit nádoby příbuzné blučinskému typu do třetího horizontu, tedy do 2. poloviny 9. století. Stranou pak zůstávají nádoby, které svým charakterem odkazují na podomáckou výrobu a možnost jejich datace zůstává otevřená.

Vědra se objevila celkem v 21 hrobech (necelá 4 % všech hrobů, hroby č. 84, 93, 171, 195, 196, 207, 233, 256, 353, 359, 386, 413, 414, 422, 436, 446, 459, 461, 473, 483 a 487). V žádném z hrobů se neobjevila dvě vědra. Jednalo se o 3 dětské hroby (č. 171, 196 a 446), 3 hroby jedince věkové kategorie juvenis (hr. č. 256, 353 a 414), 4 mužské hroby (č. 386, 422, 459 a 473), 9 ženských hrobů (č. 84, 93, 195, 207, 359, 413, 436, 461 a 483) a 2 hroby dospělých jedinců neurčeného pohlaví (hr. č. 233 a 487). Můžeme tedy sledovat určitou preferenci vědérek ve výbavě žen oproti jiným populačním skupinám. Vědérko se obvykle nacházelo v blízkosti nohou (obecně v hrobech č. 171, 359, 446 a 461), častěji u pravé (hr. č. 93, 207, 233, 353, 386, 414, 422, 436, 459, 473 a 483) než u levé (hr. č. 84, 195 a 446). Vědra byla rozprostřena po celé ploše pohřebiště, určitou, avšak nevýraznou, koncentraci můžeme sledovat při severovýchodním okraji plochy. Viz plán č. 35 v příloze č. 3

Pokud bylo možno určit, všechna vědra na lokalitě měla mírně kónický tvar a úzké obruče. Na pohřebišti se nenašlo žádné plášťové vědérko. Ve většině hrobů s vědérky (celkem 15 hrobů č. 84, 171, 195, 207, 233, 256, 353, 359, 413, 414, 436, 459, 461, 473 a 487) se podařilo nalézt fragmenty z obrouček společně s rukojetí i se závěsným kováním, v hrobě č. 422 pak zlomky obrouček spolu se závěsným kováním, v hrobech č. 93 a 196 byla kromě obručí nalezena rukojeť bez závěsného kování. Ve 3 hrobech (č. 386, 446 a 483) se našly pouze zlomky z obručí, rukojeť a závěsná kování se v těchto hrobech nedochovala.

Na lokalitě bylo tedy zjištěno celkem 17 rukojetí, které byly ukončeny buď háčky (v 8 hrobech č. 84, 93, 171, 353, 359, 414, 459, 473) či knoflíky (v 7 hrobech č. 195, 196,

207, 233, 256, 461, 487). Ve dvou případech (hroby č. 413 a 436) byly konce rukojetí svinuty v očko, rukojeť v hrobě č. 413 byla navíc jemně tordovaná.

Závěsná kování jsou doložena v 16 hrobech. Pokud to bylo možno určit, obvykle se na jednom vědru objevil pouze jeden typ kování, v hrobech č. 233 a 359 se však kombinují dva typy. *Lichoběžníková závěsná kování (podle Dostála typ 1)* se objevila ve 4 hrobech č. 195, 359, 413 a 461. Na kováních z hrobů č. 195 a 461 byly zavěšeny železné kroužky, kování v hrobě č. 413 mělo na dolním konci uvnitř vytažené očko pro přichycení k dřevu vědérka. *Závěsná kování se spodním koncem rozeklaným na dvě ramena (podle Dostála typ 2a)* se podařilo nalézt ve 4 hrobech č. 207, 359, 487 a patrně i v hrobě č. 422. V 5 hrobech č. 233, 256, 353, 436 a 459 se objevila *lichoběžníková kování s horním koncem ukončeným háčkem či očkem (typ 3 podle Dostála)*. Kování v hrobě č. 459 byla extrémně úzká, dole s háčky pro uchycení do dřeva. Háčky pro uchycení do dřeva měla také kování z hrobu č. 436. *Kování v podobě kličkovitě ohnutého slabě roztepaného prutu s rozbíhajícími se konci (podle Dostála typ 4)* se objevila v 5 hrobech č. 84, 171, 233, 473 a snad i v hrobě č. 414. Můžeme tedy konstatovat, že všechny výše uvedené typy závěsných kování jsou na pohřebišti v Rajhradě zastoupeny rovnoměrně, není možné sledovat preferenci určitého typu. Na lokalitě se neobjevil pouze Dostálův typ 2b, tedy závěsné kování s dvěma rozeklanými konci zahnutými nahoru v podobě „vlastovčího ocasu“.

Vědérka a keramické nádoby se navzájem vylučují. Nikde nedošlo k jejich společnému uložení. Celkem 76 hrobů (31 % vybavených hrobů) tak obsahovalo nádobu, ať už vědro či keramický hrnec. Hrobů s nádobou bylo pravděpodobně ještě více, neboť některé obsahovaly i jiné nádoby z organických materiálů, které se nám nedochovaly. Jak už bylo řečeno výše, nádoby se ukládaly převážně do ženských a dětských hrobů. Zatímco vědra byla převážně v ženských hrobech, u keramiky je zřetelně vidět preference dětských hrobů.

Ocílka je zastoupena 7 kusy v 7 hrobech (cca 1 % všech hrobů, hr. č. 44, 127, 233, 407, 408, 465 a 493). Jednalo se o dětský hrob (č. 465), hrob nedospělého jedince věkové kategorie juvenis (č. 127), hrob dospělého jedince neurčeného věku a pohlaví (č. 233), převážně však o hroby mužů věkových kategorií adultus II (č. 407), maturus I (č. 408 a 493) a maturus II (hrob č. 44). Můžeme tedy poukázat na zajímavou skutečnost, že se ocílky, jakožto předmět denní potřeby, vyskytují na tomto pohřebišti téměř výhradně v hrobech mužů a ženským hrobům se vyhýbají. Kombinují se zpravidla s křesacími kaménky (v hrobech č. 233, 407, 408, 465 a 493) a noži (č. 44, 127, 233, 407, 408 a 465), ale také se zbraněmi- se sekerou (č. 408, 465) nebo šipkou (č. 407, 465 a 493)- nebo

s kamenným brouskem (č. 44, 493). Ocílka tedy patrně patřila k výbavě muže- bojovníka. Poloha ocílky v hrobě je značně rozvolněná. Ve dvou případech ležela ocílka u pasu zemřelého (hroby č. 408 a 465), v jednom případě na hrudi (hr. č. 407), jednou u levé paže (hr. č. 127), jednou u levé stehenní kosti (hr. č. 44), jednou u levého loktu (č. 233) a v jednom případě u levého kolena (hr. č. 493). Kromě ocílky v hrobě č. 465 se však všechny kusy nacházaly na levé straně těla. Pouze dva hroby s ocílkou se objevily v jižní části nekropole, zbylé se nacházely v její severní polovině. Viz plán č. 36 v příloze č. 3

Kromě kusu z hrobu č. 44 měly všechny ocílky *lyrovitý tvar*. Jejich velikost se pohybovala přibližně mezi 7 a 9 cm, exemplář z hrobu č. 127 byl zachovaný pouze ve zlomku a jeho původní velikost není stanovena. Ocílka v hrobě č. 44 měla *lichoběžníkový tvar*, na jejím užším konci je z jedné strany vytažen pásek svinutý v očko. Ocílka z hrobu č. 233 je zachovaná pouze torzovitě, pravděpodobně však patřila také k lyrovitému tvaru.

Kamenná industrie se objevila v 7 hrobech (cca 1 % všech hrobů, hr. č. 44, 233, 322, 407, 408, 465 a 493). Ve značné míře souvisí s ocílkami; tvoří spolu s nimi křesací soupravy. *Rohovcové nebo křemencové úštěpy*, coby součásti těchto souprav, se objevily v hrobech č. 233 (6 kusů křemencových úštěpů), 407 (1 kus, rohovec), 408 (8 kusů, rohovec), 465 (2 kusy, rohovec), 493 (3 kusy, 2 kusy rohovec, 1 kus průsvitný kámen), rohovec s retuší z ženského hrobu č. 322 se našel pohromadě s keramickou nádobou, ocílka není doložena.

Ve dvou hrobech (č. 44 a 493) se objevil *kamenný brousek*. V obou případech jím byli vybaveni muži a v obou případech se brousek objevil společně s ocílkou. V hrobě č. 44 byl nalezen také nůž s kovanou pochvou a pravděpodobně okovaný měšec. Brousek z tohoto hrobu byl vyroben z šedé břidlice. Muž v dvojhrobě č. 493 byl vybaven kromě brousku křesací soupravou, šipkou a háčkem.

Přeslen se objevil v počtu 6 kusů v 6 hrobech (cca 1 % hrobů, hr. č. 205, 369, 370, 382, 487 a 491). Jednalo se o jeden dětský hrob (č. 205), o 2 hroby dospělých jedinců neurčeného pohlaví (č. 370 a 487) a 3 hroby žen věkových kategorií *adultus I* (č. 382), *adultus II* (č. 369) a *maturus II* (č. 491). Můžeme tedy tušit preferenci ženských hrobů oproti jiným skupinám, což zajisté souvisí s tím, že předení patřilo k typickým ženským pracím. Přeslen byl uložen u hlavy (č. 487), při levém rameni (č. 205), u pasu (č. 491), vedle pravé holenní kosti (č. 370), poblíž pravého chodidla (č. 369) a také při jižní stěně hrobové jámy v noře (č. 382). Můžeme tedy konstatovat, že poloha přeslenu v hrobě je značně rozvolněná, neváže se na žádné konkrétní místo. Všechny přesleny byly vyrobeny z jemné plavené hlíny, jejich velikost se pohybovala mezi 1 a 2,35 cm. Všechny přesleny

se nacházely v severní části nekropole, přičemž čtyři z nich vytvářely výraznou koncentraci. také zbylé dva hroby s přesleny ležely vedle sebe. Viz plán č. 37 v příloze č. 3

Bylo možno rozlišit dvě tvarové skupiny: nízké ploché *koláčkovité* přesleny v hrobech č. 205, 369 a 491, a dále o něco menší *dvojkónické* přesleny, které se objevily v hrobech č. 370, 382 a 487. Přeslen se v hrobě kombinoval s keramickou nádobou (hr. č. 205, 491), s nožem (č. 369, 382 a 487), se šperkem podunajského typu (č. 382 a 487) a v jednom případě s vědrem (hr. č. 487).

U muže z dvojhrobu č. 493 se objevil železný háček. Háček je na jednom konci svinutý v očko. Ve výbavě muže se kombinoval s křesací soupravou, kamenným brouskem a železnou romboidní šípkou.

V mužském hrobě č. 427 se objevilo drobné železné dlátko. Bylo 5,2 cm dlouhé a v hrobě se nacházelo snad i s dřevěnou násadou při spodu lemovanou železnou objímkou. V hrobě se nacházel nůž a ocílka a další železné zlomky.

Ve výbavě muže z hrobu č. 108 se objevila ve dvou zlomcích dochovaná železná tyčinka, na jednom konci na plocho roztepaná a v pravém úhlu zahnutá, podle Čenka Stani snad bednářská škrabka. V hrobě se nacházela spolu s dvěma noži a přezkou.

Kování související s předměty denní potřeby se objevila v 6 hrobech (č. 44, 165, 189, 233, 408 a 427). Ve dvou případech šlo o *kování pochvy nože* (mužské hroby č. 44 a 427). Kování z hrobu č. 44 představuje železný pásek zdvojený přehnutím a s nýty na volných koncích. Kování pochvy nože snad představuje také 3,3 cm dlouhý zlomek přehnutého plechu z hrobu č. 427. Další 3 kusy představují patrně *kování měšce* (hroby č. 44, 233 a 408). V hrobě č. 44 šlo o železný pásek s protáhlým otvorem mezi dvěma nýty, v hrobě č. 233 o železný pásek se zbytky kůže. V hrobě č. 408 se objevil železný pásek na jedné straně přeložený a jazykovitě ukončený, dlouhý přibližně 8 cm. V hrobech č. 165 a 189 se pak podařilo nalézt *objímky střenky nože*. Objímka z hrobu č. 165 byla zdobena v jednom pásu ven vytlačenými žebírky, v druhém kroužky lemovanými puntíky. Stejný motiv výzdoby se objevil také na zlomcích bronzových objímek z hrobu č. 189.

Další inventář

Skořápka se objevila ve dvou hrobech (č. 91 a 454; tj. 0,4% všech hrobů). V obou případech se jednalo o hrob přibližně sedmiletého dítěte. V hrobě č. 91 leželo vejce u levé nohy zemřelého dítěte, v hrobě č. 454 u pravé nohy. V hrobě č. 91 se podařilo nalézt asi jednu čtvrtinu skořápky slepičího vejce společně s keramickou nádobou, korálkem a stříbrnou hrozníčkovou náušnicí. Vejce z hrobu č. 454 se dochovalo v 17 drobných a 20

miniaturních zlomcích, hrob žádné další přídavky neobsahoval. Hroby se skořápkou nevytvořily koncentraci, jeden hrob ležel ve střední části pohřebiště, druhý v severní.

V dětském hrobě č. 323 se objevil železný kroužek o průměru asi 3,5 cm. Nacházel se poblíž horního okraje dlouhé kosti a jeho funkce není zcela jasná.

Pozůstatky textilu se dochovaly v 15 hrobech v korozních vrstvách železných a bronzových předmětů. Velká část těchto fragmentů zůstala blíže neurčena (v hrobech č. 144, 227, 238, 249- určen materiál- vlna a hedvábí, 353, 355, 427, 465, 472 a 475). Pokud byla vazba stanovena, byly všechny tkaniny tkány plátňovou vazbou. Plátno se objevilo v 5 hrobech (č. 103- určen materiál- len, 381, 386, 446 a 451). Jiné typy vazeb nebyly zjištěny.

Zbytky kůže se objevily v 15 hrobech (č. 53, 186, 187, 233, 236, 256, 332, 336, 353, 382, 432, 440, 469, 471 a 475), opět v korozních vrstvách železných předmětů, zejména nožů.

Celá řada předmětů a jejich zlomků zůstala blíže neurčena. V hrobě č. 46 se objevily 2 atypické struskovité železné zlomky. Bronzovou patinou se ohlásila přítomnost pravděpodobně náušnic podunajského typu v hrobě č. 54. Náušnice však nebyly nalezeny a proto není možno stanovit, zda se vůbec o náušnice jednalo, byť je to velice pravděpodobné, a už vůbec již nelze určit typ. V hrobě č. 88 se objevila železná tyčinka rozlomená na několik kusů. V hrobě č. 124 se objevily tři silně zrezivělé zlomky železného drátkovitého předmětu, Čeněk Staňou opatrně charakterizované jako snad zlomky náušnice. Jednoznačně není možno interpretovat ani funkci kostěného předmětu v hrobě č. 159. Čeněk Staňa jej nazývá kostěnou schránkou nebo rukojetí nože, 7,3 cm dlouhý předmět měl na užším konci dva protilehlé otvory. V tomtéž hrobě se objevil ještě jeden předmět, jehož funkci není možno určit- bronzový přeložený a zmáčknutý pásek, podle Stani buď prsten nebo objímka střenky. V hrobě č. 165 se objevila dvě bronzová otevřená očka se zbytky plíšků, podle Stani by bylo možné, aby se jednalo o zbytky kaptorgy. Vedle těchto zlomků se v hrobě našly také zlomky bronzového bubínku, které není možno přiřadit k žádné z náušnic. V hrobě č. 175 se objevila železná tyčinka v pěti silně zrezivělých zlomcích. V hrobě č. 210 byl nalezen 6,5 cm dlouhý tyčinkovitý železný zlomek. V hrobě č. 225 se objevily 4 železné zlomky. Podle Stani by dva z nich mohly být zlomky průvlečky s oválným štítkem a další z týlu přezky. Z hrobu č. 227 pocházejí dva drobné železné zlomky, podle Stani je větší z nich patrně oválný štítek průvlečky. V hrobě č. 238 se našly tři velké a 12 drobných zlomků plochého železného předmětu neurčené funkce. Z hrobu č. 249 pocházejí dva drobné zlomky hladkého oblouku stříbrné náušnice

blíže neurčeného typu. V hrobě č. 254 se objevil železný pásek ve dvou zlomcích. V hrobě č. 280 se objevil u hlavy nebožtíka zelený kroužek od bronzové patiny; pravděpodobně se tam nacházela bronzová náušnice, která se nedochovala. V hrobě č. 332 byla nalezena 3 bronzová kování patrně koženého předmětu neznámé funkce. Z hrobu č. 355 pochází 4,5 cm dlouhý zlomek železného pásku se zbytkem tkaniny. Dva silně zrezivělé zlomky z hrobu č. 366 snad mohou pocházet z nože. V hrobě č. 368 se objevil zlomek železné tyčinky neznámé funkce. V hrobě č. 381 se podařilo nalézt zlomek neurčitého železného háčku 2,6 cm dlouhého, s kouskem tkaniny. V hrobě č. 383 se našly dva rozpadlé bronzové bubínky, které nepatřily s největší pravděpodobností k žádné z přítomných náušnic; snad sloužily jako korálky. Ojedinelý bronzový bubínek, zachovaný pouze v zlomku, se objevil v hrobě č. 400. Nedá se doložit jeho příslušnost k náušnici. V hrobě č. 407 se našla dvě blíže nespecifikovatelná kování, jedno obdélníkové, druhé trojúhelníkové. V hrobě č. 408 se objevily dva blíže neurčené železné zlomky- úzký pásek, dlouhý 5,5 cm a zlomek železného plechu s otvorem, ke kterému byl rzí přichycen rohovecový ústěp. V hrobě č. 427 se objevila široká železná kruhová objímka o průměru přibližně 4,4 cm, neurčené funkce. V tomtéž hrobě se nacházely i další dva blíže neurčitelné železné zlomky- jeden by podle Č. Stani mohl pocházet ze srpu, druhý z ocílky. Mezi neurčené předměty patří také zlomek železného pásku z hrobu č. 429, podle Stani by snad zlomek nože od trnu. V hrobě č. 455 se objevila železná tyčinka na jednu stranu zploštělá, dlouhá 12,9 cm. Typově zařadit není možno ani zlomek horního oblouku stříbrné náušnice z hrobu č. 484. Blíže určit není možno ani zbytky neurčité organické látky s pozůstatky bronzového kování, z něhož zbyly 2 tenké plíšky s nýtky. V hrobě č. 492 se našlo 5 zcela zrezivělých železných zlomků, podle Č. Stani pocházejících snad z nože. V hrobě č. 493 se u dětské lebky objevila blíže neurčitelná stříbrná náušnice, na jejímž oblouku je zbytek obtočeného drátku, dále pak stříbrný drátek svinutý v drobný ovál, na jehož konci jsou tři drátěné kroužky přimáčknuté k sobě.

Předměty z výzkumu Řehoře Volného

V následujícím textu pro úplnost připojuji i stručný soupis předmětů, které se nacházely v hrobech odkrytých v roce 1846 pod vedením opata rajhradského kláštera Řehoře Volného. Jsou publikovány v katalogu Čenka Stani (*Staňa 2006*) a vzhledem k tomu, že postrádají bližší nálezový kontext s nimi nebudu analyticky pracovat. Předměty však mohou pomoci k časovému zařazení lokality, a proto je nutné je do přehledu inventáře zahrnout.

Nálezy z výzkumu přechovávali rajhradští benediktini v klášterních sbírkách. Po zrušení kláštera v 50. letech 20. století předměty zachránil pan František Žampach a předal je do Státního archeologického ústavu v Brně. Jaroslav Král pak předměty popsal v obsáhlé zprávě, ze které při tvorbě katalogu čerpal i Čeněk Staňa (*Staňa 2006, 93*).

Typ 7-19 ve variantě se dvěma uzlíky ze silnějšího drátu na horním oblouku se našel v počtu jednoho kusu.

Typ 7-3 (s pouze jedním dochovaným uzlíkem) se objevil v počtu dvou kusů.

Typ háček- očko/klička se objevil ve třech kusech. Náušnice jsou neúplné a není možno zjistit, jestli byl oblouk zakončen očkem či kličkou. Maximální průměr náušnic tohoto typu činil 2,6 cm.

Lunicové náušnice se objevily v počtu 4 kusů, dnes jsou bohužel nezvěstné a známé jsou pouze ze starších vyobrazení. Jedna z náušnic je doplněna puklicovitý závěsek s hrozníčky.

Esovité záušnice se objevila v počtu tří kusů. Všechny tři exempláře byly bronzové o maximálním průměru mezi 2 až 2,2 cm.

Korálky se objevily v počtu 99 kusů jako součást 6 náhrdelníků; 3 korálky byly samostatně. Mezi tvarovou škálou zaujme zejména 11 modrých korálů zdobených žlutým nataveným vláknem a dále zelený „rozetový“ korál.

Kónické spirálky vyrobené ze železa se objevily v počtu 2 kusů.

Bronzové kroužky o průměru 0,46 cm se objevily na třech šňůrách, navlečené byly jednak volně, jednak byly patinou spojeny do různě dlouhých trubiček.

Nůž se objevil celkem sedmkrát, v úplnosti či ve zlomku. V jednom případě jde snad o nůž zavírací.

Ostruhy jsou zastoupeny dvěma natolik torzálními kusy, že není možno blíže určit jejich typ.

Vědro je zastoupeno čtyřmi rukojetmi zakončenými knoflíky a dvěma rukojetmi s hákovitým zakončením. Dále se objevila 3 závěsná kování, dva obroučky a tři jejich zlomky.

Sekery typu bradatice se objevily v počtu čtyř kusů. Dvě byly zachovány pouze ve fragmentu, dvě byly celé- patří k typu I B.

Kopí se objevilo pouze v jednom

Keramická nádoba se objevila v počtu pěti kusů. Jedna z nádob, dochovaná pouze fragmentárně, má na svém dně keramickou značku v podobě kříže v kruhu. Jedna nádoba patří k blučinskému typu.

Mezi nálezy se objevily také tři blíže neidentifikovatelné zlomky oblouků z náušnic.

3. INTERPRETACE

3.1. Chronologie

Problematika chronologie patří k stěžejním tématům archeologické vědy (např. *Eggers 1974*). Ačkoliv se jedná o zcela základní otázku, není její řešení vždy uspokojivé. Chronologické zařazení (nejen) hrobového inventáře se potýká s mnoha problémy. Každý předmět se vyráběl jinak dlouhé období, některé předměty mají takřka univerzální tvar (např. nože) a jejich chronologická citlivost je téměř nulová, jiné předměty (šperky) se obměňovaly rychleji a jsou proto chronologicky citlivější. Dalším problémem je otázka časového rozmezí mezi výrobou předmětu a jeho uložením do země. Některé předměty mohly být do země uloženy v době, kdy už se předmět nějakou dobu nevyráběl. Časový rozdíl mezi výrobou a uložením do hrobu může být podle H. Steuera (*Steuer 1977*) až 100 let.

K problematice velkomoravské chronologie se v nedávné době ve svých pracích vyjádřili zejména Š. Ungerman a H. Chorvátová (*Chorvátová 2004, Ungerman 2005, Ungerman 2007*), nebudu již tedy složitě popisovat vývoj názorů na tuto problematiku. Následující text přináší pouze shrnutí vývoje studia chronologického zařazení velkomoravské hmotné kultury.

Moderní chronologický systém vytvořil v 50. letech 20. století moravský archeolog Vilém Hrubý (*Hrubý 1955*). Opíral se přitom o rozbor pohřebiště ve Starém Městě v poloze Na Valách, kde bylo celkem odkryto 1634 hrobů. Hrubý toto pohřebiště datoval do období mezi lety 800 a 950, při čemž vycházel z přítomnosti křesťanů na území jižní Moravy od počátku 9. století a jeho vlivu na změnu ritu, z historických událostí a z existence kostela. Kostelní stavba byla pak dle Hrubého vystavěna ve 2. polovině 9. století a zanikla kolem roku 900.

V. Hrubý předpokládal, že hroby, které ve svém zásypu obsahují zlomky malty, musely být vyhloubeny až po zániku kostela, kdy bylo možné, aby se zlomky malty z ruin do jejich zásypu dostaly. Tyto hroby (a spolu s nimi jejich výbava) tak byly datovány do 1. poloviny 10. století. Jako starší pak byly označovány hroby bez malty a hroby uložené pod nimi.

Hroby s maltou v zásypu obsahovaly šperky tzv. byzantsko-orientálního charakteru, které tím byly automaticky datovány do 1. poloviny 10. století. Počátky byzantsko-orientálního ženského šperku pak měly sahát do doby nejužších styků

s Byzancí, tedy do období cyrilometodějské misie. Naproti tomu četné zbraně, ostruhy a opasková kování byly po srovnání s karolinským materiálem datovány relativně časně. Tím vznikla diskrepance mezi datováním mužských a ženských hrobů, kterou dále prohloubila koncepce blatnicko- mikulčického horizontu. Ten byl kladen přibližně do 1. třetiny 9. století a jednalo se o různorodou skupinu opaskových kování, ostruh a dalších nálezů z výhradně mužských hrobů. Vilém Hrubý vytvořil na základě pohřebiště Na Valách také chronologii ostruh. Jeho tři typy- typ I (A-B), II a III, měly být chronologicky následné.

Námítky proti předložené chronologii se objevily již záhy po vydání publikace. Výrazněji se však neuplatnily a řada badatelů datování velkomoravského šperku dle Viléma Hrubého přejímala (*např. Dostál 1966*).

Revize datování započala na konci 80. let. B. Dostál (*Dostál 1991*) navrhl snížit horní hranici výskytu veligradského šperku někam na počátek 10. století. Další korekce pak provedl L. Galuška (*Galuška 1996*) při rozboru pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech, když *např.* tvrdil, že přítomnost malty může souviset již s opravami stavby a nemusí tedy signalizovat vznik hrobu po zániku kostela. Také zjistil, že některé hroby s veligradským šperkem na pohřebišti Na Valách jsou dle stratigrafie datovatelné již do 1. poloviny 9. století. Podrobný rozbor některých situací na pohřebišti ve Starém Městě Na Valách pak předložila H. Chorvátová.

H. Chorvátová (*Chorvátová 2004*) upozorňuje na množství chyb v relativní chronologii pohřebiště Na Valách. Například mnohé hroby s maltou se nacházely i v polohách stratigraficky nižších a musely tudíž patřit k starší fázi pohřbívání. Také hroby obsahující náušnice byzantského charakteru jsou uloženy nejnižší a jsou převrstveny mladšími hroby. V nejnižší položených hrobech se vyskytují ostruhy, které Hrubý považoval za vývojově mladší.

Nová chronologie velkomoravského šperku není v současné době zcela propracovaná. Ke vzniku nového detailního systému bude třeba rozsáhlá revize archeologického materiálu z pohřebišť. Šimon Ungerman ve své práci z roku 2005 charakterizuje náplň staršího velkomoravského horizontu. V této práci upozorňuje na fakt, že i v nejspodněji uložených hrobech na pohřebišti Staré Město- Na valách se nacházejí špičkové výrobky byzantsko- orientálního (veligradského) šperku. Ungerman také v uvedeném článku předkládá soupis veligradského šperku, který se vyskytoval již v starším velkomoravském horizontu. Tím je patrné, že je možné odstranit diskrepanci mezi datováním mužských a ženských hrobů- starší velkomoravský horizont již není

vyplněn jen náplní mužských hrobů, ale přibyly do něj i nálezy charakteristické pro hroby ženské.

Otázkou zůstává charakteristika náplně mladšího velkomoravského horizontu. Některé typy veligradského šperku mohly do mladšího horizontu přetrvat, jiné se začaly vyrábět až v této době. K takové charakteristice však bude nutné provést rozbor materiálu z rozsáhlých a bohatých pohřebišť.

O nové chronologické utřídění velkomoravské hmotné kultury se v nedávné době pokusila Hana Chorvátová (*Chorvátová 2007*). Vyčlenila tři horizonty označené písmeny A, B a C, které však nejsou zcela následné, ale vzájemně se prolínají. Šperky horizontu B se začínají objevovat již v horizontu A a nějakou dobu existují vedle sebe, naopak prvky z horizontu C se objevují už v horizontu B. Některé typy jsou pak průběžné (*Chorvátová 2007, 84- 85*). Autorka bohužel ke své práci nepřipojila žádný přehled hrobových celků a jejich vzájemných stratigrafických vztahů, ze kterých učinila své závěry. Její poznatky tedy není možné snadno a rychle ověřit. Snad také z toho důvodu zůstala její práce u odborné veřejnosti téměř bez povšimnutí, ačkoliv se jistě jedná o zajímavý pokus o vytvoření nové chronologie.

V souvislosti s posunutím datování veligradského šperku hlouběji do minulosti, nastává problém s materiálovou náplní 10. století na Moravě. Dle staré chronologie se veligradský šperk ukládal do hrobů až do poloviny 10. století, kdy měl být vystřídán esovitými záušnicemi. To ale z dnešního hlediska neplatí- výroba veligradského šperku se snad omezuje jen na 9. století a esovité záušnice se naopak na jihomoravských venkovských pohřebišťích vyskytují až od 20. let 11. století. Esovité záušnice se zde objevují jako hotový šperk převzatý odjinud, kde se začaly vyrábět dříve (*Ungerma 2010*).

Datační opory na rajhradském pohřebišti

Rajhradská nekropole neposkytuje za současného stavu poznání dostatečné opory pro přesné chronologické závěry. Na lokalitě je pouze menší množství chronologicky citlivějších předmětů, o které by bylo možno datace opřít. Ostruh je zde minimální množství (k datačním závěrům se hodí pouze jedna ostruha), a také ženský šperk, jehož převážnou většinu tvoří šperk podunajský, nemá dostatečně propracovaný chronologický systém, na němž by bylo možno datační závěry budovat. Variační šíře předmětů a jejich kombinace v hrobech, stejně jako superpozice, zároveň neumožňuje vytvoření samostatného chronologického systému pro rajhradskou nekropoli, nýbrž je nutné se opřít

o datece z jiných lokalit. Jsem si vědoma skutečnosti, že vnášení „cizí“ datace vždy přináší celou řadu problémů a způsobuje „chození v bludném kruhu“, je to však jediná možnost, jak zdejší pohřebiště časově zařadit. Je třeba se tedy smířit pouze s volnějším datací a pokusem o vymezení časového rámce, v němž se pohřebiště nachází.

Superpozice na rajhradské nekropoli k chronologickým závěrům nikterak nepřispějí. Vzájemně se porušilo 73 hrobů, se kterými jsem při analytickém hodnocení pracovala. Z toho v pouze osmi případech obsahovaly oba (popř. i tři) dotčené hroby nálezy. Avšak ani jedna z takových situací, kdy byl vybaven hrob nad i pod, nepřinesla vztah chronologicky citlivých předmětů. Nad hrobem č. 214, v němž pouze patina ukazovala na to, že tam původně byla náušnice, se nacházel hrob č. 213, který obsahoval nůž, a č. 221 s keramickou nádobou. Hrob č. 229, vybavený nožem, se nacházel nad hrobem č. 230 s podunajskou náušnicí blíže neurčeného typu a nad hrobem č. 228, který byl bez nálezu. Hrob č. 232 s nožem se nacházel nad hrobem č. 233 s vědrem, nožem a dalšími železnými zlomky. Hrob č. 279 s náušnicí typu 7-19, s typem náušnice s háčkem a kličkou či očkem a keramickou nádobou ležel nad hrobem č. 278 s keramickým hrncem; hrob č. 278 ležel nad prázdným hrobem č. 288. Hrob č. 7 s nožem se nacházel nad hrobem č. 6 s keramickou nádobou. Hrob č. 310 ležící nad hrobem č. 359 obsahoval hrnec a nůž, hrob č. 359 vědro. Nad hrobem č. 410 s nožem ležel prázdný hrob č. 403 a hrob č. 409, kde pouze patina svědčila o uložení náušnice. Bohatý hrob č. 461 ležel bohužel nad hrobem č. 463, který obsahoval pouze drobný bronzový korálek. Další závěry se proto nemohou opírat o vnitřní stratigrafické vztahy, nýbrž je zapotřebí se opřít o předměty, které jsou bezpečně datované z jiných lokalit. Viz plán č. 41 v příloze č. 3.

Názory na datace jednotlivých typů šperků i jiných předmětů shrnul před nedávnem Šimon Ungerman ve své disertační práci (*Ungerman 2007*). Při svém pokusu o časové zařazení jednotlivých předmětů se tedy budu opírat zejména o tuto práci, ale i o starší pozorování Staňova (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986; Staňa 1994*) a o analogické předměty datované na zahraničních pohřebištích.

Na nekropoli v Rajhradě se objevila celá řada předmětů s nízkou chronologickou citlivostí. Jde o předměty průběžné, které se podle starších i novějších pozorování objevují po celé velkomoravské období, někdy s přesahem do období povelkomoravského. Popřípadě u nich není chronologické postavení zcela přesně vymezeno. Za předměty s nižší chronologickou citlivostí, které při datačních pokusech ponechávám stranou, považuji jednak nože, ocílky, vědra, sekery a kopí, jednak podunajský šperk typu 7-1, 7-3, 7-8, 7-9, 7-10/11, 7-13, 7-17, 7-19, 7-20, 7-21, 7-24, hrozníčkové náušnice typu 8-2, 8-4,

8-10, 8-11, 8-12, 8-15, 8-21, 8-35, bubínkové náušnice 9-14 a 9-15, většinu gombíků, prsteny, značnou část korálků, bronzovou lunici a do jisté míry také keramiku.

Na pohřebišti se naopak objevilo i několik chronologicky poněkud citlivějších předmětů, u nichž je možno alespoň rámcově dataci určit. Svě chronologické závěry opírám o podunajskou náušnici typu 7-5, náušnice zakončené háčkem a kličkou či očkem, hrozníčkové náušnice typu 8-3 a 8-39, náušnice se šesti bubínky, litý gombík, čočkovité závěsky, některé typy korálků, o přítomnost rombických šipek, o přítomnost ostruhy s dochovanými ploténkami, dále o přítomnost lunice s hvězdicovitým závěskem, o esovité záušnice a podunajský šperk s olovenými závěsky. Do jisté míry je snad možno se opřít i o keramiku blučinského typu a její odvozeniny.

Typ 7-5 je podle pozorování Š. Ungermana (*Ungerman 2007, 75*) možno zařadit do mladšího velkomoravského až povelkomoravského horizontu s tím, že tyto náušnice jsou četnější v Čechách než na moravských pohřebištech. Po polovině 10. století by se již vyskytovat neměly. Typ se objevil pouze v jednom hrobě (č. 383), kde se kombinoval s dalšími dvěma náušnicemi blíže neurčitelného typu, nádobou a podélně členěnými (olivovitými) korály.

Náušnice s háčkem a očkem datuje nejnověji A. Pleterski (*Pleterski 2013, 319, sl. 16*) na základě jím sestavené relativní chronologie šperků z několika korutanských pohřebišť přibližně do let 790 až 860. Podobně, do let 780 až 830, datuje tyto náušnice S. Eichert (*Eichert 2010, 167- 173*) s tím, že později se již funkční háčky z náušnic vytrácejí. V blízkém Podunají datoval H. Friesinger náušnice zakončené háčkem k polovině 9. století (*Friesinger 1971- 1974, 102- 103*). Pohřebišť v Pitten (jedna z Rajhradu nejbližších lokalit, kde se tyto náušnice vyskytují) zařadil stejný badatel (spíše na základě rozboru písemných než archeologických pramenů) obecně do rozmezí poč. 9. století až 70. let téhož století (*Friesinger 1975- 1977, 103- 108*). Podle jiných badatelů (zejména *Szameit, např. 1996*; shrnutí problematiky *Ungerman 2006*) je správnější datovat pohřebišť typu Sopronköhida- Pitten- Pottenbrunn již do osmého století.

Na našem území se náušnice zakončené očkem a háčkem nacházejí pouze zřídka, a proto není možné objektivně stanovit jejich chronologické postavení. Připustíme-li však, že se náušnice tohoto typu objevily na Moravě prostřednictvím jižních sousedů, kde se náušnice datují převážně do období závěru 8. až do první poloviny 9. století, můžeme s velkou dávkou opatrnosti říct, že by také ve velkomoravském prostředí mohly patřit spíše do staršího velkomoravského horizontu. Bohužel to ale není možno prohlásit s absolutní jistotou, neboť při transportu tohoto prvku mohlo dojít i k určitému časovému posunu.

Tento typ náušnic se objevil v hrobě č. 460, který jiný předmět neobsahoval, a v č. 279 spolu s náušnicí s háčkem a esovitou kličkou, s keramickou nádobou zdobenou kombinací rýh, hřebenové vlnice a hřebenových vpichů se značkou na dně, a s podunajským šperkem typu 7-19, který se nejspíš vyskytoval v celém velkomoravském i povelkomoravském období (*Ungerma 2007, 85- 86*). Jakákoliv datace je tedy blíže neověřitelná. K tomuto typu také mohla patřit některá ze tří náušnic s háčkem a s druhým odlomeným koncem z výzkumu Řehoře Volného.

Podobně je možno datovat náušnice s háčkem a esovitou kličkou. Podle S. Eicherta (*Eichert 2010, 167- 173*) jsou, stejně jako náušnice s háčkem a očkem, datovatelné do období mezi lety 780 a 830 (stupeň C1 korutanského raného středověku). Do 8. století je datuje R. Pöllath (*Pöllath 2002*). R. Hannig píše, že ve „východním kulturním okruhu“ se tyto náušnice objevují od roku 800 (*Hannig 2003, 178*). J. Hasil (*Hasil 2010, 165*) upozorňuje na fakt, že se na území Chebska a Horních Frank tyto náušnice objevují dokonce společně s nejmenšími esovitými záušnicemi. Jak už bylo řečeno výše, náušnice zakončené háčkem datuje H. Friesinger pro blízké Podunají do období kolem poloviny 9. století (*Friesinger 1975- 1977, 103- 108*). Chronologické postavení náušnic zakončených háčkem a esovitou kličkou může být v různých oblastech odlišné, může se však jednat také o špatnou synchronizaci jednotlivých chronologických systémů.

Náušnice se v Rajhradě objevila v hrobovém celku spolu s náušnicí a háčkem a očkem, typem 7-19 a keramickou nádobou. Typ s háčkem a očkem, háčkem a esovitou kličkou a typ 7-19 musí být alespoň zčásti současné. Vzhledem k tomu, že se v těžišti svého výskytu datují tyto náušnice relativně časně, snad není příliš velkou chybou zařadit hrob č. 279 do staršího velkomoravského horizontu.

Typ 8-3 je pravděpodobně také možno datovat do staršího velkomoravského horizontu, i když je možný jeho přesah i do mladšího období (*Ungerma 2007, 99*). V Rajhradě se tato náušnice objevila v hrobě č. 253, a to s blíže neurčitelnou náušnicí podunajského typu.

Typ 8-39 je naopak možno datovat do mladšího velkomoravského horizontu (*Ungerma 2007, 102*). Tento typ se na rajhradské nekropoli objevil v hrobě č. 466 s chronologicky necitlivými náušnicemi typu 7-1 a železným nožem.

Náušnice se šesti bubínky by bylo pravděpodobně možno datovat do závěru 9. století, zejména kvůli jejich protějškům z Pražského hradu- Lumbeho zahrady (podobně *Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 28*). V hrobě č. 461 se objevily společně s gombíky

s vytepávanou výzdobou a kovááním vědérka. V Čechách 10. století jsou tyto náušnice obecně oproti Moravě četnější (*Profantová 2013, 34*).

Přesnější datační schopnost může mít také litý gombík z hrobu č. 188. Jeho přesné analogie je možno nalézt na maďarských pohřebištích (*Točík 1968*). Můžeme tedy předpokládat jeho povelkomoravské stáří. Jiný předmět se v hrobě neobjevil.

Určitou datační schopnost by mohly mít také zlaté čočkovité závěšky z hrobu č. 70. Závěšky mají přesné analogie v bulharské Plisce a hrob, který je obsahoval, Ž. N. Vážarova (*Vážarova 1980*) datovala (spolu s celým pohřebištem u velké baziliky na základě náhrobních nápisů a mincí) do 2. poloviny 9. a do 10. století. Pokud je tato datace správná, je snad možné také rajhradské závěšky datovat do mladšího velkomoravského (teoreticky i do povelkomoravského) horizontu. Spolu se závěšky je pak možno konstatovat stejné stáří dvou prstenů a gombíků, které mladší datování svým charakterem nevyvracejí, ačkoliv se např. prsten s kulovitou hlavicí vyskytoval již v starším velkomoravském horizontu (*Ungerma 2005, 712*).

Datační potenciál vykazují také korálky. Zatímco korálky zdobené nataveným vláknem z výzkumu Řehoře Volného (nemůžeme je tedy bohužel přiřadit k žádnému hrobovému celku a s jejich pomocí datovat jiné předměty) můžeme datovat spíše do staršího velkomoravského horizontu (*Ungerma 2005, 729*), je možné o podélně členěných korálech prohlásit, že těžiště jejich výskytu se nachází v mladším velkomoravském až povelkomoravském horizontu (*Ungerma 2007, 112- 113*). Objevily se v hrobě č. 383 spolu s dalšími korálky a náušnicemi typu 7-5, které je možno, jak již bylo napsáno výše, taktéž datovat do mladšího velkomoravského horizontu. V hrobě č. 562 se objevily spolu s chronologicky necitlivými typy 7-13 a 7-19 a dalšími korálky. Křišťálový korál z hrobu č. 486 by mohl hovořit pro mladohradištní dataci tohoto hrobu (*Ungerma 2007*).

Rombické šipky bývají obvykle spojovány s příchodem Maďarů (*např. Kouřil 2003, zejm. 114*) a na rozdíl od průběžných šipek s tulejkou bývají datovány relativně mladě (*Dostál 1966, 73*). Romboidní šipky se nacházely v hrobech č. 407, 492 a 493 a nedoprovázela je jiná chronologicky citlivá výbava. Pokud je možno souhlasit s mladou datací rombických šipek, můžeme hroby č. 407, 492 a 493 prohlásit za povelkomoravské.

Ostruhy se objevil ve třech hrobech (viz kapitola inventář), avšak pouze ostruhy z hrobu č. 372 je možno typově zařadit. Jedná se o ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni. Podle pozorování J. Košty (*Košta 2008*) jsou ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni mladší než ostruhy s dvěma řadami nýtů umístěných podélně a zároveň jsou současné s páskovými ostruhami. V absolutním datování se kladou do 2. poloviny 9. století až do

počátku 10. století. Proto také hrob č. 372 můžeme datovat přinejmenším do mladšího velkomoravského horizontu. V hrobě se objevila také sekera a nůž, dále však bylo dítě vybaveno náušnicemi typu 7-24 a 7-1, které je tak možno datovat do stejného období jako ostruhy s řadou nýtů příčnou k rameni. V hrobě se objevil také náhrdelník z příčně členěných, jednoduchých a koláčkovitých korálků. Součástí náhrdelníku patrně byla také bronzová spirálka, která mladému datování hrobového celku nijak neprotiřečí- její analogie je možno nalézt na staromadžarských pohřebištích (*Točík 1968, 75, 122*).

Určitou datační schopnost může mít také keramika blučinského typu a její odvozeniny. Podle Č. Stani (*Staňa 1994, 273- 274*) je možno blučinskou keramiku a jí příbuzný typ SZ 1/54 datovat do 2. poloviny 9. století. Staňa takto keramiku datoval především na základě výzkumu na Starých Zámčích v Brně- Líšni. Do blučinského okruhu je možno zařadit hrnce z hrobů č. 176, 202, 304, 513, do okruhu SZ 1/54 pak nádoby z hrobů č. 29, 175 a 393 (*Staňa 1994; Staňa 2006, Hanáková – Staňa – Stloukal 1986*). Hroby neobsahovaly žádné jiné chronologicky citlivé předměty, kterými by bylo možno dataci keramiky do mladšího velkomoravského horizontu potvrdit či vyvrátit. Velkomoravská keramika však není za současného stavu bádání považována za dostatečně chronologicky citlivou, aby bylo možno na ní stavět chronologické závěry. Proto výše zmíněné hroby nepovažuji za spolehlivě datované do mladšího horizontu.

Při výzkumu Řehoře Volného byly údajně nalezeny také esovité záušnice. Ty by případně mohly ukazovat na mladohradištní vývoj lokality (k esovitým záušnicím na Moravě *Ungermaň 2010*; nově k problematice esovitých záušnic *Štefan 2010*). Osobně se však domnívám, že jejich nález je třeba brát s rezervou, neboť mohou pocházet také z jiné lokality a do souboru z Rajhradu mohly být pouze přimíchány. Domnívám se tak z toho důvodu, že žádný další hrob, odkrytý Čeňkem Staňou, esovité záušnice neobsahoval a nález se tak zcela vymyká charakteru lokality. Nezmiňuje se o nich ani zpráva B. Dudíka (*Dudík 1854*). Je nutné poukázat na skutečnost, že s jinými předměty z výzkumu Řehoře Volného se dá pracovat s větší jistotou. Náušnice s háčkem a očkem či kličkou se během výzkumu Č. Stani objevily ještě ve dvou hrobech a tak nejsou na lokalitě nijak výjimečné, lunicové náušnice jsou zase dobře popsány ve zprávě B. Dudíka. Esovité náušnice tak mohou, ale nemusí, ukazovat na mladohradištní datování některého hrobu či hrobů na rajhradské nekropoli.

Další datační oporu představuje lunicová náušnice s hvězdicovitým závěskem, nalezená během výzkumu Řehoře Volného v roce 1846. Náhled na její dataci se v minulosti měnil (*Poulik 1948, 98; Svoboda 1953, 92; Hanáková – Staňa – Stloukal 1986,*

27), D. Staššíková- Štukovská (*Staššíková- Štukovská 1999*) provedla detailní analýzu tohoto typu náušnic po stránce výzdoby, tvaru a rozměrů a dospěla k závěru, že náušnici z Rajhradu je možno datovat do 8. století. Vzhledem k tomu, že se náušnice našla v kostrovém hrobě, je třeba dataci posunout do 1. poloviny 9. století, což však nepředstavuje větší problém; jak připomněl H. Steuer, mezi výrobou a uložením do země může uplynout i 100 let (*Steuer 1977*).

Podunajský šperk typu 7-21 z hrobu č. 88 měl oblouk z bronzu, ale závěsek byl vyroben z olova. Olovené šperky mohou být podle Š. Ungermana (*Ungerman 2007, 136*) datovány až na závěr 9. a do počátku 10. století. Hrob č. 88 by se tak zařadil do mladšího velkomoravského až povelkomoravského horizontu. Náušnice 7-21 s oloveným závěskem v hrobě doprovázely skleněné gombíky, rolnička, železná tyčinka a náušnice typu 7- 19 ve variantě s očkem, tedy chronologicky nepřilíš citlivé předměty .

Je možno konstatovat, že na pohřebišti máme doloženy předměty, které se hlásí do staršího velkomoravského horizontu, tedy do 1. poloviny 9. století, a pak předměty, které určité hroby datují do mladšího velkomoravského až povelkomoravského horizontu. Esovité záušnice a křišťálový korál by mohly ukazovat na pohřbívání v mladohradištním období.

Do staršího velkomoravského horizontu by tak patřily hroby č. 253, se značnou rezervou hroby č. 279 a 460 a některé hroby z výzkumu Řehoře Volného. Tyto hroby byly jako spíše starší datovány na základě přítomnosti korálů s nataveným vláknem, lunicové náušnice s hvězdicovitým závěskem, hrozníčkové náušnice typu 8-3 a náušnic zakončených háčkem a očkem (k časovému postavení jednotlivých předmětů viz výše). Podle kombinací předmětů v hrobech je možno prohlásit, že na rajhradské nekropoli by se tak do staršího velkomoravského horizontu hlásila i náušnice typu 7- 19 a keramická nádoba zdobená kombinací rýh a hřebenové vlnice s hřebenovými vpichy.

Do mladšího velkomoravského horizontu s určitým přesahem do povelkomoravského období je pak možno zařadit hrob č. 70, 88, 188, 372, 383, 407, 461, 466, 492, 493, 562 a některé hroby z výzkumu Řehoře Volného. Hroby byly do 2. poloviny 9. až 1. polovin 10. století datovány na základě přítomnosti typu 7-5, 8- 39, náušnic se šesti bubínky, litého gombíku, čočkovitých závěsků, podélně členěných korálků, rombických šipek, ostruh s řadou nýtů příčnou k rameni a olovených ozdob. Spektrum předmětů, které na základě nálezových kombinací můžeme do tohoto horizontu zařadit, je značně širší než pro starší horizont. V kombinaci se výše vyjmenovanými předměty se ocitly gombíky s vytepávanou a granulovanou výzdobou, skleněné gombíky, oba prsteny z drahých kovů,

rolnička, sekera typu V dle Dostála, spirálka z bronzového drátu, typ 7-13, 7-19, typ 7- 19 ve variantě s očkem, 7-24 a 7-1, příčně členěné korálky, bronzový korálek a předměty denní potřeby.

Na mladohradištní dataci některých hrobů může ukazovat křišťálový korál z hrobu č. 486 a esovité náušnice.

Dataci předmětů z vyjmenovaných nálezových kombinací však podle mého mínění není možno přenášet na další hroby, které tyto nálezy obsahovaly. To, že se vyjmenované typy objevily spolu s předměty typickými pro určitý horizont, neznamená, že se jejich chronologická citlivost zpřesnila. Vyčlenění předmětů nacházejících se v daném horizontu tak nemůže přispět k rozšíření počtu datovaných hrobů.

Z výše uvedených důvodů mohu konstatovat, že pohřebiště nedaleko dnešního rajhradského kláštera se začalo používat patrně již v první polovině 9. století. Vypadá to však, že se v té době ještě nepohřbívalo nijak intenzivně, doklady pro pohřbívání v první polovině 9. století jsou spíše sporadické. Těžiště pohřbívání na rajhradské nekropoli tak spadá až do 2. poloviny 9. či do 1. poloviny 10. století, jak konstatoval již Čeněk Staňa. Můžeme pouze spekulovat, kdy se pohřebiště přestává užívat. Na určitou kontinuitu až do mladohradištního období by mohl ukazovat nález křišťálového korálku z hrobu č. 486 a esovitých náušnic z výzkumů Řehoře Volného. Na jejich určitou problematičnost jsem poukázala v předchozím textu. Pohřebiště na k. ú. Rajhradu se tak používalo s různou intenzitou relativně dlouho, snad dokonce 150 (možná i více) let.

3.2. Pohřebiště jako zdroj informací o pohřbívající společnosti

Smrt je jedinou jistotou v životě člověka a lidé se přirozeně pokoušeli a pokoušejí zjistit, jestli je to definitivní konec lidské existence, nebo jestli následuje „život po životě“. Víra v přežití nehmotné složky člověka se objevuje prakticky ve všech náboženstvích. Víra v posmrtný život se tak stala prostředkem, jak se se smrtí vyrovnat a popřít její definitivnost (*Obuchová 2000*).

Smrt, ačkoliv je přirozená, není ničím žádoucí. Znamenala násilné zpřetrhání vztahů, které utvářely kontext života člověka, bylo potřeba se s ní smířit a zajistit uzavření všech záležitostí zemřelého (*Navrátilová 2004, 143*). Bylo nutné věnovat zvýšenou pozornost pohřebnímu rituálu, neboť kolem jisté smrti se zároveň objevovala celá řada nejistot. Rituál dal smrti její místo a řád. Většina úkonů v rámci pohřebního rituálu pak měla za úkol udobřit si zemřelého, smířit jej s pozůstalými a znemožnit mu návrat ze záhrobní (*Obuchová 2000, podobně Smetánka 2010, zejm. 280*).

Rituály spojené se smrtí patří do kategorie tzv. přechodových rituálů, při nichž dochází k přechodu člověka z jednoho stavu do druhého, z jedné situace do jiné. Přechodový rituál je možné podle van Gennepa dále dělit na rituály odlučovací, rituály pomezí a rituály přijímací, přičemž každý typ přechodového rituálu klade důraz na jinou složku (pohřební rituály obvykle kladou důraz na rituály odlučovací) (*van Gennepe 1996, 19*). V pohřebním rituálu se pomezí období projevuje setrváním těla či rakve v domě, pozůstalí drží smutek (*van Gennepe 1996p, 138*). Mezi odlučovací rituály je pak podle van Gennepa možno zařadit omývání těla mrtvého, obřadní vynášení rakve z domu, spálení nebožtíkových osobních věcí, usmrcení jeho oblíbených zvířat, spálení slámy či lůžka, na kterém ležel, atd. (*van Gennepe 1996, 151- 152*). Mezi přijímací rituály, které mají zajistit zdárné přijetí v nové situaci, patří hostiny po pohřbu a vzpomínkové slavnosti, spadá tam také křesťanské poslední pomazání a snad i tance mrtvých (*van Gennepe 1996, 151- 152*).

Podle M. Lutovského můžeme rituály spojené se smrtí a hrobem v zásadě rozdělit na obřady posmrtné, tedy ty, které se odehrávají od okamžiku smrti do vnesení rakve, a obřady pohřební, tedy ty, které se počínají vnesením těla z domu až po pohřební hostinu. Mezi pohřební obřady patří také výroční slavnosti na hrobech. Posmrtné obyčeje jsou archeologicky nezachytitelné, víme však o nich ze zákazů středověkých penitenciálů a určitou představu o jejich podobě si můžeme vytvořit za pomoci etnografických paralel. Mezi posmrtné obřady patří například zavření úst a očí, omývání mrtvého, spálení jeho osobních věcí, vystavení mrtvolky, světlo u mrtvého, otevření oken, aby duše mohla

svobodně ven, noční bdění u mrtvol, hry při mrtvém, „d'ábelské“ písně a tance, smích.... Sláma, na které nebožtík ležel, nebo jeho lůžko, byla následně obřadně spálena, víme také o vylévání vody pod máry (*Lutovský 1998a; Smetánka 2010, 279- 289*; k rituálům odehrávajícím se mezi smrtí a pohřbem v lidovém prostředí novověku: *Navrátilová 2004, 207- 224*). Jedná se tedy o pomezí a odlučovací rituály podle van Gennepa (*van Gennepe 1996, 138, 151- 152*).

Poté následují pohřební rituály. Nebožtík se rozloučil s domovem, k vynášení těla z domu se vázala celá řada obřadů, které měly pravděpodobně mrtvého zmást a zabránit jeho návratu. Je doloženo, že máry s mrtvolou byly vynášeny okenními otvory, popřípadě dírou ve stěně, mrtvý musel být vyneseno nohama napřed, aby se nevracel. V domě pak byly nádoby obráceny dnem vzhůru, aby se do nich nemohla schovat nebožtíkova duše, stěny mohly být vybíleny. Tělo bylo neseno k hrobu snad na marách, prknech, výjimečně v rakvi. Pozůstalí mrtvého doprovázeli chvalořečmi a projevy žalu- pláčem, kvílením, rvali si vlasy, drásali si tváře nehty. Nutnou součástí byl hluk jako ochrana před zlými duchy (*Lutovský 1996; Lutovský 1998b; Smetánka 1993; Smetánka 2010, 279- 289*).

Po uložení mrtvého do hrobu probíhaly další obřady- zejména „tryzna“- slavnost nad hrobem- a „strava“- pohřební hostina. Oba obřady jsou špatně rozlišitelné, probíhaly patrně současně. I Kosmas nás informuje o „bezbožných kratochvích“ v maskách nad hrobem, víme o hrách prováděných pitím a zpěvy. Na hrobě se konala pohřební hostina. Snad to vše mělo sloužit k zahánění zlých duchů a démonů. Z písemných pramenů víme, že se podobné hostiny konaly na hrobech i během roku, při svátcích zemřelých a církev s nimi dlouho bojovala (*Lutovský 1996; Lutovský 1998a; Smetánka 2010, 279- 289*). Podle třídění van Gennepa se tedy jedná o tzv. přijímací rituály (*van Gennepe 1996, 151- 152*; k smutečním hostinám v lidovém prostředí *Navrátilová 2004, 239- 241*).

Pohřební rituál je tedy značně složitý a komplikovaný proces, jehož podoba se mění v závislosti na prostoru i čase. Jak již bylo naznačeno výše, posmrtné rituály jsou archeologicky nezachytitelné a jediným produktem celého složitého rituálu, který může archeolog zkoumat, je hrob (*Brather 2008, 252*). Materiál získaný na pohřebištích může přinést celou řadu poznatků o pohřebním ritu, umožňuje nahlédnout do života tehdejší společnosti a snad také rekonstruovat vztahy uvnitř společnosti. Právě pohřebištím byla a je věnována značná pozornost s ohledem na rekonstrukci sociální struktury společnosti (shrnutí tématu např. *Krekovič 2005*). Obvykle se uvažovalo o sociální struktuře společnosti ve smyslu protikladů bohatý- chudý, svobodný- nesvobodný (v této souvislosti

Borkovský 1957; Hrubý 1955, 316- 322), domácí- cizí, což samozřejmě neodráží minulou realitu (*Brather 2008*).

Při interpretacích sociálních vztahů musíme tedy být opatrní. Téměř úplná absence písemných pramenů a analýza založená jen na rozboru hmotné kultury může být jednostranná až úplně zavádějící (*Hanuliak 2004, 204*). Hrobový inventář má charakter pozitivního výběru, v hrobě jsou z velké části ty předměty, které člověk vědomě vybral a věnoval mrtvému na poslední cestu. Součástí rituálu je jak osobní výbava zemřelého, tak ale i způsob pohřbu, poloha těla i konstrukce hrobové jámy (*Härke 1993*). Pohřeb slouží k sociální reprezentaci, reflektuje myšlenky pohřbívající komunity, prezentuje však idealizované vztahy, které mohou být značně vzdáleny reálnému postavení zemřelého. Hroby jsou pak pouze pokřiveným zrcadlem minulé reality. Můžeme tedy poznat spíše představy a ideály o společenském uspořádání než reálný stav (*Brather 2004; Brather 2006; Brather 2008; Härke 1993*).

S. Brather (*Brather 2004; Brather 2008, 255- 256*) přirovnává pohřební rituál k divadlu o třech účastnících- přítomni jsou ti, kteří pohřeb vystrojili, dále přihlížející společnost a nebožtík. Způsob pohřbu pak reaguje na potřeby, představy a přání všech zúčastněných. Během rituálu je se souhlasem všech přítomných prezentováno sociální postavení jak zemřelého, tak pozůstalých a jejich širší rodiny.

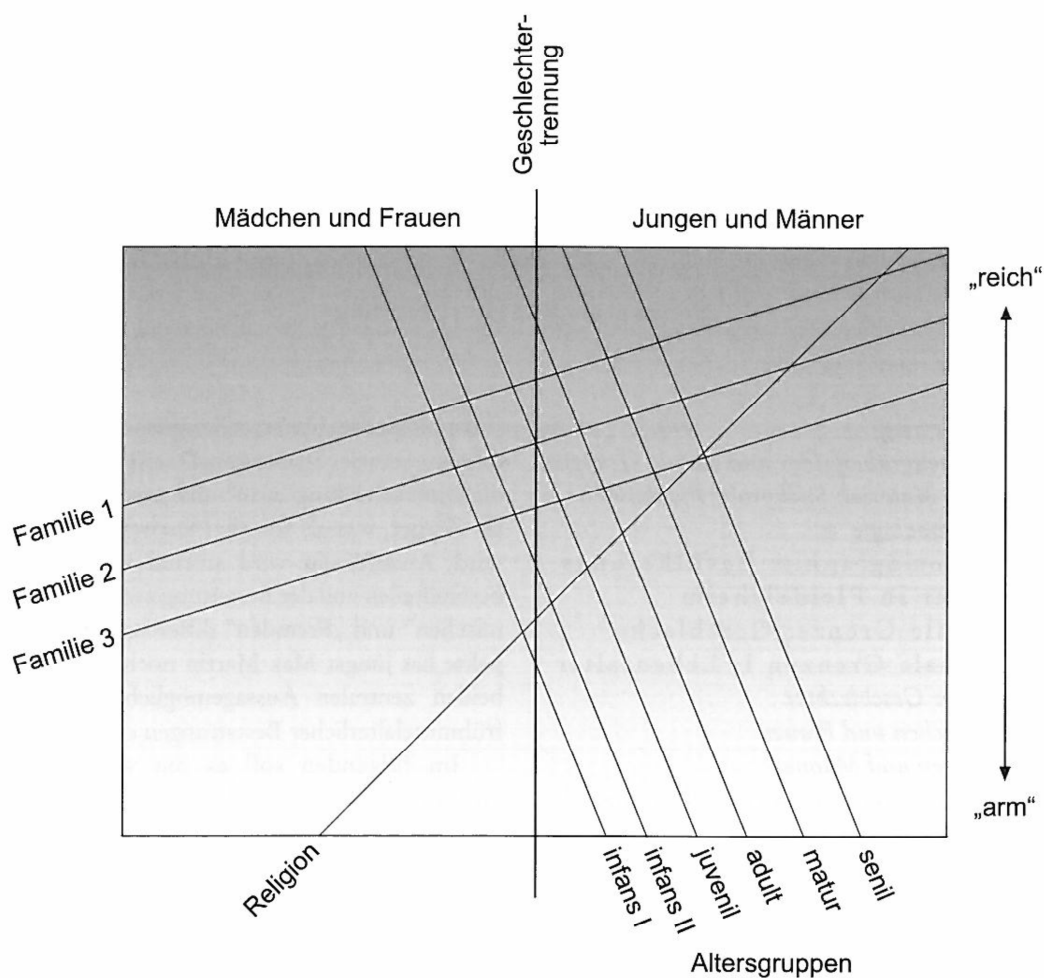
H. Härke (*Härke 1993*) pracuje s pojmy „funkcionální“ data (objektivní data, jako je použitý materiál, opotřebení předmětů atd.) a „intencionální“ data (to, co ovlivňují lidé, tedy vzhled hrobové jámy, způsob pohřbu, výbava apod.) podle Mühlmana. Zdůrazňuje význam spolupráce mezi archeologií a antropologií a říká, že archeologická data jsou od počátku zkeslená záměrným výběrem předmětů pohřbívající komunitou, jsou to tedy intencionální data, kdežto antropologická data (ponecháme-li stranou diskutabilnost poznávacích metod) jsou ve své podstatě neměnná a objektivní, jedná se tedy o funkcionální data. Jedině srovnáním výpovědí obou typů dat můžeme dospět k nějakým výsledkům týkajících se společenské struktury.

H. Steuer ve své obsáhlé práci o struktuře raně středověké společnosti (*Steuer 1982*) mluví o tom, že společnost se nedělí pouze na tradičně chápané vrstvy či třídy, do politických či hospodářských skupin, ale že principů, podle kterých je společnost členěna, je celá řada. Velká část těchto dělících mechanismů je také pozorovatelná v archeologickém materiálu. Steuer pak vyčleňuje celkem 12 kritérií, podle nichž je možné společnost dělit. Patří mezi ně členění společnosti podle pohlaví, věku, náboženství, zaměstnání, původu, bohatství, příslušnosti ke kmeni atd. (*Steuer 1982, 472- 497*). Steuer

také ukazuje, kolik různých vlivů se může promítat do hrobové výbavy a jaká kritéria musí být splněna, aby mohla být určena společenská vrstva zemřelého (*Steuer 1982, 81- 86*).

Také podobně S. Brather (*Brather 2004; Brather 2006; Brather 2008*) ve svých pracích ukazuje, že každý jedinec za svého života zastával více rolí současně a že se role v průběhu života proměňovaly. (Vybrané) statusy a role jsou pak během pohřebního rituálu prezentovány. Společenské postavení zemřelého tak není dané pouze výší majetku nebo právním postavením, ale odráží se v něm různé aspekty jako pohlaví, věk, příslušnost k rodině a popřípadě povolání či náboženství. Všechny tyto aspekty se pak mohou promítnout do hrobové výbavy. Bratherovo pojetí přibližuje následující obrázek č.1.

Brather ukázal, že hrobové výbavy se výrazně liší v závislosti na společenských rolích, které jsou dány pohlavím (k problematice demonstrace pohlaví a genderu v raně středověkých hrobech více např. *Härke 2000*), ale také věkem. Role se v průběhu života proměňují, s určitým věkem přicházejí určité role, a existuje tedy jistá vazba mezi dožitým věkem a společenským významem zemřelého, tedy také mezi věkem a bohatostí hrobové výbavy. Je nutné však brát v potaz, že existuje rozdíl mezi věkem biologickým a společenským, že někdy mohlo dojít k předčasnému převzetí určité společenské role (např. předčasný sňatek nebo převzetí role hlavy rodiny po otci nedospělým chlapcem...). Věkem podmíněné role pak prostupují bez rozdílu všemi společenskými vrstvami i rodinami. Majetkové rozdíly je tak nutné sledovat pro každou věkovou kategorii zvlášť. Podle Bratherových pozorování na merovejských řadových pohřebištích se do hrobů příliš nepromítá zaměstnání či náboženství zemřelého. Důležité je podle Brathera také analyzovat každé pohřebiště zvlášť, neboť demonstrace sociálního postavení byla namířena právě k lokální společnosti a ve zvyklostech mohou být značné regionální rozdíly.

Obr. č.1 z Brather 2004, s. 2

Strukturální analýzou pohřebišť se ve svých pracích zabýval Andrej Pleterski. Inspirován pracemi J. C. Gardin a L. S. Klejna provedl detailní rozbor pohřebiště v Altenerdingu. Jeho analýza předmětů sestává ze čtyř kroků. V prvním kroku dojde k výběru vhodného materiálu, který by měl odpovídat cílům práce. Relativní chronologie se stane základem celé analýzy. V druhém kroku stanoví kritéria pro zařazení předmětu k určitému typu. Předměty, které patří do jedné skupiny, mají určitou funkční souvislost. Chceme-li tyto skupiny hledat, musíme je umět definovat; definujeme je pomocí společných vlastností. Ve třetím kroku jsou předměty do předem definovaných skupin konečně zařazeny. Při stanovování skupin je nutné prověřit kritéria vlastností, aby se nepomíchaly sociální a chronologické faktory. Ve čtvrtém kroku proběhne prověření a interpretace získaných poznatků, skupiny se srovnávají a hledají se vztahy mezi nimi, tedy

struktury. Časové skupiny jsou vyjádřeny stratigrafickými vztahy. Celý proces se zopakuje a výsledky se prověřují, jedná se tedy o poznávání ve spirále (*Pleterski 1996a*).

Pohřebiště utvářejí tři typy procesů- chronologické, sociální a religiózní (*Pleterski 2002, 9*). Pohřebiště je struktura, která vznikla v komunitě živých v procesu jejich porozumění smrti (*Pleterski 2002, 11*). Pleterski popisuje různé možnosti rekonstrukce relativní chronologie pohřebiště v Altenerdingu, za úspěšnou považuje zejména tzv. dynamickou metodu, která sestává ze čtyř kroků. Nejdříve dobře datovatelné hroby datují určité vlastnosti, datovatelné vlastnosti pak umožní datování dalších hrobů, třetí krok znamená doplnění stratigrafických vztahů a ve čtvrtém kroku se vše prověřuje a opakuje (*Pleterski 2002, 48- 52*). Pomocí své metody stanovil na pohřebišti v Altenerdingu čtyři fáze, během nichž docházelo, jak ukazuje dále, k určitým populačním a jiným změnám.

Pleterski se snaží o stanovení prostorových struktur na pohřebišti, která souvisejí jak s jevy chronologickými, tak společenskými. Ve své práci však zachází ještě dál- pro jednotlivá období sestavuje měrní systémy, podle kterých se prý orientovalo ukládání hrobů. Klíčovým má být tzv. „posvátný úhel“ (cca 23,5°), který určuje průběh důležitých linií. Vychází přitom ze své teorie tří posvátných míst v krajině, na která se orientují veškerá sídliště i pohřebiště (více *Pleterski 1996b*). Vůdčí linie na pohřebišti, orientovaná na jedno ze tří posvátných míst, pak určuje orientaci jednotlivých hrobů. Vzdálenosti mají být měřeny pomocí modulů, které vycházejí z římského měrného systému. Podoba pohřebiště je pak svou symbolikou úzce spjata s poli a domem, ukazuje na vazbu mezi světem živých a mrtvých (*Pleterski 2002, 182- 205*).

Sociální analýza pohřebiště je zajisté velké téma, které není snadné uchopit a objektivně s ním pracovat. Jak bylo ukázáno výše, každý člověk zastával v životě několik různých rolí, které se postupně proměňovaly, a z těchto rolí vyplývalo jeho společenské postavení. Také z mladší historie víme, že vždy nešlo pouze o výši majetku, ale také o pohlaví, věk, zaměstnání, původ atd. Připustíme-li, že na jednom pohřebišti byli k poslednímu odpočinku ukládáni lidé více sociálních vrstev, tedy lidé s různým společenským postavením a s různou vážností či komunitou prokazovanou úctou, můžeme se ptát, jak jejich hroby od sebe rozlišíme. Hledat detailní rozlišení všech sociálních vrstev se jeví jako nemožné. Také posouzení pohřbů bohatých a chudých, tedy pohřbů s luxusní nákladnou výbavou a hrobů bez nálezu není zcela bez problémů. Musíme si uvědomit, že jde o práci s *archeologicky doloženou* výbavou. Společenské postavení s největší pravděpodobností nebylo vyjádřeno jen počtem přídavek (jak ve svých pracích obvykle předpokládá S. Brather; např. *Brather 2004, Abb. 11*), ale bylo demonstrováno i

na archeologicky nedetekovatelných úkonech, symbolech a předmětech. Vyšší status zemřelého a jeho rodiny mohl být (a pravděpodobně také byl) předváděn již během posmrtného a následně i pohřebního rituálu například nákladností pohřební hostiny, květinami, počtem hostů apod., vyšší postavení zajisté vyjadřovala i nákladná roucha, v nichž byl zemřelý oblečen, složité účesy, tetování či malby na těle, drahé předměty z rozložitelných materiálů (vyřezávané dřevěné předměty?, zdobené rakve?, kožešiny?, výrobky z vosku?). Roli hrál nejen použitý materiál, ale i technologická náročnost výroby. Podobných příkladů by bylo možno nalézt celou řadu. Je tedy nutné opět zdůraznit, že archeolog pracuje pouze s omezeným výběrem předmětů, které jsou schopny vypovídat o společenském postavení pohřbeného jedince, a celá řada projevů sociálního statusu nám uniká.

Nechci však zpochybňovat, že o některých hrobech nemůžeme prohlásit, že patřily výše postaveným jedincům. Pro velkomoravské prostředí se značkou mírou pravděpodobnosti může platit, že hroby vybavené luxusními šperky veligradského typu či drahými zbraněmi, ostruhami a nákončími, patřily skutečným špičkám společnosti. Jde totiž o předměty, které jsou nákladné zejména náročností své výroby, a o jejich všeobecné dostupnosti pro všechny vrstvy společnosti máme největší právo pochybovat. Naopak ale nemůžeme zcela jistě tvrdit, že hroby bez (archeologicky doložitelné) výbavy patřily jedincům ze „sociálního dna“. K takovému tvrzení z výše uvedených důvodů postrádáme argumenty. Naproti tomu u nestandardních poloh mrtvých je možné s jistou mírou pravděpodobnosti uvažovat o společenském vyloučení či nižším sociálním postavení takto zemřelých (viz níže).

Další faktor, který vstupuje do hry, je časový rozměr, chronologie. Domnívám se, že je značně obtížné tyto dva stěžejní faktory, sociální a chronologický, od sebe rozlišit. Demonstrace společenského postavení se zajisté v průběhu času vyvíjela, měnila a v každém časovém okamžiku mohla být prezentace postavení odlišná. Pokud nemáme k dispozici propracovaný chronologický systém, ztrácíme časovou hloubku i u společenských faktorů. Je možné objektivně prohlásit, že dva druhy šperku patřily dvěma sociálním skupinám, pokud nemáme prokázanou jejich současnost? Je přítomnost či absence keramiky (či obecně výbavy) v hrobech chronologickým nebo sociálním ukazatelem, nebo kombinací obojího? Můžeme si klást další a další takovéto otázky. Při každém pokusu o sociální interpretaci pohřebiště je třeba mít tyto okolnosti na paměti a veškeré závěry chápat jako relativní.

Pokus o sociální analýzu pohřebiště v Rajhradě

V následujícím textu se pokusím vysledovat určité náznaky společenského rozvrstvení obyvatelstva, které pohřbívalo na rajhradské nekropoli. Při analýze jsem sledovala vazby jednotlivých prvků pohřebního ritu na věk a pohlaví zemřelých, totéž jsem se pokusila pozorovat u inventáře.

Je nezpochybnitelné, že některé předměty se vážou téměř výhradně na hroby mužské, jiné na ženské, další předměty dostávaly do hrobu především děti. Pak je ale celá škála předmětů, které na pohlaví nezávisí (jak konstatoval mimo jiné S. Brather: *Brather 2004, 11- 13*). Některé prvky se objevují spíše u mladších jedinců, jiné u starších. Na všechny tyto vazby jsem již upozorňovala v předchozím textu, pro přehlednost je nyní shrnuji.

Hned prvním parametrem, který závisí na věku a pohlaví, jsou rozměry hrobové jámy. Průměrné hodnoty velikostí dětských, mužských a ženských hrobů se liší, rozdíl mezi těmito kategoriemi je však podmíněn vzrůstem jedince, tedy biologicky. Jinou otázkou zůstává fakt, proč existují markantní rozdíly v kubaturách hrobových jam uvnitř kategorií muž, žena, dítě. Někteří muži a ženy byli pohřbeni v abnormálně malých hrobových jamách, naopak některé děti byly vybaveny hrobovými jámami značně objemnými (např. hrob č. 564). Opět se otevírá otázka- je velikost hrobové jámy podmíněna chronologicky (zmenšování se hrobových jam v čase, jak ukázal *Hanuliak 1990*) nebo sociálně, tzn. že člověk s vyšším postavením získal větší hrobovou jámu? S tématem úzce souvisí závislost velikosti hrobové jámy na výbavě. Předpoklad souvislosti mezi velikostí hrobové jámy a bohatostí výbavy se podařilo ověřit na pohřebištích ve Velkém Grobu a v Kouřimi (*Hrdlička – Frolík 1961*), zdá se však, že pro Rajhrad tento předpoklad neplatí. Hroby dospělých jedinců, které nedosáhly objemu ani $0,5 \text{ m}^3$, byly sice obvykle zcela bez výbavy, popř. s výbavou velmi skromnou, ale největší hroby na lokalitě (nad $2,5 \text{ m}^3$: tj. hroby č. 331, 353, 369, 370, 382, 400, 432 a 487) žádnou bohatší výbavu zpravidla nevykazovaly. Pouze hrob č. 353 je možné v rámci lokality považovat za bohatší. Také hroby dospělých a juvenilních jedinců, které je možno v rámci rajhradské nekropole považovat za bohatěji vybavené, byly průměrného objemu (hr. č. 70- $1,1 \text{ m}^3$, č. 167- $1,3 \text{ m}^3$, č. 461- $1,3 \text{ m}^3$). Výjimku představuje poněkud bohatší hrob č. 353 se svými $2,6 \text{ m}^3$. Stranou ponechávám dětské hroby, kde byla zcela evidentně velikost přizpůsobena věku dítěte (nadprůměrně objemný dětský hrob č. 564 byl zcela bez výbavy). Přímý vztah mezi bohatými a objemnými hroby se tedy v Rajhradě prokázat nepodařilo.

Dalším prvkem pohřebního ritu, kde se projevuje určitý rozdíl mezi pohlavími a věkovými skupinami, je opačná orientace hrobu, tedy uložení nebožtíka hlavou k východu. Opačně orientovány byly především ženy (5 z jedenácti případů), při čemž se opačná orientace v šesti případech pojila s mimořádnou polohou zemřelého (hrob č. 31 a 502- ženy bez hlavy, č. 458- žena uložená ve skrčené poloze, č. 488- dítě uložené ve skrčené poloze, v mírně pokrčené poloze ležela žena z hrobu č. 491 a neurčený jedinec z hrobu č. 384). Opačná orientace bez vazby na mimořádnou polohu těla se objevila v pěti hrobech (dva muži, jedna žena, jedno dítě a jeden neurčený jedinec). Pokud se tedy opačná orientace nepojí s mimořádným uložením těla, nemůžeme dominanci žen sledovat. Je patrné, že jde nejspíš primárně o vazbu mezi ženami a mimořádnou polohou, nikoliv o vazbu mezi ženou a opačnou orientací.

Určitý rozdíl mezi pohlavími či dětmi a dospělými můžeme také sledovat u přítomnosti dřeva v hrobě. Zatímco dřevěnou konstrukcí bylo vybaveno pouze 7,5 % dětských hrobů, mužské hroby s dřevem představují již 15 % všech mužských hrobů, tedy dvojnásobek (převaha mužů v rakvích oproti jiným pohlavím není nic neobvyklého- např. *Hanuliak 2004, 95*). Pokud bychom mohli hovořit o přítomnosti dřevěných schrán převážně v hrobech jedinců s vyšším společenským statutem, znamenalo by to, že by vyšší status zastávali muži. Ačkoliv se jedná snad až o příliš přímočarou interpretaci, není výsledek nijak překvapující.

Další rozdíl mezi pohlavími je možno zaznamenat u nestandardních pohřbů. Z hlediska počtu abnormálně uložených nebožtíků můžeme konstatovat téměř u všech kategorií početní převahu žen. Podíváme-li se však na procentuální zastoupení uvnitř demografických kategorií (viz grafy v kapitole Pohřební rítus) zjistíme, že mezi jednotlivými typy nestandardního uložení jsou určité rozdíly. Jistý podíl žen byl uložen v poloze s překříženýma nohama, na břicho (vazba polohy na břicho na ženské pohlaví není nijak neobvyklá; např. *Štefan 2009, 148*) či s oddělenou lebku, zatímco nedospělí vůbec nebyli těmito způsoby pohřbíváni, a také procento takto pohřbených mužů je oproti ženám poněkud nižší. Ve skrčené poloze byla pohřbena přibližně 2 % mužů, žen, dětí i juvenilních jedinců. Zde tedy jinde doloženou převahu žen ve skrčené poloze vůči zbylým demografickým kategoriím sledovat nemůžeme. V mírně pokrčené poloze na boku bylo pohřbeno oproti jiným kategoriím o něco vyšší procento dětí. Muži pak dominují u pohřbů s výrazně ohnutými pažemi.

Nestandardně uložení nebožtíci budili vždy zájem archeologů. Důvody k „nerituálnímu“ způsobům pohřbení byly obvykle spatřovány ve strachu z vampýrů a v

opatřeních proti nim. Nutné je však rozlišovat pojem „revenanti“ a „vampýři/upíři“, neboť mrtvý se mohl vracet z mnoha důvodů, ale nemusel vždy škodit a být nebezpečný (*Schmitt 2002*; pro lidové prostředí *Navrátilová 2004, 292- 318*). „Vampyrismu“ věnovali již od 19. století značnou pozornost etnografové (např. *Č. Zibrť 1995, 14- 15*). Archeologické studie o „vampyrismu“ vznikaly záhy (např. *Borkovský 1939*). Klasickou se stala práce *Z. Krumphanzlové (1961)*, která se strachem z vracejících se mrtvých jednoznačně spojovala polohu na břicho, ve skrčené poloze, zatížení kameny, oddělování částí těla atd. (*Krumphanzlová 1961, 545- 546*). V podobném duchu se ubíraly práce archeologů i nadále (např. *Krekovič 1993*). Nově shrnula problematiku revenantů a jejich projevů v archeologickém materiálu *K. Válová* ve své nepublikované diplomové práci (*Válová 2008*).

„Nerituální“ pohřby je však zajisté možno vysvětlovat i jinak. Spíše se sociální strukturou než se strachem z mrtvých je nově spojuje např. *I. Štefan (2009)*. Ukazuje, že se „mimořádné“ pohřby objevují zejména na pohřebištích v zázemí hradišť a že tedy nejspíše souvisejí s komplikovanou sociální strukturou centrálních lokalit. Ukazuje, že důvody zvláštního pohřbení souvisejí pravděpodobně s osobními charakteristikami zemřelého (překročení norem, zvláštní smrt, fyzické nebo duševní postižení, podobně *Brather 2009*) než s určitou společenskou skupinou. Důležité je zdůraznit, že mimořádné pohřby pravděpodobně nemají žádné univerzální vysvětlení a je spíše potřeba je vysvětlovat individuálně.

Ať už byl důvod k pohřbení v nerituální poloze jakýkoliv, ať se jednalo o zásah proti vampýrovi nebo o společenské vyčlenění, můžeme se ptát, proč byla jednou využita skrčená poloha, jindy poloha na břicho, v jiném případě oddělení lebky. Mohla patřit určitá poloha ke konkrétnímu „prohřešku“ nebo byly opravdu výjimečné polohy zcela individuální záležitostí a pravidla neexistovala? Byly využívány všechny mimořádné polohy ve stejnou dobu, nebo můžeme zaznamenat určitý chronologický posun? Domnívám se, že odpovědi na tyto otázky jsou již zcela mimo možnosti archeologie. Určit souběžnost všech typů „nerituálních“ pohřbů je kvůli absenci či chronologické necitlivosti výbavy takřka nemožné. Zjistit, při jaké příležitosti byla určitá poloha použita, by snad bylo možno např. při zjištění vazby mezi typem polohy a patologií. V případě rajhradské nekropole můžeme sledovat, že některé typy uložení jsou silněji vázány na ženy, zatímco např. silně ohnuté ruce více na muže. V obou případech se v principu jedná o odchylku od zcela standardního ritu, ale důvody k uskutečnění odchylky budou pravděpodobně různé. Například ohnuté paže se sotva dají spojit s obavou z „živých mrtvých“, vyskytují se totiž

především na kostelních nekropolích. Důležité je ale zdůraznit, že se zde jedná o zcela nereprezentativní vzorek a že pro zevšeobecnění pozorování by bylo potřeba provést rozsáhlou komparaci více pohřebišť.

Jak již bylo poukázáno v kapitole věnované hrobovému inventáři, na rajhradské nekropoli bylo vybaveno 45 % hrobů zahrnutých do analytického zpracování. Zbýlých 55 % neobsahovalo žádnou archeologicky zjistitelnou výbavu. Pomineme-li hroby neurčených dospělých jedinců, nejvyšší podíl vybavených hrobů k nevybaveným vykazují muži (50 % všech mužů doprovázel do hrobu nějaký předmět), nejhůře na tom naopak byly ženy (vybaveno bylo pouze 38 % žen).

Z hlediska věkové struktury vybavených žen není možno v Rajhradě potvrdit některá (např. *Brather 2004, 2006; Pollex 2003*) pozorování, že lépe vybaveny byly mladší ženy oproti starším. Ženy kategorií juvenis a adultus měly díky biologicky podmíněné roli ženy a matky požívat určité vážnosti ve společnosti a být zvýhodněny před již zestárlými ženami. V Rajhradě však nic takového nepozorujeme. Ponecháme-li stranou nereprezentativní vzorek žen kategorií juvenis a senilis, je vybavenost mezi jednotlivými kategoriemi vyrovnaná, bohatost výbavy ženských hrobů se s věkem nemění. U mužů se pak naopak dá sledovat nárůst vybavenosti v kategorii matusus I. a zejména v kategorii matusus II., což by snad mohlo ukazovat na společenský vzestup starších a zkušenějších mužů.

Celkem v 11 mužských hrobech se objevily zbraně, militarii disponovalo 20 % vybavených mužů. Zbylí muži byli vybaveni skromněji, a to noži, ocílkami, vědry a keramickými nádobami. Obvykle se předpokládá, že militaria v hrobových výbavách představují symboly bojovnické moci a ukazují na nadstandardní postavení zemřelého (*Klápště 2005, 20-34*).

Pouze 10 vybavených dospělých žen a antropologicky neurčených jedinců (tj. 12 % vybavených žen) vlastnilo luxusní veligradský šperk. Zbylé ženy se musely spokojit se skromnějším podunajským šperkem, keramickou nádobou, vědrem či nožem.

Celkem 9 dětí disponovalo veligradským šperkem, tedy 11 % z vybavených dětí. Dětské hroby obsahovaly ale i zbraně- militaria se objevila u 3 dětí, tj. v přibližně 4 % všech vybavených dětských hrobů. U bohatého vybavení dívek šperky je někdy spatřována „posmrtná svatba“, při níž se mělo jednat o symbolické provdání se dívky spolu s pohřbem (k problematice např. *Pollex 2003*). Zbraně v hrobech dětí jsou obvykle chápány jako zdůraznění jejich příslušnosti k vyšší bojovnické vrstvě společnosti, která dává takto

najevo své prestižní postavení (*Klápště 2005, 20-34; Kurasiňski 2009, 233; Profantová 2005; Smetánka 2003, 84- 94*).

Pouze 2 jedinci (8 % z vybavených) kategorie juvenis byli vybaveni veligradským šperkem a 3 jedinci (12 % vybavených) vlastnili zbraň. Většina dospívajících tak byla vybavena skromněji podunajským šperkem, nožem či jiným předmětem denní potřeby.

Jak již bylo na mnoha místech připomenuto, společenské postavení jednotlivce se odvíjelo od mnoha faktorů. Bohatost hrobové výbavy se patrně odvíjela od rolí, které dotyčný za svého života zastával a které závisely na věku, pohlaví, zaměstnání, na majetku atd. V Rajhradě můžeme pozorovat větší či menší vazbu určitého prvku pohřebního ritu na danou demografickou kategorii (viz výše). Z už dříve uvedených důvodů se domnívám, že není možno detailně rozčlenit zemřelé do „škatulek“ podle bohatosti jejich hrobové výbavy a myslet si, že jsme objevili minulou sociální strukturu pohřbívací společnosti. Je však možno konstatovat, že na velkomoravských pohřebištích se vyčleňuje určitá skupina hrobů, která se od ostatních odlišuje nákladnější výbavou. Předměty s vyšší pořizovací hodnotou, danou náročností výroby či drahým materiálem, si mohli dovoluť uložit do hrobu pouze ti movitější. Skupinu lidí s vyšším společenským statutem je snad možno detekovat právě díky těmto hrobům. Je přitom důležité připomenout skutečnost, že mezi jednotlivými pohřebišti jsou značné rozdíly a ty výbavy, které na jednom pohřebišti patří k „chudším“, mohou na jiném představovat nejbohatší hroby. Proto je třeba provést konstatování „horní vrstvy“ pro každé pohřebiště zvlášť a nevytvářet univerzální kategorie pro všechna pohřebiště.

Vyčlenění kategorie luxusně vybavených hrobů v rámci pohřebiště je přitom značně subjektivní. Hledáme-li bohatěji vybavené hroby, můžeme do této kategorie zahrnout veškeré hroby se zbraněmi či s veligradským šperkem nebo s vyšším počtem šperku podunajského. Pro Rajhrad jsem skupinu bohatě vybavených hrobů uchopila úžeji. Stranou tedy ponechávám některé hroby se zbraněmi či s jedním kusem veligradského šperku, ale za „horní vrstvu“ považuji pouze ty hroby, které se od ostatních hrobů odlišují nejbohatší výbavou.

Mezi nejlépe vybavené hroby jsem podle zcela subjektivních kritérií (vyšší počet kusů drahého veligradského šperku, zbraň doplněná o další výbavu) zařadila 11 hrobů, a to čísla 70, 165, 166, 186, 353, 372, 408, 459, 461, 465 a 473. Hrob č. 70 patřil ženě věkové kategorie adultus II, která byla do hrobu vybavena dvěma stříbrnými gombíky, zlatými čočkovitými závěsky, košíčkovou náušnicí a zlatým a stříbrným prstenem. V hrobě č. 165 spočinulo jedenáctileté dítě vybavené gombíkem, čtyřmi stříbrnými hrozníčkovými

náušnicemi, bronzovým páskovým prstenem a dalšími drobnými předměty dochovanými ve zlomcích. Pětileté dítě z hrobu č. 166 doprovázelo do hrobu osm stříbrných hrozníčkových náušnic. Nedospělý jedinec z hrobu č. 186 disponoval nožem a třemi stříbrnými bubínkovými náušnicemi. Jiný mladý jedinec z hrobu č. 353 byl na poslední cestu vybaven párem ostruh s kováními a vědrem. Dítě v hrobě č. 372 doprovázely jak zbraně- sekeru, ostruhu, kování a nůž, tak čtyři náušnice podunajského typu, bronzový prsten, korálky a závěsek. Muž v hrobě č. 408 vlastnil sekeru, nůž, ocílku a křesacími kaménky a pravděpodobně kovaný měšec. Muž v hrobě č. 459 byl vybaven sekerou, nožem a vědérkem, stejně tak jako muž z hrobu č. 473. Mladá žena z hrobu č. 461 nosila 6 zlatých bubínkových náušnic a dva stříbrné tepané gombíky, v hrobě měla také vědérko. Chlapec z hrobu č. 465 disponoval sekerkou, nožem, šípkou s tulejkou, křesací soupravou a zlomky, které mohou pocházet z ostruh. Čeněk Staňa (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 37*) započítal mezi nejbohatší hroby také hrob č. 249, neboť se v něm podařilo nalézt zbytek drahé importované látky z vlny a hedvábí. Hrob obsahoval pouze nůž, v jehož korozních vrstvách se zlomek látky objevil, a drobné zlomky stříbrné náušnice. Domnívám se ale, že pouze na náhodném zachycení drahé látky není možné stavět tvrzení, že hrob byl mimořádně bohatý. Pokud bychom tohle tvrzení připustili, mohli bychom z mimořádného bohatství „podezívat“ téměř každý hrob, protože nikdy není jisté, že tam taková látka původně nebyla.

Mezi nejbohatěji vybavené jedince tak patřili 3 muži, 2 ženy, 2 jedinci věkové kategorie juvenis a 4 děti. Ačkoliv z obecného přehledu vybavenosti nějaká preference dětí oproti dospělým nevyplývá, nyní se zdá, že děti mohly být často vybaveny lépe než dospělí. Zmíněné děti disponovaly luxusním veligradským šperkem či zbraněmi, které nemohly používat. Jak již bylo řečeno výše, u dětí se poukazovalo na jejich příslušnost k bohatší vrstvě a elity na nich mohly demonstrovat své postavení (*např. Profantová 2005*).

Čeněk Staňa (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 37- 38*) vytvořil pro rajhradské pohřebiště 6 kategorií podle výbavy. Do první kategorie by spadaly hroby, které byly zcela bez výbavy a bez jakékoliv úpravy hrobové jámy, druhá kategorie by zahrnovala hroby, které obsahovaly jeden běžný předmět, a jáma nebyla nijak upravena, do třetí kategorie by patřily hroby bez úpravy jámy a s dvěma nebo více běžnými předměty. Čtvrtá kategorie byla pojata širěji, vesměs tam patřily všechny hroby s dřevěnou konstrukcí, dále hroby vybavené vyšším počtem předmětů nebo kouskem luxusnějšího šperku. Do páté kategorie byly zahrnuty hroby s více stříbrnými šperky a případně zbraněmi, do šesté kategorie by

pak patřily 3 exkluzivní hroby č. 70, 461 a 249. Již z výše řečených důvodů bych hrob č. 249 mezi exkluzivní hroby nezapočítala, neboť jeho výbava byla velmi skromná. To, že se kus látky dochoval, může být pouhá náhoda a nikdy nevíme, kolik exkluzivních hrobů se schovává např. uvnitř druhé kategorie. Naopak pokud by původně byly i hroby č. 461 a 70 vybaveny hedvábím, stály by zase o kategorii výše než hrob č. 249. Pokud bychom bez výhrad zařadili hrob č. 249 mezi ty nejexkluzivnější, připustili bychom, že veškerá kategorizace podle archeologicky detekovatelných nálezů je zavádějící. Osobně se tedy přikláním k tomu, takové kategorie vůbec nevytvářet, neboť na příkladu hrobu č. 249 je patrné, jak je taková konstrukce křehká. Hrob, který by jinak byl prohlášen za sotva průměrný, je pouze díky šťastné shodě okolností prohlášen za exkluzivní.

Na závěr je třeba konstatovat přítomnost předmětů, jejichž původ je možno očekávat mimo oblast Velké Moravy. Importy mohou (ale nemusí) do jisté míry souviset se společenským postavením svého nositele. Možností, jak se šperk dostane do cizího kulturního prostředí je celá řada (srovnej *Smetánka 2006, 42- 46*). Možný je transport předmětu pomocí obchodu (což nejspíš zvyšuje jeho cenu a prestiž nositele), jako dar, zisk předmětu jako válečné kořisti, příchod řemeslníků, nebo přesun majitele šperku z dané oblasti na Moravu (např. sňatek). Pokud daleký import zvyšoval luxusnost předmětu, mohli si jej jistě dovolit jen zámožnější obyvatelé moravských hradišť. Pokud by „cizí“ prvek znamenal přítomnost cizince, můžeme se ptát, jaké postavení takový člověk ve velkomoravské společnosti zaujímal a jak se jeho mimořádné postavení projeví na pohřebišti.

Jak již bylo konstatováno v kapitole Inventář, na lokalitě se objevilo několik předmětů, které mají blízké analogie v jiném než moravském prostředí a naopak na moravských lokalitách paralely postrádají. Jde zejména o nálezy z hrobu č. 70, kde se mimo jiné objevily dva zlaté čočkovité závěsky a prsten s křížkem, které mají analogie v Bulharsku, jak si povšiml již Čeněk Staňa (*Staňa 1984; Hanáková – Staňa – Stloukal 1986*). Cizí původ snad mají záušnice zakončené háčkem a očkem/kličkou z hrobů č. 279, 460 a tři další náušnice tohoto typu z výzkumu Řehoře Volného. Jak již bylo poukázáno výše, přesné analogie k rajhradským exemplářům je možno nalézt v oblasti horního Podunají (Bavorsko, Korutany, Dolní Rakousy). K „importům“ je snad možno zařadit také malý litý kónický gombík, který má přesné analogie na staromaďarských pohřebištech. Vztah k maďarskému prostředí vykazuje také bronzová drátěná spirálka z hrobu č. 372.

Některé předměty na pohřebišti tak ukazují na blíže neidentifikovatelnou formu kontaktů jak s blíže položenými oblastmi Bavorska, Korutan a blízkého Podunají, ale také

vztahy k maďarskému prostředí. Zajímavý je zejména doklad určitého kontaktu s bulharskou Pliskou.

3.3. Prostorová analýza pohřebiště

Při hodnocení nekropole z prostorového hlediska se zaměřuji především na ty jevy, které by mohly svědčit o chronologických či sociálních rozdílech mezi jednotlivými částmi pohřebiště. Jde tedy o prostorovo-chronologickou a prostorovo-sociální analýzu. Sleduji přitom pouze výraznější prostorové koncentrace, jiné prostorové chování je okomentováno na příslušných místech v textu. Všechny důležité kumulace jevů či předmětů jsou vyjádřeny také graficky v plánech v příloze.

Pohřebiště v Rajhradě čítalo celkem 619 hrobů, z nichž 45 odkryli v 19. století rajhradští benediktini. Pohřebiště se rozkládalo na svahu fluviální terasy řeky Svratky a po svahu svou plochou vytvářelo protáhlý ovál. Nesourodé podloží podle Č. Stani ovlivnilo rozložení hrobů. Nejvíce hrobů se nacházelo v horní (severní) části nekropole, tam, kde podloží tvořil říční písek a hroby se hloubily nejlépe. V severní části pohřebiště byla koncentrace hrobů nejvyšší, a také se zde vyskytly četné superpozice. Ještě severněji od této kumulace bylo zcela volně rozptýleno několik hrobů. V jižní části pohřebiště můžeme sledovat pravidelné rozložení hrobových jam takřka bez superpozic. Hustota hrobů je tedy v jednotlivých částech nekropole různá. Na pohřebišti vznikaly nevýrazné řady složené z nižšího počtu hrobů.

Celou situaci na lokalitě do jisté míry komplikuje žlábek, probíhající ve směru západ – východ v severní části pohřebiště. Byl zachycen v délce 36 m, na hladině výzkumu byl asi 60 cm, u dna pak pouze 20 až 30 cm široký. Jeho hloubka se měnila, na východní straně byl hlubší (85 cm do podloží) než na západní (22 cm). V šedohnědém zásypu se podařilo nalézt zvířecí kosti a horákovské a laténské keramické zlomky. Některé raně středověké hroby žlábek překrývaly; tyto hroby ale neobsahovaly žádné nálezy, které by pomohly osvětlit jejich chronologické postavení. Žlábek tedy byl mladší než laténský a zároveň starší než alespoň některé raně středověké hroby. Č. Staňa hypoteticky žlábek spojuje se starší fází pohřebiště, neboť jej hroby do jisté míry respektovaly (*Staňa 2006, 21*). Podle Stani měl žlábek oddělovat na jihu starší část pohřebiště od sídliště a chránit živé před mrtvými.

Osobně se domnívám, že žlábek opravdu může souviset se starší fází pohřbívání na lokalitě, avšak nepovažuji za dostatečně podložené tvrzení, že starší část pohřebiště se nacházela severně od žlábků a že až v pozdější fázi vývoje hroby žlábek „překročily“ a pohřebiště se rozšířilo směrem k jihu. Pro toto tvrzení není dostatek chronologických opor

(viz dále). Předpoklad, že bylo potřeba chránit jižně položené osídlení, nemusí být také a priori správný. Kromě toho hroby se stejnou orientací jako žlábek se nenacházely pouze v severní části nekropole, ale také v části jižní. To by nedávalo smysl, pokud by tyto hroby vznikly až po zániku žlábků. Za pravděpodobnější považuji tvrzení, že žlábek odděloval dvě různé části jedné rozsáhlejší nekropole.

Pohřebiště bohužel nedisponuje dostatečným zastoupením každé varianty šperku či jiného předmětu, aby bylo možno dospět k jednoznačnému výsledku ohledně prostorové distribuce. Vzorek není dostatečně reprezentativní. Pokud je určitý typ zastoupen pouze ve dvou hrobech, těžko se dá usuzovat na pravidelnost v rozložení. Nezdá se však, že by pohřebiště bylo rozděleno do nějakých „distribučních okrsků“. Jednotlivé typy šperku se obvykle nalézaly ve větších či menších koncentracích na celé ploše pohřebiště a skoro žádný typ nebyl bez výjimky omezen na jediný okrsek. Jednou z mála výrazných koncentrací je například skupinka hrobů s přeslenem. Zdá se také (až na nízkou reprezentativnost), že se vylučuje typ 8-10 (severní polovina) a 8-11 (jižní polovina). Bronzové korálky se objevily pouze v severní polovině nekropole. Určitý rozdíl se zdá být patrný v porovnání rozložení veligradského a podunajského šperku; podunajský šperk jako by se vyskytoval převážně v severní polovině plochy, zatímco veligradským šperkem vytváří uskupení v jižní polovině. Viz plán č. 29 v příloze č. 3

Na pohřebišti můžeme sledovat určité znaky související se sociální strukturou. Po vynesení všech „mimořádných“ poloh zemřelých můžeme konstatovat, že tyto hroby jsou nejvíce koncentrovány v severní části nekropole, a to ve dvou kumulacích. Viz plán č. 6 v příloze č. 3. Jedna se nachází v místě nejvyšší koncentrace hrobů při západním okraji, druhá je o něco severněji při okraji východním. Koncentrace na západním okraji pohřebiště je výraznější. Je otázkou, jak takovou kumulaci nestandardních pohřbů interpretovat. Snad šlo o speciální vydělené areály určené k pohřbívání „delikventů“. Předpokládám však, že se nejednalo o vydělení striktní, popřípadě, že toto oddělení nefungovalo celou dobu existence nekropole, neboť mezi těmito hroby se objeví i takové, které jsou pohřbeny standardně a s výbavou. Při východním okraji, přímo mezi nestandardně uloženými jedinci, se dokonce nacházely i některé z nejbohatších hrobů na lokalitě.

Zdá se, že převaha vybavených nad nevybavenými hroby je v severní části o něco znatelnější než v části jižní. Není však možné zcela hovořit o vybavenější severní polovině nekropole a méně vybavené jižní části, zastoupení vybavených hrobů je v obou částech podobné. Co se týká rozptylu (subjektivně vybraných) nejvybavenějších hrobů v ploše, není možné hovořit o zcela vyděleném areálu nejbohatších hrobů. Jejich skupinky jsou

zcela volné a nacházejí se na téměř celé ploše pohřebiště. Dva hroby ležely v severní části pohřebiště v místech, kde hroby leží volně a daleko od sebe, další čtyři v severovýchodní části nad žlábkem, čtyři se nacházely poblíž sebe ve střední části pohřebiště a pouze jeden hrob ležel o něco jižněji. V nejj jižnější části se nenacházel ani jeden z nejbohatěji vybavených hrobů. Viz plán č. 40 v příloze č. 3

Se značnou dávkou opatrnosti by se dala vyslovit myšlenka, že o něco vybavenější byla severní část nekropole. Nejen, že je tam o něco více vybavených hrobů než hrobů bez výbavy, ale je tam i větší počet nejbohatších hrobů, které zcela na jihu chybějí. V potaz se však stále musí brát fakt, že pracujeme se zkreslenou realitou, že sociální status nemusel být vyjádřen pouze bohatostí výbavy, a že některé luxusní předměty mohly být z rozložitelných materiálů (budiž příkladem hrob č. 249, který obsahoval drahou dovozovou tkaninu, ale jinak byl vybaven zcela průměrně až podprůměrně a jen náhodou byla tato tkanina zachycena). Rozdíl mezi oběma částmi nekropole není nijak výrazný, tento rozdíl navíc koriguje fakt, že podunajský šperk byl zastoupenější na sever od žlábků, zatímco luxusní veligradským šperk měl nejvyšší zastoupení jižněji.

Pokud bychom se snažili postihnout prostorový vývoj pohřebiště v čase, nebudeme stát před jednoduchou otázkou. Z celého inventáře bylo možno vybrat jen ty předměty, které je možno zařadit do staršího či mladšího velkomoravského resp. povelkomoravského horizontu, celá řada předmětů zůstává časově nezařazena. Podrobnější členění než na starší a mladší velkomoravský horizont není možno učinit. Hrobů, které by bylo možno zařadit do staršího velkomoravského horizontu je málo, a všechny se nacházejí v severní části pohřebiště nad žlábkem. Hroby mladšího velkomoravského horizontu se nacházejí po celé ploše pohřebiště. Ojedinělý hrob, který by bylo možno datovat do mladohradištního období (č. 486), se nachází téměř osamoceně na severovýchodním okraji nekropole. Domnívám se však, že není možné sledovat jakýkoliv prostorový vývoj pohřebiště, neboť starších hrobů je na pohřebišti příliš málo na to, aby výsledek byl spolehlivý, a zároveň mladší hroby, které nelze podrobněji rozčlenit, se vyskytují v celé ploše pohřebiště. Drtivá většina hrobů přitom zůstává nedatovaná. Viz plán č. 39 v příloze č. 3

4. POHŘEBIŠTĚ V RAJHRADĚ A RAJHRADICÍCH

4.1. Srovnání pohřebišť v Rajhradě a Rajhradících

Objektem zájmu předložené diplomové práce bylo především velkomoravské pohřebiště na k. ú. Rajhradu, zatímco sousední nekropole na k. ú. Rajhradic, sotva 250 m vzdálená, byla pojednána v mé bakalářské práci (*Hendrychová 2011*). Na tomto místě je však potřeba se alespoň pokusit o hrubou komparaci charakteru obou nekropolí a vyjádřit se k jejich vzájemnému vztahu. Obě pohřebiště budou následně zasazena do sídelního kontextu. Porovnání různých aspektů pohřebního ritu a inventáře je přehledně shrnuto v tabulce v příloze č. 8.

Určitý rozdíl mezi oběma pohřebišti lze sledovat již v rovině terénního výzkumu. Zatímco pohřebiště v Rajhradě bylo zkoumáno pod jednotným vedením Čenka Stani, v Rajhradících se vystřídalo vedoucích několik. Přesto však působí rajhradické pohřebiště uceleněji a méně porušeně (jak konstatoval již *Č. Staňa 2006, 16*). Na pohřebišti v Rajhradě kopali již v 19. století rajhradští benediktini; stopy po jejich zásahu odhalil moderní výzkum v podobě záměrných skládek kostí. Pohřebiště v Rajhradě značně utrpělo hlubokou orbou, hodně hrobů bylo zničeno buldozerem při skrývce.

První a značně výrazný rozdíl mezi výše položenou rajhradickou nekropolí a pohřebišťem ležícím na jižním svahu terasy na k. ú. Rajhradu je v jejich velikosti. Zatímco pohřebiště v Rajhradících čítá „pouze“ 239 hrobů, nekropole rajhradská je více než dva a půl krát větší. Dohromady bylo na obou pohřebišťích pochováno minimálně 927 lidí. Podle demografických ukazatelů pohřbívaly na obou nekropolích velké komunity lidí.

Určité rozdíly jsou patrné v demografických parametrech. Obě pohřebiště se liší v početním poměru mezi pohřbenými muži a ženami, v tzv. indexu maskulinity. Ten činil na nekropoli v Rajhradě 513,3 a v Rajhradících 767,9. V obou případech tedy zaznamenáváme početní převahu žen nad muži, v Rajhradě již velmi výraznou. Pokud je mi známo, tak se takto nízké hodnotě blíží jen několik pohřebišť, např. pohřebiště na Pohansku- jižním předhradí s hodnotou 675 (*Drozdová 2005, 675*; tabulka: *Štefan – Krutina 2009, 189*) či index maskulinity o hodnotě 710 na nekropoli při 4. mikulčickém kostele (*Stloukal 1969, 501*). Výkyv indexu maskulinity na jednu či druhou stranu je podle I. Štefana a I. Krutiny charakteristický pro pohřebiště patřící centrální lokalitě, zatímco na venkovských pohřebišťích je poměr mezi muži a ženami vyrovnaný, tj. index maskulinity se pohybuje kolem hodnoty 1000 (*Štefan – Krutina 2009, 188*). Poměr pohřbených

nedospělých vůči dospělé populaci je na obou pohřebištích přibližně stejný (41% zemřelých v Rajhradě a 49% v Rajhradících). Určitý rozdíl je patrný také ve věku, kdy dospělí nejvíce umírali. Zatímco v Rajhradících umírali muži i ženy nejvíce ve věkové kategorii maturus I, můžeme v Rajhradě sledovat rozdíl v úmrtnosti žen a mužů, ženy nejčastěji umíraly ve věkové kategorii adultus II. Vyšší úmrtnost žen v mladším věku oproti mužům byla zaznamenána také na jiných lokalitách (*Stloukal a kol. 1999, 370*). Otázkou však zůstává, do jaké míry může být odlišnost v antropologických parametrech ovlivněna zpracováním kosterního materiálu. Zatímco rajhradský soubor vyhodnotil RNDr. Milan Stloukal z Národního muzea v Praze a antropologické zhodnocení bylo publikováno (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986*), materiál z Rajhradic byl posuzován dvěma antropology; kostry vykopané v 50. letech posoudil RNDr. Jan Jelínek z Moravského zemského muzea, kostry ze zbylých 27 hrobů, odkrytých v roce 1975, zhodnotil RNDr. Milan Stloukal (*Staňa 2006, 12, 17*). Výstup zůstal nepublikovaný. Většinu kosterního materiálu z Rajhradic tak zhodnotil Jan Jelínek, zatímco materiál z Rajhradu posoudil Milan Stloukal. Do odhadu věku a pohlaví se tak může promítat subjektivita badatele.

Výrazný rozdíl se projevuje ve velikosti hrobových jam na obou pohřebištích. Průměrné délky, šířky i hloubky byly v Rajhradě výrazně nižší než v Rajhradících, a to i přes to, že na hloubku hrobů působily splachy půdy. Na níže položené rajhradské nekropoli bychom přitom spíše očekávali větší hloubku hrobových jam než na splachovaném rajhradickém pohřebišti. Situace je ale přesně opačná a na pohřebišti v Rajhradě tak zaznamenáváme oproti Rajhradickým méně objemné hrobové jámy. Jen jako příklad je možno uvést fakt, že nejdelší hrob v Rajhradě byl 255 cm dlouhý, tj. o více jak 20 cm kratší než nejdelší hrob v Rajhradících. Hodnoty průměrných rozměrů ukazuje tabulka v příloze.

Otázka je, o čem rozměry hrobových jam svědčí. Nabízí se řešení pomocí podloží, které ovlivnilo pracnost hloubení hrobových jam a bylo by možné vyslovit myšlenku, že větší hrobové jámy byly tam, kde se lépe kopalo. Podloží na říční terase bylo značně nesourodé. Na plošině návrší se nacházel hrubý říční štěrk, zatímco níže se objevilo nesourodé podloží z jílovitých vrstev. Ještě níže tvořil podloží jemný písek, který dále přecházel v žlutou jílovitou hlínu, snad badenský tégl (*Staňa 2006, 10*). Hroby se nepochybně nejlépe hloubily do jemného žlutého písku, který tvořil podloží ve střední části pohřebiště na k. ú. Rajhradu (*Staňa 2006, 21*). Přesto jsou menší než hrobové jámy rajhradického pohřebiště zahloubené do hrubého štěrku.

Velikost hrobových jam může být ovlivněna jak sociálními, tak chronologickými faktory. Předpokládá se, že menší hrobové jámy se dají zaznamenat v mladším velkomoravském až povelkomoravském období, zatímco hroby staršího velkomoravského horizontu byly v průměru objemnější (*Hanuliak 2004, 72- 78*). Domnívám se však, že takto rozdíl mezi hrobovými jámami z Rajhradu a Rajhradic vysvětlit nemůžeme. Z chronologického hlediska jsou obě pohřebiště z velké části současná, rajhradská nekropole jako celek mladší než rajhradická není. Snad jako o něco pravděpodobnější je možno přijmout tezi, že rozměrnější hrobové jámy patřily výše postaveným jedincům, ačkoliv přímá souvislost mezi bohatstvím výbavy a kubaturou jámy není ani pro jedno z pohřebišť prokazatelná.

Hroby na obou lokalitách byly více méně shodně orientovány. Jak v Rajhradě, tak v Rajhradicích byla převážná část hrobů odchýlena od západovýchodního směru k severu. Na obou lokalitách se objevilo podobné procento opačně orientovaných hrobů (2 % v Rajhradě a 7 % v Rajhradicích), avšak je tu patrný určitý rozdíl ve vazbě na pohlaví a věk. V Rajhradě byly opačně orientované hroby převážně ženské, často s vazbou na mimořádnou („nerituální“) polohu, obvykle mělčí než byla průměrná hloubka hrobu. V Rajhradicích opačně orientované hroby patřily v drtivé většině případů dětem, což není na raně středověkých pohřebištích nijak neobvyklé (*Štefan 2009, 148- 149*).

Na obou lokalitách se objevily výklenkové hroby. V Rajhradicích bylo přitom jejich procento o něco vyšší než v Rajhradě. Zatímco v Rajhradicích ani jeden z výklenkových hrobů výbavu neposkytl, byly všechny potenciální výklenkové hroby v Rajhradě opatřeny předměty. Ve výklencích na obou lokalitách převažovaly pohřby žen. Jedná se však o malý a nereprezentativní počet hrobů, a proto není z těchto charakteristik vyvozovat jednoznačné závěry.

Rozdíl můžeme zaznamenat v zastoupení hrobových jam se schůdkem u stěny. Vyšší procento (4 %) se objevilo v Rajhradě než v Rajhradicích (0,8 %). Přitom schůdek obvykle souvisí s dřevěnou konstrukcí, které naopak převažovaly v Rajhradě.

Výrazný rozdíl se projevil v zastoupení hrobových jam se dřevem. Zatímco v Rajhradě se objevilo pouze 9 % hrobů se dřevěnou schránkou, v Rajhradicích bylo dřevo dokonce v 52 % hrobů. Pohřebiště v Rajhradicích dokonce převyšuje všechny ostatní moravská pohřebiště poměrem hrobů s dřevěnými konstrukcemi k jejich celkovému počtu. Rajhradicím se blíží pouze nekropole ve Velkých Bílovicích se svými 46,6 % (*Měřínský 1985*). Čeněk Staňa spojoval přítomnost dřevěné schránky z jedlového dřeva s pohřbem lépe situovaného zemřelého (*Staňa 2006, 27*). Pak se jen můžeme ptát, zda pro uchování

dřeva byly podmínky na plošině návrší výhodnější než ve svahu či zda byli v Rajhradcích opravdu pohřbívání lépe situovaní zemřelí.

Na obou pohřebištích se v některých hrobech objevil kámen. Zatímco se v Rajhradě, kde se kámen objevil v 1,5 % hrobů, setkáváme pouze s ojedinělými kameny či jejich shluky na úrovni kostry, můžeme u čtyř rajhradických hrobů, kde se kámen objevil v 9 % všech hrobů, hovořit o záměrném obložení hrobové jámy kameny. Ačkoliv na ploše rajhradické nekropole se objevilo i pohřebiště únětické kultury a nemůžeme tak vyloučit přenesení kamenů z únětických hrobů do raně středověkých, přesto je rozdíl více než nápadný. V této souvislosti je možno zmínit fakt, že se kamenné prvky, pokud je mi známo, objevují pouze na nekropolích na centrálních lokalitách, kdežto na venkovských pohřebištích je nenacházíme. Kamenné konstrukce se objevily na pohřebišti v Mikulčicích, při 6. kostele, kde se nacházejí v 10 % všech hrobů (*Profantová 2003*), dále při 12. kostele, kde jsou zastoupeny 8,8 % (*Kavánová 2003*), ve Starém Městě Na Valách 1,6 % (*Hrubý 1955*), v Sadech u Uherského Hradiště (*Galuška 1996*) představovaly hroby s kamenným obložím asi jen 1 %, zde se však vyskytují zděné hrobky, které ponechávám stranou. Kamenné prvky se objevily také na Pohansku při kostele (*Kalousek 1971*) a v Mikulčicích-Klášteřsku (*Klanica 1985*). Hroby jednoznačně s kamenným obložím představují v Rajhradcích asi 5 % všech hrobů, což může ukazovat spolu s ostatními znaky na charakter spíše pohřebiště patřícího centrální lokalitě, jak jsem ostatně konstatovala již ve své bakalářské práci (*Hendrychová 2011*).

Jeden z nejvýraznějších rozdílů mezi oběma nekropolemi nacházíme v mimořádných polohách zemřelých. V Rajhradcích se polohy výrazně odchýlené od „normy“ (za kterou považuji i ruce složené do klína, natočenou lebku, odtažení některé z končetin od těla apod.) vůbec neobjevily. Tři jedinci leželi s pokrčenýma nohama, tři zemřelí měli paže ohnuté v pravém a ostřejším úhlu. V jednom případě mělo dítě přes obličej položený velký kámen, domnívám se však, že přítomnost kamene na kostře je možno vykládat i postdepozičními procesy (dítě leželo v rakvi). Naproti tomu v Rajhradě zaznamenáváme, byť zcela malé, procento jedinců, kteří byli pohřbeni mimořádným způsobem. V mírně pokrčené poloze leželo 5 % jedinců, výrazně ohnuté paže mělo 13 zemřelých. Čtyři mrví měli překřížené nohy. Celkem 10 jedinců leželo ve skrčené poloze, dalších 9 na břiše. Čtyřem nebožtíkům byly odděleny hlavy, z toho jednomu prokazatelně až po uhnití měkkých tkání.

Dvojice blízkých pohřebišť, kde je možno sledovat rozdílné zastoupení zemřelých uložených v mimořádné poloze, nejsou nijak neobvyklé (*Štefan 2009, 144- 145*), rozdíl

v počtu mimořádných poloh byl zaznamenán např. v zázemí hradiště v Libici nad Cidlinou, kde na pohřebišti v Káníně bylo 20 zemřelých uloženo nestandardně, kdežto na akropoli libického hradiště se našel pouze jeden takový hrob (*Mařík 2009, 136*). Podobná je situace v Mikulčicích, kde je patrný rozdíl mezi kostelními pohřebišti a polohou Klášteřisko či pohřebištem v Těšickém lese (*Klanica 1985; Kavanová 2003, Profantová 2003; Poláček 2006*). Rozdíl mezi pohřebišti bývá spatřován v složité sociální struktuře centra (*Štefan 2009*). Na „elitních“ kostelních pohřebištech na centrální lokalitě je mimořádných pohřbů minimální množství, kdežto na venkovských pohřebištech v těsném sousedství, vyhrazených pro „běžné“ obyvatelstvo, je těchto poloh značně více. Pohřebiště v Rajhradcích by v tomto pojetí mohlo být přirovnáno ke kostelním nekropolím v jádru centrální lokality, zatímco rajhradské pohřebiště by odkazovalo do prostředí pohřebišť v bezprostředním zázemí.

Pohřebiště v Rajhradcích má poněkud vyšší zastoupení vybavených hrobů (54 %) oproti nevybaveným. Rajhradská nekropole disponuje pouze 45 % vybavených hrobů. Určitý rozdíl lze sledovat také ve spektru předmětů uložených do hrobů. V Rajhradě můžeme nalézt více variant náušnic podunajského typu, hrozníčkových náušnic a korálů, zcela zde naopak chybějí luxusní košíčkové a sloupečkové náušnice. V Rajhradcích je naopak spektrum podunajského šperku nižší, což může být dáno jak chronologickými, tak sociálními faktory, nacházíme tu ale více typů bubínkových náušnic, sloupečkové a košíčkové náušnice. Také „bojovnických“ hrobů bylo v Rajhradcích (zbraněmi a součástí výstroje bylo opatřeno asi 10 % zemřelých) poněkud více než v Rajhradě (3 % hrobů obsahovaly výzbroj a výstroj). V Rajhradcích se na rozdíl od Rajhradu podařilo objevit dva meče, více kusů ostruh, a také luxusní nákončí zdobené křesťanským motivem. Na nekropoli v Rajhradě bylo více hrobů (11 %) než v Rajhradcích (3 %) vybaveno keramickou nádobou. Celkově je možno konstatovat, že rajhradské pohřebiště působí svým inventářem poněkud prostším dojmem než nedaleko ležící rajhradická nekropole.

Z chronologického hlediska je možno konstatovat, že některé prvky inventáře rajhradské nekropole se podle dostupných datací hlásí již do první poloviny 9. století, kdy se na tamní nekropoli začalo pravděpodobně sporadicky pohřbívát. Těžiště pohřbívání v Rajhradě však stojí v 2. polovině 9. století s jistým přesahem do povelkomoravského období. Je možné, že několik hrobů bylo na místě někdejšího pohřebiště uloženo dokonce v mladohradištním období. Naopak inventář rajhradického pohřebiště neposkytuje žádné doklady pohřbívání již v starším velkomoravském horizontu, jeho těžiště leží (stejně jako

v případě rajhradské nekropole) v 2. polovině 9. století, s tím, že se zde pohřbívalo ještě v povelkomoravském období.

V předchozím textu jsme mohli sledovat rozdíly a podobnosti mezi oběma nekropolmi. Z chronologického hlediska se zdá, že pohřbívání v Rajhradě trvalo déle – začalo se na něm pohřbívat již v průběhu staršího velkomoravského horizontu a svému účelu přestalo sloužit v povelkomoravském případně dokonce až v mladohradištním období. Několik indicií směřuje také k postřehnutí rozdílu v sociálním zařazení pohřebišť. Kvůli sociálnímu zařazení obou lokalit do kontextu velkomoravského prostředí jsem sledovala znaky jiných publikovaných pohřebišť z území Moravy, popřípadě (s trochou rezervy) ze Slovenska. Jedná se o moravská pohřebišť v Dolních Věstonicích (*Unger* 2007), Horních Kotvicích (*Marešová* 1983), v Mikulčicích – Klášteřsku (*Klanica* 1985) a při 6. a 12. kostele (*Profantová* 2003, *Kavánová* 2003), dále o pohřebišť v Modré (*Hrubý – Hochmanová – Pavelčík* 1955), Morkůvkách (*Měřínský – Unger* 1990), o čtyři pohřebišť v Nechvalíně a Prušánkách (*Klanica* 2006), o nekropoli při kostele na Pohansku u Břeclavi (*Kalousek* 1971), dále o pohřebišť na Sadech u Uherského Hradiště (*Galuška* 1996), o Staré Město Na valách (*Hrubý* 1955) a také o nekropoli ve Velkých Bílovicích (*Měřínský* 1985). Ze slovenských lokalit jsem k rámcovému srovnávání použila pohřebišť v Bojničkách (*Bialeková* 1993a), v Čakajovcích (*Rejholcová* 1995), v Nitře- Lupce (*Chropovský* 1962), pohřebišť v zázemí Pobedimi (*Bialeková* 1993b, *Vendtová* 1969) a nekropoli ve Velkém Grobě (*Chropovský* 1957). Pohřebišť na centrálních lokalitách se obvykle oproti venkovským nekropolím vyznačují přítomností luxusního šperku, zbraní a součástí výstroje, malým podílem hrobů vybavených keramikou, téměř úplnou absencí mimořádných poloh mrtvých, nižším podílem vybavených hrobů, přítomností kamenných konstrukcí atd. (více *Hendrychová* 2011).

Zatímco rajhradická nekropole vykazuje celou řadu znaků pohřebišť na centrálních lokalitách (luxusní veligradský šperk a zbraně, kámen v hrobech, přítomnost dovozového jedlového dřeva, téměř úplná absence nádob, index maskulinity, absence mimořádných poloh mrtvých atd.), pohřebišť v Rajhradě působí jako celek prostším dojmem, je spíše podobné nekropolím v úzkém zázemí centrálních lokalit, avšak nemá ani zcela znaky venkovských pohřebišť (vysoké procento vybavených hrobů, velký podíl keramiky...) Variační šíře předmětů je sice větší než v Rajhradicích, domnívám se však, že je to dané jak vyšším počtem hrobů, tak delším trváním. Zastoupení luxusního šperku je v Rajhradě celkově nižší, i když ani tady nechybějí opravdu velmi bohaté hroby. Objevují se tu také

pohřby v nestandardní poloze, které by měly souviset se sociální strukturou centrálních lokalit. Domnívám se, že přes všechny výhrady byli na rajhradické nekropoli pohřbíváni spíše lépe postavení zemřelí, zatímco rajhradské pohřebiště sloužilo v převážné většině běžnému obyvatelstvu.

4.2. Sídlní kontext

Pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících leží v oblasti jižního Brněnska. Obě lokality se nacházejí na říční terase řeky Svratky poblíž pozdějšího kláštera v Rajhradě. Rajhradský klášter měl podle písemných pramenů vzniknout na místě staršího hradiště, o jehož existenci se dosud spekuluje. Klášteru v Rajhradě bude věnována zvláštní kapitola; na tomto místě pouze konstatujeme přítomnost raně středověkých sídlištních nálezů z areálu kláštera.

Pohřebiště se nenalézala v neosídlené oblasti. V bližším okolí obou pohřebišť můžeme (podle databáze SAS, z které čerpám většinu údajů <http://twist.up.npu.cz/ost/archeologie/ISAD/free/>) zaznamenat jak sídliště, tak pohřebiště z raně středověkého období. Bohužel jejich publikace je zatím nedostatečná pro detailnější sídlní analýzu. Také je možno předpokládat, že obraz osídlení zázemí potenciálního rajhradského hradiště se bude postupně doplňovat s přibývajícími terénními akcemi.

V okolí Rajhradu zaznamenáváme především pohřební aktivity. Kromě dvou rozsáhlých nekropolí v poloze „Stráně nad Habřinou“ se v blízkém okolí objevilo dalších minimálně 6 (SAS) raně středověkých pohřebišť. Jedná se o polohy Rajhrad- intravilán, které podle databáze SAS zůstalo nepublikováno, je snad možné, že jde o polohu „náměstí u radnice“, kde byla v roce 1924 nalezena řada koster datovaných do středohradištního období (*Balcredi a kol. 1989, 177*), v Rajhradě „v polní cestě za presbytářem kostela“, byly v roce 1986 odkryty dva hroby bez nálezů, jeden s kamenným obložení, autory datované do mladohradištního období, nedatovaná je poloha obecní dům, kde byly odkryty 3 hroby, další hroby ležely severněji. V poloze U trafiky se podařilo nalézt 7 blíže nedatovaných hrobů (*Balcredi a kol. 1989, 177*). Rajhradice- U sýpky, kde při stavbě zavlažovacího potrubí bylo zachyceno 7 kostrových hrobů datovatelných do velkomoravského období (*Staňa 1977*), další pohřebiště se objevilo na k. ú. Syrovice v poloze Klínek. Toto pohřebiště je však až mladohradištní, datované do třetí čtvrtiny 11. století na základě denáru uherského krále Ondřeje (*Šikulová 1959, 159; Staňa 1956, 680*). Mladohradištního data je také pohřebiště na k. ú. Holasic v poloze „jižní hranice katastru“, kde v roce 1935 bylo při úpravě silnice narušeno řadové pohřebiště s 15 hroby vybavenými esovitými záušnicemi (*Šikulová 1959, 152*). Na katastru Holasic se nacházejí další dvě lokality, z první uvádí J. Wankel nález nádoby a lebky, lokalita je datovaná do středohradištního období, z polohy Cihelna pochází nález dvou blíže nespecifikovaných korálů (*Balcredi a kol. 1989, 173*). Zprávy máme také o pohřebišti ze střední a mladší doby hradištní

z Popovic, kde „nedaleko od motelu Bobrava při bývalé silnici Brno- Znojmo“ bylo objeveno 7 koster (*Balcredi a kol. 1989, 176*). Další dvě pohřebiště se objevila na k. ú. Opatovice u Rajhradu. V poloze Dunávka objevili před 1. světovou válkou hroby dělníci, pohřebiště je nepublikované, pohřebiště Přední Litava se nacházelo v Zemanově cihelně, kde byly rozkopány kostrové hroby. Pocházejí z nich dvě nádoby a sekera (*Dostál 1966, 151*).

Sídlištních nálezů pochází z okolí Rajhradu mnohem méně. Jak už bylo řečeno výše, sídlištní nálezy pocházejí z areálu benediktinského kláštera, sídlištní komponenta pak byla zachycena na k. ú. Rebešovic v poloze Příčky (nepubl.). V poloze Rajhrad- Stará pošta byl v sídlištních jamách nalezen střepový materiál datovaný do mladohradištního období (*Balcredi a kol. 1989, 177*).

V Želešicích byl objeven depot byzantských mincí z 11. století (*Balcredi a kol. 1989, 179*). Lokality v okolí Rajhradu podle SASu znázorňuje příloha č. 6.

Ačkoliv dvě pohřebiště spadají až do mladohradištního období, další dvě pak nejsou blíže časově zařazena, přesto ale můžeme hovořit o značné koncentraci hrobů na tak malém území. Skoro tisíc hrobů čítaly obě rozsáhlé nekropole v Rajhradě a Rajhradicích, dalších sedm hrobů prořízl výkop pro potrubí jen nedaleko od rajhradské nekropole. Počet hrobů blíže neznámého pohřebiště může být samozřejmě mnohem vyšší. Sídlištních aktivit není doloženo mnoho, můžeme však zajisté konstatovat, že stopy po sídlištních v minulosti unikaly pozornosti mnohem více než kostrové hroby, a proto jich dnes známe podstatně méně než od 19. století zachraňovaných kostrových pohřebišť.

Vyšší koncentrace velkomoravských pohřebišť na tak malém území svědčí podle mého názoru o jediném- v blízkosti se nacházela lokalita (či kumulace lokalit) s vyšším počtem obyvatelstva. Znovu se tak vracíme k tématu hradiště v Rajhradě. Právě vyšší koncentrace obyvatelstva v okolí Rajhradu může ukazovat na existenci centrální lokality.

4.3. Benediktinský klášter v Rajhradě

Benediktinský klášter v Rajhradě byl nejstarším církevním založením na Moravě (*Kroupa – Vobr – Drlík 2006, 2*). Jeho počátky jsou však dosud nejasné. K jeho založení se vztahují dvě falza ze 13. století, která hovoří o tom, že byl založen před polovinou 11. století knížetem Břetislavem.

První z listin se je datována k 18. říjnu 1045: „*In Moravia eciam quandam cellam in honore sanctorum Petri et Pavli apostolorum in quodam castro deserto, cui nomen Raygrad construxi et eam foro in proxima villa et theloneo ibidem in ponte constituto, villis eciam et silvis, fluminibus et pratis circumquaque adiacentibus sufficienter dotatam ecclesie Brevnovensi et domino Meinhardo abbati suisque successoribus dedi perpetuo possidendam cum omnimoda eiusdem celle et supradictarum villarum hominum libertate, quam serenissimus proavus meus Boleslavs, quodam dux Boemie, ad petitionem sancti Adalberti, omnibus hominibus Brevnovensis ecclesie per totam Boemiam liberariter dedit, sicut in privilegio ipsius vidi contineri, videlicet...*” (*CDB I, 354*).

Druhá z listin se vztahuje k roku 1048: „*Břetislaus, dux Bohemiae, ecclesiam in Raihrad a se constructam in ecclesiae Břevnovensis ditionem ac potestatem perpetuam subiungit eique villas non paucas et fructus quosdam publicos donat et easdem libertates concedit, quae a Boleslavo duce quondam monasterio Břevnovensi concessae sunt. In castro Raihradensi 1048 nov. 26.*” (*CDB I, 356- 358*).

Listina z roku 1045 byla prohlášena za padělek již Palackým, listinu z roku 1048 poprvé zpochybnil Wattenbach, když prohlásil, že pochází až z 12. století. Tuto myšlenku podpořili také K. J. Erben a B. Dudík (*Friedrich 1906, 73*). Detailní rozbor obou listin provedl v roce 1906 G. Friedrich, který na základě písma (gotická minuskula hlásící se do 13. století), způsobu zavěšení pečeti, použitých barev nití a porovnáním s dalšími listinami 13. století obratně dokázal, že se jedná o falzum závěru 13. století, pravděpodobně z doby sporu mezi břevnovským opatem a olomouckým biskupem o nadřazenost k Rajhradu v letech 1294- 1296 (*Friedrich 1906*). O břevnovských falzech psal v roce 1920 také Václav Hrubý: . „*Zchytralí benediktini Břevnovští podvodně přivedli svůj klášter k neobyčejným úspěchům, třebas teprve po stoletém usilovném boji s biskupy Pražským a Olomouckým i králem českým.*“ (*Hrubý 1920, 94*). Hrubý však předpokládá, že obě falza vznikla dříve, a to za břevnovského opata Dluhomila (*Hrubý 1920, 104- 105*).

Účelem těchto falz bylo obhájit práva břevnovského kláštera k Rajhradu. Celé 13. století totiž probíhal spor mezi břevnovským klášterem a olomouckým biskupstvím o

patronátní práva k rajhradskému klášteru. K prvnímu vyrovnání došlo listinou z 6. listopadu 1255, kdy olomoucký biskup Bruno ustoupil a přiznal Břevnovu právo vybírat desátky a ustanovovat plebány (Jan 2002, 21). V této době však falza pravděpodobně dosud neexistovala, neboť břevnovští mniši svá práva hájili pouze ústní výpovědí (Friedrich 1906, 79). K druhému sporu došlo v 90. letech 13. století. Olomoucký biskup Dětřich tehdy žádal, aby i v Rajhradu mohl plně uplatňovat svá biskupská práva. Břevnovský klášter se proto obrátil na kurii, a tak 27. ledna 1296 vydal biskup listinu, jíž se vzdal práva na dosazování a odvolávání probošta a vyšetřování nepravostí, ale ponechal si právo vizitace, korekce a celkově jurisdikce v církevní oblasti dle ustanovení IV. lateránského koncilu (Jan 2002, 22). Dne 8. dubna 1296 pak bylo podřízení rajhradského kláštera Břevnovu dokonáno. Papež Bonifác VIII. Přiznal břevnovskému klášteru plnoprávné připojení proboštství v Rajhradě, Polici a Broumově s tím, že mají být řízena mnichy z Břevnova a opat má právo dosazovat probošty (Jan 2002, 19). Tento spor již břevnovští mniši vyhráli díky oběma falzům, neboť opat břevnovského kláštera svá práva již dokazoval listinami (Friedrich 1906, 80). Falza odpovídají tedy stavu konce 13. století tak, jak si přál břevnovský opat Bavor z Nečtin (Foltýn 2005, 634).

L. Jan rozborem listin 13. století dospěl k závěru, že břevnovští mniši měli jen mlhavé povědomí o počátcích rajhradského kláštera. Od počátku sice existovala určitá vazba kláštera v Rajhradě k Břevnovu, avšak pro přímou podřízenost neměl břevnovský klášter důkazy. Patronátní právo nad klášterem v Rajhradě měl zřejmě panovník. Dle Jana byl Rajhrad založen jako jiný typ církevní instituce, a to jako kolegiátní kapitula v čele s proboštem. Z nedostatku duchovních byla kapitula osazena benediktiny z Břevnova, probošt však opatu břevnovského kláštera nebyl přímo podřízen. Dalších dvacet let kapitula představovala jedinou církevní instituci v zemi. Po obnovení olomouckého biskupství v roce 1063 její význam klesal a Rajhrad se stával stále závislejší na břevnovském klášteře, což dovršily události roku 1296 (Jan 2002, 24- 26). Na nedostatek důkazů pro ověření Janovy teorie poukazuje nově J. Šrámek (Šrámek 2011).

Pomineme-li obě falza, první spolehlivou zprávu o Rajhradě představuje zmínka tzv. kanovníka vyšehradského k roku 1136 (Foltýn 2005, 632). Kanovník vyšehradský píše: „I stalo se, že se řečený biskup a kníže Konrád i kníže Vratislav sešli v jakémsi klášteře, jenž se nazývá Rajhrad, aby se poradili o některých věcech.“ (Hrdina a kol. 1974, 61).

Roku 1169 daroval olomoucký údělník Fridrich klášteru Hranice na Moravě („*Fridericus, dux provinciae Olomucensis, monasterio Raigradensi locum Hranice dictum et terram ad*

aratrum in villa Špičky donat, patre suo Vladislao rege concentiente. Pragae 1169” CDB I, 218- 219), 2. listopadu 1234 udělil moravský markrabě Přemysl klášteru v Rajhradě stejná privilegia jako měl velehradský klášter („*Přemysl, marchio Moraviae, monasterio Rayhradensi eadem jura et libertates confert, quibus monasterium Welehradense utebtur. Dt. In Bruna, IV. Nonas Novembris 1234.*” CDM II, 277), potvrdil klášteru sedmidenní trh na svátek sv. Petra a Pavla a také středěční trhy (*Foltýn 2005, 633*).

Třinácté století přineslo klášteru kromě sporů mezi olomouckým biskupstvím a břevnovských klášterem také několikeré vyplenění. Roku 1241 byl vypleněn tatarskými hordami, roku 1253 vojsky Uhrů a Kumánů. Byl poškozen natolik, že papež Inocenc IV. udělil poutníkům do Rajhradu čtyřicetidenní odpušky a biskup Bruno 12. září 1255 znovu vysvětil kostel a hřbitov. Také část vojska Rudolfa Habsburského táhnoucí roku 1278 z Moravského pole Rajhrad opět zpustošila a vypálila. Klášterních rozvalin se zmocnila loupeživá banda Gerharda z Obřan, která podnikala výpravy do širého okolí. Přítrž tomu učinil až Závíš z Falkenštejna a klášter musel být znovu vysvěcen (*Foltýn 2005, 633; Pokorný 1925, 11*).

Jan Lucemburský propůjčil r. 1327 klášteru hrdelní právo, které klášter měl pak dalších 400 let. Karel IV. všechna privilegia potvrdil. Roku 1330 byl postaven v Rajhradě kostelík kvůli povodním, kdy nebylo možno se dostat na bohoslužbu do kláštera do kláštera. Také husitské války přežil klášter bez úhony, poskytl dokonce útočiště skupině benediktinů z Břevnova, útočištěm mnichů z jiných klášterů se stával také v 15. století (*Pokorný 1925, 12- 13*). Roku 1449 klášter obsadil Ješek Svojanovský z Boskovic, byl však záhy vypuzen pány z Lipé a jejich spojenci (*Foltýn 2005, 635*).

Šestnácté století přineslo spolu s náboženskými válkami klášteru úpadek. Klášter třikrát vyhořel (roku 1543, 1549 a 1572), jeho majetky byly opakovaně pleněny, roku 1529 byl klášter vydrancován a probošt Blažej zabit. Klesal počet mnichů a na počátku 17. století hrozilo, že rajhradský klášter bude zrušen (*Pokorný 1925, 14*).

V 17. století zažil klášter také mnohé drancování. Roku 1620 byly z vůle vzbouřených moravských stavů prodány statky rajhradského kláštera, po bitvě na Bílé hoře se mniši vrátili. Roku 1623 byl klášter vydrancován loupeživou bandou sedmihradského knížete Bethlena Gabora. Zničený klášter musel být znovu obsazen mnichy z Břevnova. Roku 1645 zpustošili klášter Švédové obléhající Brno. V roce 1663 byl klášter v důsledku tatarského pustošení na několik měsíců opuštěn. Mniši také museli prchat před Poláky táhnoucími roku 1683 k Vídni na pomoc proti Turkům (*Pokorný 1925, 15- 16; Foltýn*

2005, 636). Další obrovské škody však nadělala pruská vojska v roce 1742 (*Pokorný 1925, 17*).

Sedmnácté století současně přineslo snahy rajhradského kláštera o osamostatnění se na klášteru v Břevnově. Z konce 17. století známe nejstarší vyobrazení kláštera, a to vedutu, kterou věnoval P. Novotný proboštu Viktorínovi Reinholdovi k narozeninám. Na konci 17. století se také klášteru začalo vést natolik dobře, že se uvažovalo o jeho přestavbě, výstavba nového presbytáře s centrálním půdorysem se však kvůli prodražení zastavila. Velkou přestavbu kláštera zahájil Antonín Pirmus (1676- 1744) v roce 1722 podle projektů Jana Santini- Aichla. Kostel se stavěl v podobě tří v ose na sebe navazujících centrál a již roku 1739 byl vysvěcen. Pod vedením Santini- Aichla bylo také přestavěno východní kříсло konventních budov a vzniklo nové, západní křídlo prelatury. Stavbu však pronásledovaly statické poruchy, takže plány musely být často měněny a nároží zpevňována pilíři. Přesto však byl do roku 1752 dokončen celý konvent, práce však postupovaly pomalu celý zbytek 18. století. Kvůli statickým poruchám se roku 1769 v Rajhradě objevil inženýr a architekt Franz de Paula von Hillebrandt, v letech 1770- 1776 musel být klášter radikálně opraven pod vedením inženýra Annaise. Další úpravy kláštera prováděl V. M. Schlossar, ale výslednou podobu klášter získal roku 1895 po novobarokní úpravě fasád (*Pokorný 1925, 18- 19; Foltýn 2005, 636- 641; Kroupa – Vobr – Drlík 2006, 8- 28*).

Na konci 18. století byl klášter díky aktivitám probošta Otmara Konrada velmi zadlužený, takže se uvažovalo o předání do vlastnictví státu. Za převora Řehoře Sázavského 22. března 1813 se klášter konečně dočkal samostatného opatství. Prvním opatem se stal Augustin Koch (*Foltýn 2005, 636*). Klášter byl v tomto období významným centrem vzdělanosti, působily zde takové osobnosti jako Bonaventura Piter, Řehoř Volný a Beda Dudík, klášter se také podílel na založení Filosofického ústavu v Brně. Byla zde významná knihovna čítající až 65 000 svazků a také přírodovědné a etnologické sbírky, které klášteru věnoval Emil Holub (*Foltýn 2005, 636*).

Roku 1950 bylo opatství zrušeno, budovy předány jako skladiště pro vojenské účely. Roku 1990 byl klášter vrácen řádu a je pomalu rekonstruován.

Pozornost vždy budila zmínka obou listin o tom, že klášter byl založen v místě staršího hradu. Již I. L. Červinka nepochyboval o starším velkomoravském předchůdci rajhradského kláštera. Tvrdil sice, že stopy opevnění dávno zmizely pod stavbou klášterních budov, název však že „svědčí na hradiště staroslovanské, které založil nebo na

němž velel Ráj“ a že na jeho existenci mohou odkazovat také nálezy hrobů učiněných v 19. století u Rebešovic (*Červinka 1928, 93*). Důkazem existence hradiště přitom má být plán kláštera stavitele Anaise z 18. století s vyznačenými valy, název Rajhrad („rajský hrad“, tj. hrad zbudovaný v oblasti bohaté na vodu (*Skutil 1983, 238- 239*)), text obou falz a sídlištní nálezy datovatelné do 9. až 10. století, a také bohatá pohřebiště na k. ú. Rajhradu a Rajhradic (*Skutil 1983, 235- 236; Staňa 1961, 92*). Situace přitom není vůbec jednoduchá. Valy známé z plánů stavitele Anaise byly během přestaveb kláštera zničeny a celá plocha uvažovaného hradiště značně pozměněna jak výstavbou kláštera, tak regulací řeky Svratky v 19. století (*Staňa 1961*).

Archeologické poznatky jsou dosud velmi omezené. V roce 1951 provedl J. Poulík zjišťovací výzkum v klášterní zahradě, během něhož našel v kulturní vrstvě raně středověké střepy, dva mlýnské kameny, zvířecí kosti, mazanici a uhlíky (*Staňa 1961, 92*). Další výzkum provedl v roce 1952 J. Nekvasil. Objevil opět raně středověkou kulturní vrstvu datovatelnou dle keramiky do 9. až 10. století s propálenou hlínou, uhlíky a ohořelými dřevy (*Staňa 1997, 597; Nekvasil 1954, 437*). Za účelem objevení archeologických pozůstatků valu a zjištění jeho stáří provedl další výzkum Č. Staňa v roce 1960. Ve třinácti sondách výzkum zachytil velkomoravskou kulturní vrstvu, dva depoty zemědělských předmětů a destrukce srubových staveb datovatelných rovněž do velkomoravského období. Dle Stani tyto sruby svou orientací respektovaly průběh valu známého z plánů a tudíž je značně pravděpodobné, že se raně středověké opevnění nacházelo ve stejných místech jako tyto valy. Podle Stani je tedy „*však možno přijmout její pravděpodobnou návaznost na průběh velkomoravského opevnění a tedy územní kontinuitu slovanského hradiska a benediktinského kláštera.*“ (*Staňa 1997, 597*). Samotný výzkum valu v sondě 13 však žádné takové poznatky nepřinesl. Jeho destrukce je na základě keramiky datovatelná do přelomu 12. a 13. století a pod touto destrukcí se již jiný materiál nenacházel (*Staňa 1961; Staňa 1997*).

Proti kontinuitě opevnění známého z plánů i ze sondy číslo 13 Staňova výzkumu s případným raně středověkým opevněním vystoupil J. Unger, který v roce 1993 provedl v areálu kláštera záchranný výzkum (*Unger 1997*). Během tohoto výzkumu se nepodařilo objevit kulturní vrstvy velkomoravského stáří, nejstarší vrstva je datovatelná do 1. poloviny 13. století, nepodařilo se doložit ani aktivity kláštera 11. až 12. století. Podle Ungera byl rozsah sond natolik malý, že neumožňuje řešit složité otázky ohledně stavebního vývoje kláštera (*Unger 1995*). Kulturní vrstvy velkomoravského stáří nebyly zachyceny ani při výzkumu v areálu kláštera v letech 2000- 2001 (*Zapletalová 2002, 18*).

Po novém detailním rozboru publikovaných nálezových situací dospěla také D. Zapletalová k názoru, že pro existenci velkomoravského hradiště nedisponujeme žádnými důkazy. Doloženo je dle ní pouze velkomoravské sídliště východně od klášterního areálu, ale pro prokázání opevnění velkomoravského stáří by bylo zapotřebí provést další archeologické výzkumy v areálu kláštera (*Zapletalová 2002*).

Ačkoliv tedy máme k dispozici celou řadu indicií pro existenci velkomoravského hradiště v Rajhradě, jednoznačný důkaz chybí. Je ale otázkou, zda každá lokalita s centrálními funkcemi musela být opevněna a zda tedy musíme nutně hovořit o hradišti. Příkladem může být raně středověké hradiště Pohansko u Břeclavi, které bylo dle dendrochronologického datování opevněno teprve v závěru své existence (*Dresler – Humlová – Macháček – Rybníček – Škojec – Vrbová- Dvorská 2010, 135- 136; Dresler 2011, 180*).

5. ZÁVĚR

Předložená práce přinesla zhodnocení raně středověkého pohřebiště na k. ú. Rajhradu, a také jeho srovnání s blízko ležící nekropolí u Rajhradice. Cílem bylo sledovat všechny rysy pohřebního ritu a inventáře, vyhodnotit jejich vazby na věk a pohlaví zemřelých a pokusit se o postihnutí chronologického a sociálního postavení nekropole v kontextu velkomoravské kultury.

Rozmanité stránky pohřebního ritu i inventář jsem systematicky sledovala ve vztahu k pohlaví a věku pohřebního jedince a snažila se vysledovat určité pravidelnosti. Většina charakteristik ritu je vyjádřena také graficky. Analytický rozbor všech podstatných jevů pohřebního ritu má přispět nejen k lepšímu pochopení rajhradské nekropole, ale stát se také východiskem pro další bádání. Vždyť jedině kvalitně zpracované pohřebiště může být pramenem pro další úvahy a pro komparaci s jinými soudobými pohřebišti. Práce je proto chápána také jako zdroj informací pro toho, kdo potřebuje přehledná a uspořádaná data k další práci.

Výsledkem celé práce je srovnání pohřebiště v Rajhradě s nedalekou rajhradickou nekropolí a zasazení obou lokalit do sídelního kontextu, jakož i vyjádření se k jejich vztahu k diskutovanému hradišti v Rajhradě. Na tomto místě je nutno veškeré dosavadní dílčí poznatky shrnout a vytvořit si rámcovou představu o vývoji obou rozsáhlých nekropolí.

Někdy v první polovině 9. století se začalo pohřbívat na svahu říční terasy nad nivou řeky Svratky. V té době se zde ještě mnoho hrobů neobjevilo, pohřby byly spíše sporadické. Po polovině 9. století se však situace radikálně mění. Nastává rozmach rajhradské nekropole a nad ní na plošině návrší vzniká druhé pohřebiště- rajhradické. Se značnou mírou opatrnosti je snad možno vyslovit myšlenku, že velký rozmach pohřbívání na obou lokalitách může souviset s posílením centrální úlohy místa či dokonce se vznikem nové centrální lokality- Rajhradu. Kumulace obyvatel byla v dané oblasti veliká. Vždyť pro rajhradickou nekropoli můžeme počítat s pohřbívající komunitou minimálně o 76 lidech (při stoletém trvání, viz *Hendrychová v tisku*) a pro Rajhrad počítají antropologové s počtem 136 až 173 pohřbívajících lidí! (*Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, 46*). Navíc tyto dvě nekropole nejsou jediné v blízkém okolí rajhradského kláštera, pohřebišť bylo zřejmě více (viz příslušná kapitola).

Domnívám se, že takto rozsáhlé nekropole jednoznačně svědčí o existenci lokality, kde žilo větší množství lidí, tedy o lokalitě, která s největší pravděpodobností plnila funkci centra. Jak již bylo konstatováno v kapitole o rajhradském klášteře, lokalita s centrální

funkcí se dle mého názoru nemusí vždy vyznačovat mohutným opevněním, a proto fakt, že v areálu rajhradského kláštera nebyly dosud stopy po velkomoravském opevnění nalezeny, nic nevyovídá o tom, že by Rajhrad centrální funkci neplnil.

Zdá se, že zatímco na svahu byli pohřbíváni převážně obyvatelé ze zázemí rajhradského centra, na plošině návrší byli k poslednímu spánku ukládáni obyvatelé „hradiště“. Rajhradická nekropole totiž jednoznačně odkazuje do prostředí pohřebišť na centrálních lokalitách. Avšak ani pohřebišti na k. ú. Rajhradu se nevyhnuly bohaté pohřby, zejména hrob č. 70 a 461 patří k značně bohatým. V té souvislosti je také třeba zmínit přítomnost předmětů se vztahem k bulharskému prostředí. Ať už se na rajhradskou nekropoli dostaly jakkoliv, jejich majitelka pravděpodobně patřila k zámožnějším.

Obě pohřebišť nejspíš přežila pád Velké Moravy a pohřbívání na nich pokračovalo i v povelkomoravském období. Můžeme se pouze dohadovat, kdy se zde pohřbívání přestalo. Esovité záušnice z výzkumu Řehoře Volného a křišťálový korál mohou napovídat o sporadickém pohřbívání v mladohradištním období. Je pouze otázkou, jestli pohřbívání trvalo kontinuálně a další mladohradištní hroby se skrývají mezi hroby bez výbavy, či zda jde o pouze ojedinělé a mnoho let po konci pohřebišť uložené hroby.

Práce přinesla detailní vyhodnocení pohřebišť na k. ú. Rajhradu, které se může stát „odrazovým můstkem“ pro další vědeckou práci. Všechny znaky jsem porovnávala s charakteristikou sousední rajhradické nekropole a obě lokality zasadila do sídelního kontextu. Domnívám se, že na základě předložených fakt je možno prohlásit, že obě nekropole patřily k lokalitě s centrální funkcí, která se mohla nacházet v místech pozdějšího rajhradského kláštera.

6. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

- Staňa, Č. 1974:** Rajhrad, okr. Brno- venkov. „Stráně nad Habřinou“. Slovanské kostrové pohřebiště. Výzkum 1972. Nálezová zpráva AÚ AV ČR Brno č. j. 69/74.
- Staňa, Č. 1976:** Rajhrad, okr. Brno- venkov. „Stráně nad Habřinou“. Slovanské kostrové pohřebiště. Výzkum 1973. Nálezová zpráva AÚ AV ČR Brno č. j. 2349/76.
- Staňa, Č. 1977a:** Rajhrad, okr. Brno- venkov. „Stráně nad Habřinou“. Slovanské kostrové pohřebiště. Výzkum 1974. Nálezová zpráva AÚ AV ČR Brno č. j. 1979/77.
- Staňa, Č. 1977b:** Rajhrad, okr. Brno- venkov. „Stráně nad Habřinou“. Slovanské kostrové pohřebiště. Výzkum 1975. Nálezová zpráva AÚ AV ČR Brno č. j. 1980/77.
- Staňa, Č. 1977c:** Rajhrad, okr. Brno- venkov. „Stráně nad Habřinou“. Slovanské kostrové pohřebiště. Výzkum 1976. Nálezová zpráva AÚ AV ČR Brno č. j. 1982/77.

<http://twist.up.npu.cz/ost/archeologie/ISAD/free/>

Literatura:

- Balcredi a kol. 1989:** Archeologické lokality a nálezy okresu Brno- venkov. Brno.
- Bialeková, D. 1977:** Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim, Typologie und Datierung, Slovenská archeológia 25/1, s. 103- 158.
- Bialeková, D. 1993a:** Slovanské pohrebisko v Bojníčkách, Študijné zvesti 29, s. 223- 258.
- Bialeková, D. 1993b:** Slovanské pohrebisko v Pobedime (poloha Na Laze II/71), Študijné zvesti 29, s. 179- 207.
- Borkovský, I. 1939:** Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách, Památky archeologické 41, s. 134- 139.
- Borkovský, I. 1957:** K výkladu nožů na slovanských pohřebištích, Archeologické rozhledy 9, s. 553- 560.
- Brather, S. 2004:** Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheims zur Merowingerzeit, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 32, s. 1- 58.

- Brather, S. 2006:** „Totenhochzeit“? Zur Interpretation altersabhängiger Grabausstattungen bei den westlichen Slawen. In: M. Dworaczyk et al.: Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Szczecin- Wrocław.
- Brather, S. 2008:** Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. In: S. Brather (ed.): Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. RGA 57. Berlin – New York.
- Brather, S. 2009:** Tod und Bestattung in frühen Mittelalter. Repräsentation, Vorstellungswelten und Variabilität am Beispiel merowingerzeitlicher Reihengräberfelder, Ethnographisch- Archäologische Zeitschrift 50, s. 93- 115.
- Brůžek, J. 2008:** Současná česká paleodemografie: falešné naděje přílišného optimismu a nový reálný cíl, Archeologické rozhledy 60, s. 329- 344.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Tom. II. Olomouc 1939.
- Červinka, I. L. 1928:** Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno.
- Dostál, B. 1966:** Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dostál, B. 1991:** Zur Datierungsfrage des grossmährischen Schmucks. In: Chronologische Fragen des 7.- 10. Jahrhunderts. Zalaegerszeg.
- Dresler, P. – Humlová, B. – Macháček, J. – Rybníček, M. – Škojec, J. – Vrbová-Dvorská, J. 2010:** Dendrochronologické datování raně středověké aglomerace na Pohansku u Břeclavi. In: Zaměřeno na středověk. Praha.
- Dresler, P. 2011:** Opevnění Pohanska u Břeclavi. DAPB 11. Brno.
- Drozdová, E. 2005:** Břeclav- Pohansko. Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi. Brno.
- Dudík, B. 1854:** Über die alten heidnischen Begräbnisplätze in Mähren, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch- historische Klasse, s. 474- 477.
- Eggers, H. J. 1974:** Einführung in die Vorgeschichte. München.
- Eichert, S. 2010:** Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Klagenfurt am Wörthersee.
- Foltýn, D. a kol. 2005:** Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- Friedrich, G. (ed.) 1904:** Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae I. Praha.
- Friedrich, G. 1906:** O dvou nejstarších listinách kláštera Rajhradského. In: Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. Rady. Prof. Dra Jaroslava Golla. Praha.

- Friesinger, H. 1971- 1974:** Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 15- 16. Wien.
- Friesinger, H. 1975- 1977:** Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 17- 18. Wien.
- Frolíková- Kaliszová, D. 2008:** Prsteny v hrobové výbavě kostrových pohřebišť od 9. do 13. stol. na Moravě a v Čechách, Acta archaeologica opaviensia 3, s. 143- 156.
- Galuška, L. 1996:** Uherské Hradiště- Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.
- Gennep van, A. 1996:** Přechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha.
- Haberstroh, C. 2004:** Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wirbenz, Gde. Speichersdorf, Ldk. Bayreuth. München.
- Hanáková, H. – Staňa, Č. – Stloukal, M. 1986:** Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě. Praha.
- Hannig, R. 2003:** S- Schleifenringen in frühmittelalterlichen Gräberfeldern Nordostbayerns. In: I. Ericsson – H. Losert (eds.): Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Bonn.
- Hanuliak, M. 1990:** Aussagefähigkeiten archäologischen Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.- 12. Jahrhunderts, Slovenská archeológia 38, s. 147- 191.
- Hanuliak, M. 2004:** Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.- 10. storočí na území Slovenska. Nitra.
- Härke, H. 1993:** Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie, Archäologisches Korrespondenzblatt 23, s. 141- 146.
- Härke, H. 2000:** Die Darstellung von Geschlechtergrenzen im frühmittelalterlichen Grabritual. In: Pohl- Reimiz: Grenze und Differenz im frühen Mittelalter. Wien.
- Hasil, J. 2010:** Problém chronologické synchronizace raně středověkých kostrových pohřebišť v Čechách a v severovýchodním Bavorsku, Archaeologia historica 35, s. 159- 167.
- Hendrychová, S. (v tisku):** Velkomoravské pohřebiště v Rajhradcích, Studia mediaevalia pragensia 12.
- Hendrychová, S. 2011:** Velkomoravské pohřebiště v Rajhradcích. Bakalářská práce. Praha.

- Holčík, Š. 1991:** Velkomoravské pohřebisko v Bíni, Zborník slovenského národného muzea 85, s. 82- 105.
- Hrdina, K. a kol. 1974:** Pokračovatelé Kosmovi. Praha.
- Hrdlička, L. – Frolík, J. 1961:** K problému závislosti velikosti hrobu na bohatosti jeho výbavy ve střední době hradištní, Sborník Československé společnosti archeologické, s. 24- 29.
- Hrubý, V. – Hochmanová, V. – Pavelčík, J. 1955:** Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. Brno.
- Hrubý, V. 1920:** Falsa Břevnovská, ČČH 26, s. 94- 126.
- Hrubý, V. 1955:** Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha.
- Chorvátová, H. 2004:** K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město Na valách, Acta Historica Neosoliensia 7, s. 199- 235.
- Chorvátová, H. 2008:** K problému terminológie a interpretácie guľovitých príveskov-velkomoravských gombíkov, Studia mediaevalia pragensia 8, s. 209- 218.
- Chropovský, B. 1957:** Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkém Grobe, Slovenská archeológia 5, s. 174- 239.
- Chropovský, B. 1962:** Slovanské pohrebisko v Nitre Na Lupke, Slovenská archeológia 10, s. 175- 240.
- Jan, L. 2002:** Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter. In: L. Jan – P. Obšusta (eds.): Ve stopách sv. Benedikta. Brno. S. 19- 27.
- Justová, J. 1990:** Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Praha.
- Kalousek, F. 1971:** Břeclav- Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Kavánová, B. 2003:** Mikulčice- pohřebiště v okolí 12. kostela. In: N. Profantová – B. Kavánová: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
- Klanica, Z. 1985:** Mikulčice- Klášteřisko, Památky archeologické 76, s. 474- 539.
- Klanica, Z. 2006:** Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I., II. Brno.
- Klápště, J. 2005:** Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kodym, O. – Fusán, O. – Matějka, A. 1967:** Geologická mapa ČSSR. Praha.
- Korošec, P. 1979:** Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov. Ljubljana.
- Košta, J. 2008:** Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. Kostela v Mikulčicích, Studia mediaevalia pragensia 8, s. 277- 296.

- Kouřil, P. 2003:** Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. In: J. Klápště - E. Plešková - J. Žemlička (eds.): Dějiny ve věku nejistot: sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha.
- Krekovič, E. 1993:** Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava.
- Krekovič, E. 2005:** Pohrebisková sociológia, Študijné zvesti 37, s. 9- 12.
- Kroupa, J. – Vobr, J. – Drlík, V. 2006:** Benediktinský klášter v Rajhradě. Brno.
- Krumphanzlová, Z. 1961:** K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, Památky archeologické 52/2, s. 544- 549.
- Kurasiński, T. 2009:** Militaria jako element wyposażenia w czesnośredniowiecznych pochówków dziecięcych – próba interpretacji na przykładzie znalezisk z ziem polskich, Archeologia Polski 54, s. 209- 248.
- Lutovský, M. 1996:** Hroby předků. Praha.
- Lutovský, M. 1998a:** Dvacet džbánů medoviny a bezbožné kratochvíle. O pohřbívání trochu jinak, Archeologické rozhledy 50, 790- 800.
- Lutovský, M. 1998b:** Poslední cesta. K úloze komunikace v rituálech spojených se smrtí, Archaeologica historica 23, 253- 258.
- Macháček, J. 2001:** Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- Marešová, K. 1983:** Uherské Hradiště- Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno.
- Mařík, J. 2009:** Libická sídlení aglomerace a její zázemí v raném středověku. Praha.
- Mazuch, M. 2000:** Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučinského typu“. Diplomová práce. Praha.
- Měřínský, Z. – Unger, J. 1990:** Velkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno.
- Měřínský, Z. 1985:** Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. K problematice venkovských pohřebišť 9. – 10. stol. na Moravě. Praha.
- Navrátilová, A. 2004:** Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha.
- Nekvasil, J. 1954:** Výzkum v Rebešovicích na Moravě, AR 6, s. 433- 437.
- Obuchová, L. 2000:** Svět živých a svět mrtvých. Brandýs n. Labem.

- Pleterski, A. 1996a:** Zur Methode der strukturellen Analyse von Gräberfeldern. In: D. Bialeková – J. Zábojník (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Symposium Nitra. Bratislava.
- Pleterski, A. 1996b:** *Strukture tridelne ideologije v prostoru pti Slovanih*, *Zgodovinski časopis* 50/2, s. 163- 185.
- Pleterski, A. 2002:** *Grobišče kot nosilec arheoloških informacij- primer Aletenerding*. Diz. delo. Ljubljana.
- Pleterski, A. 2013:** *Korak v kronologijo zgodnesrednjeveškega naglavnega nakita Vzhodnih Alp*, *Arheološki vestnik* 64, s. 299- 334.
- Pokorný, J. V. 1925:** *Klášter Rajhrad. Jeho dějiny a památnosti*. Brno.
- Poláček, L. 2006:** *Terénní výzkum v Mikulčicích. Průvodce, svazek 1*. Brno.
- Pöllath, R. 2002:** *Karolingerzeitliche Gräberfelder in Nordostbayern. Band I- IV*. München.
- Pollex, A. 2003:** *Die Totenhochzeit. Ein Beispiel zur Dekodierung slawischen Toteninventare mit Hilfe von Quellen zum neuzeitlichen Volksglauben*. In: U. Veit et al: *Spuren und Botschaften*. Münster.
- Poulik, J. 1948:** *Staroslovanská Morava*. Praha.
- Profantová, N. 1994:** *On some Danubian influences in 8th- 9th- century Bohemia: particular pottery shapes*. In: D. Bialeková – J. Zábojník (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Nitra.
- Profantová, N. 2003:** *Mikulčice- pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení*. In: N. Profantová – B. Kavanová: *Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Brno.
- Profantová, N. 2005:** *Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách*, *Študijné zvesti* 37, s. 63- 79.
- Profantová, N. 2013:** *Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách*, *Archaeologia historia* 38/1, s. 27- 43.
- Rejholcová, M. 1995:** *Pohrebisko v Čakajovciach (9.- 12. storočie)*. Nitra.
- Ruttkay, A. 1976:** *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakai*, *Slovenská archeológia* 24/2, s. 245- 395.
- Schmitt, J. C. 2002:** *Revenanti*. Praha.
- Skutil, J. 1983:** *Raně středověký Rajhrad a jeho místní i funkční proměny*, *Historická geografie* 21, s. 235- 253.

- Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M. 1974:** Výzkum slovanského pohřebiště za jízdárnou Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva. Archeologické rozhledy 26, s. 386- 405.
- Smetánka, Z. – Staňa, Č. 1996:** Velká Morava a Praha. In: Z. Kurnatowska (ed.): Słowiańszczyzna w Europie, Vol. 2. Wrocław.
- Smetánka, Z. 1993:** Archeologie ochranného zvuku, Dějiny a současnost 1/93, s. 7- 9.
- Smetánka, Z. 2003:** Archeologie a moravský šperk v Praze. In: Z. Smetánka: Archeologické etudy. Praha.
- Smetánka, Z. 2010:** Legenda o Ostojoji. Archeologie obyčejného života. Praha.
- Staňa, Č. 1956:** Nové nálezy na pohřebištích z mladší doby hradištní na Moravě, Archeologické rozhledy 8, s. 679- 684.
- Staňa, Č. 1960:** Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, Památky archeologické 51, 240- 293.
- Staňa, Č. 1961:** Zjišťovací výzkum na slovanském hradišti v Rajhradě. Přehled výzkumů 1960, 92- 94.
- Staňa, Č. 1977:** Zachraňovací výzkum U sýpky v Rajhradcích (okr. Brno- venkov), Přehled výzkumů 1975, s. 56.
- Staňa, Č. 1984:** Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brünner Gegend im 9. Jahrhundert. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.- 10. Jahrhundert. Nitra.
- Staňa, Č. 1994:** Die Entwicklung der Keramik von 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In: Č. Staňa (ed.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice. Brno.
- Staňa, Č. 1997:** Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen. In: Život v archeologii středověku. Praha. S. 597- 609.
- Staňa, Č. 2006:** Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno.
- Staššíková- Štukovská, D. 2001:** Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu Slovanov. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský (eds.): Velká Morava začiatkov kostrového pochovávanía staromoravských a nitrianských mezi Východem a Západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno.
- Staššíková- Štukovská, D. 2004:** Prínos pohrebiska v Borovciach k výskumu raného stredoveku. In: Balneologický spravodajca, Vlastivedný zborník múzea 2001- 2002 (Balneohistorica Slovaca nr. 38). Piešťany, s. 150- 157.

- Staššíková- Štukovská, D. 2006:** Problematika včasnostredovekých výklenkových hrobov, Študijné zvesti 39, s. 77- 84.
- Steuer, H. 1977:** Bemerkungen zur Chronologie der Merovingerzeit. Studien zur Sachsenforschung. Hildesheim.
- Steuer, H. 1982:** Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials. Göttingen.
- Štloukal, M. a kol. 1999:** Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha.
- Stroh, A. 1954:** Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Lassleben.
- Svoboda, B. 1953:** Poklad byzantského kovotepce v Zemianskem Vrbovku, Památky archeologické 44, s. 33- 108.
- Szameit, E. 1996:** Slawische Körpergräber des 8. Jh. im österreichischen Donaauraum und ihre Beziehungen zum spätmerowingischen Kulturkreis. In: D. Bialeková – J. Zábajník (eds.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Nitra.
- Šikulová, V. 1959:** Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. In: Pravěk východní Moravy. Gottwaldov.
- Šrámek, J. 2011:** Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11. – 13. století. In: Documenta Pragensia Supplementa II, s. 45- 73.
- Štefan, I. – Krutina, I. 2009:** Raně středověké sídliště, hromadný hrob a pohřebiště na Budči, Památky archeologické, s. 119- 212.
- Štefan, I. 2009:** Frühmittelalterliche Sonderbestattungen in Böhmen und Mähren. Archäologie der Randgruppen?, Ethnographisch- Archäologische Zeitschrift 50, s. 139- 162.
- Štefan, I. 2010:** Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, Studia mediaevalia pragensia 9, s. 171- 205.
- Štefanovičová, T. 1989:** Osudy starých Slovanov. Martin.
- Točík, A. 1968:** Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakai. Bratislava.
- Tolasz a kol. 2007:** Atlas podnebí Česka. Praha- Olomouc.
- Tomášek, M. 2007:** Půdy České Republiky. Praha.
- Tomková, K. a kol. 2012:** Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Pohřebiště. Díl I. Praha.

- Unger, J. 1995:** Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera, Jižní Morava 34, s. 218- 228.
- Unger, J. 1997:** Rajhrad (okr. Brno- venkov), Přehled výzkumů 1993- 94, 232- 234.
- Unger, Š. 2005:** Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu, Archeologické rozhledy 57, s. 707- 749.
- Unger, Š. 2006:** Tzv. předkottlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání, Archaeologia historica 31, s. 351- 369.
- Unger, Š. 2007:** Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích- Na pískách. Dizertační práce. Brno.
- Unger, Š. 2010:** Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Zaměřeno na středověk. Praha.
- Unger, Š. 2010:** Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Zaměřeno na středověk. Praha.
- Válová, K. 2008:** Odras duchovného sveta v pohrebnom ríte naddunajských Slovanov vo včasnom stredoveku. Diplomová práce. Nitra.
- Varadzin, L. 2005:** Značky na dnech keramických nádob ve středověku, Studia mediaevalia pragensia 5, s. 165- 199.
- Vážarova, Ž. N. 1980:** Bogatoe pogrebenie ženščiny v mogilnike vozle Boljšoj baziliky v Pliske. In: B. Dostál – J. Vignatiová (eds.): Slované 6.- 10. století. Brno.
- Vendtová, V. 1969:** Slovanské osídlenie Pobedima a okolia, Slovenská archeológia 17, s. 119- 232.
- Zapletalová, D. 2002:** Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu. In: Brno v minulosti a dnes 16, s. 13- 31.
- Zíbrt, Č. 1995:** Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha.

7. SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: současný pohled na lokalitu

Příloha č. 2: plán pohřebiště

Příloha č. 3: výstupy z GISu

Příloha č. 4: značky

Příloha č. 5: sídelní kontext

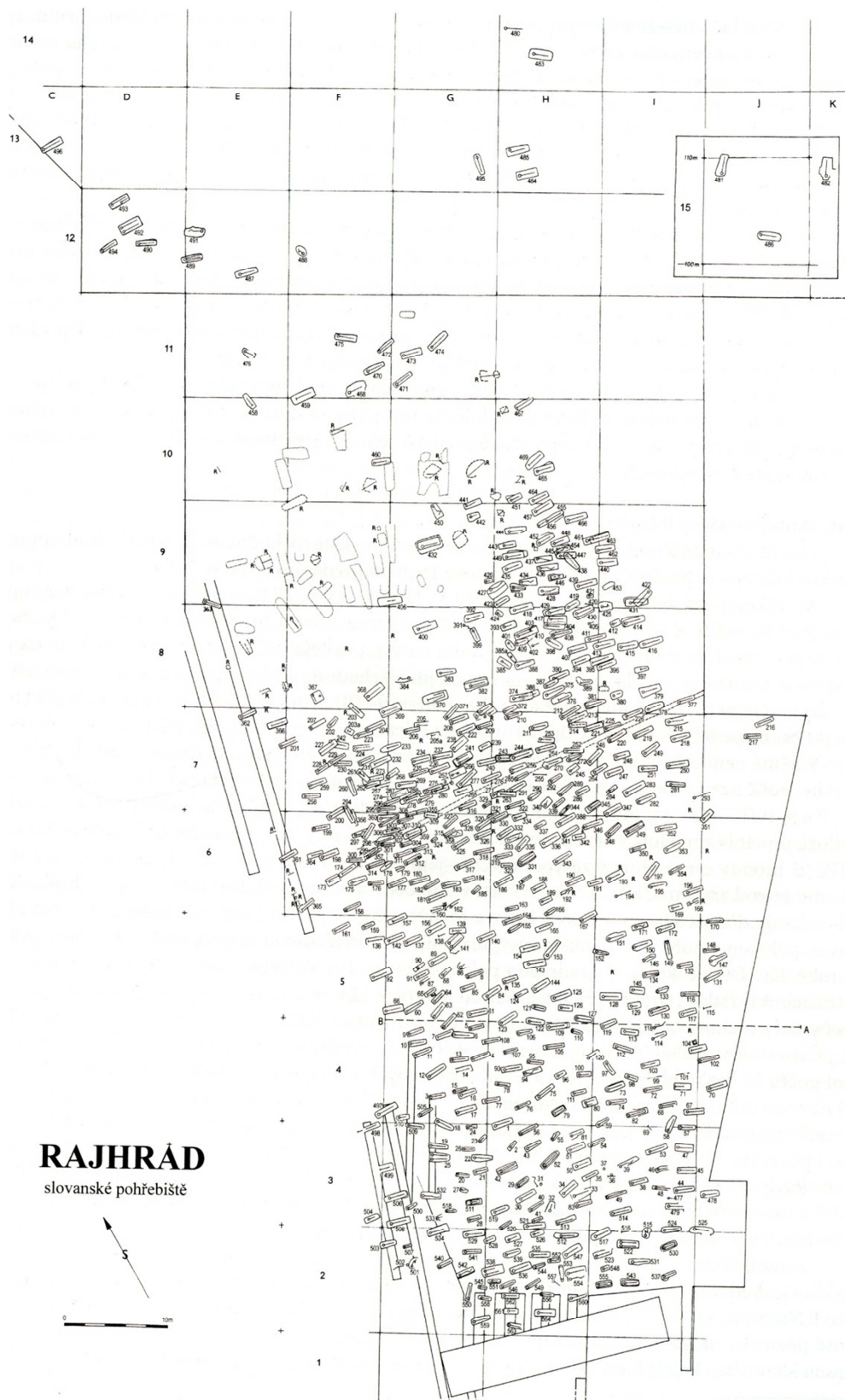
Příloha č. 6: kombinační tabulka

Příloha č. 7: tabelární přehled vybavených hrobů

Příloha č. 8: srovnání

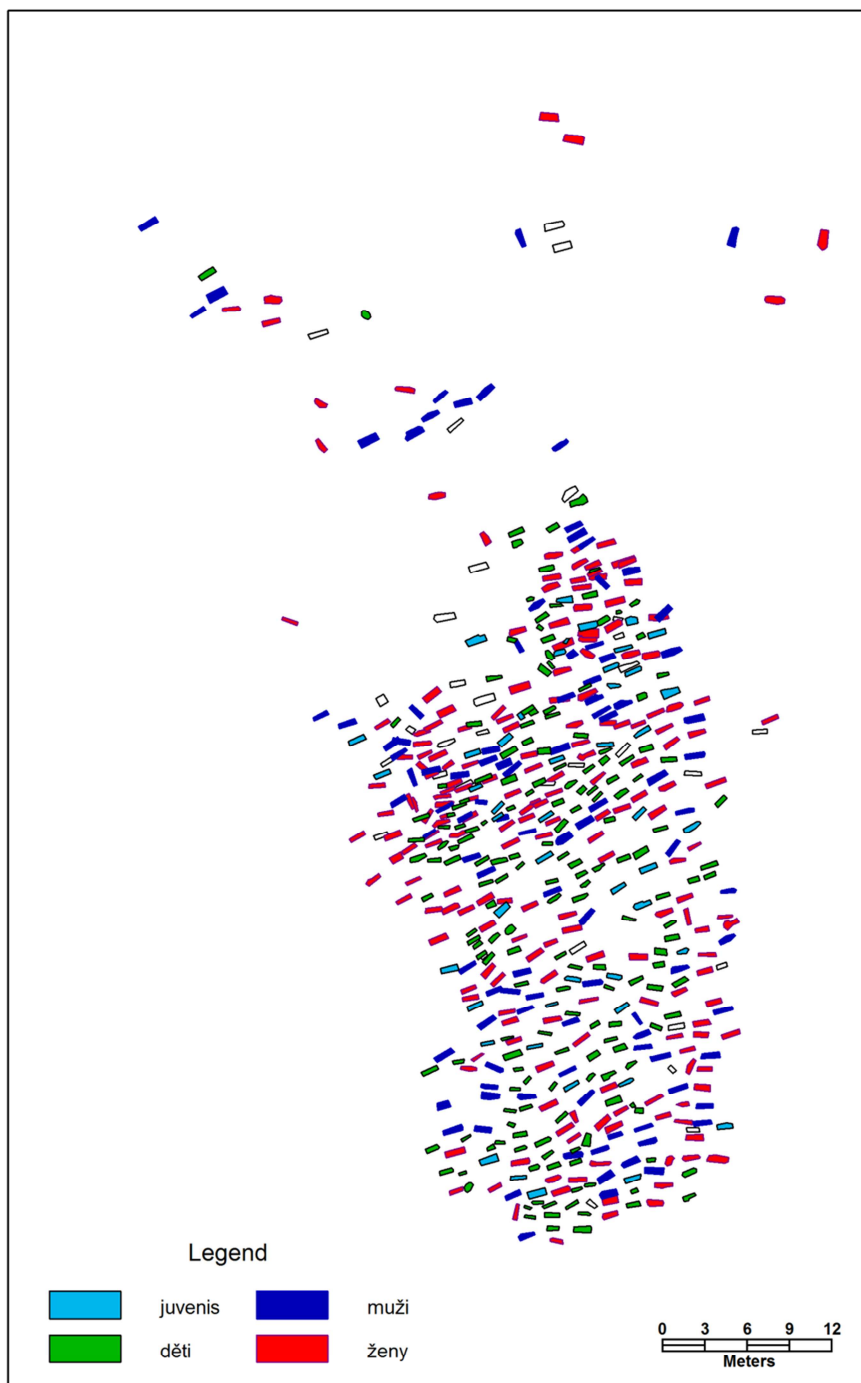

Příloha č. 1: současný pohled na lokalitu

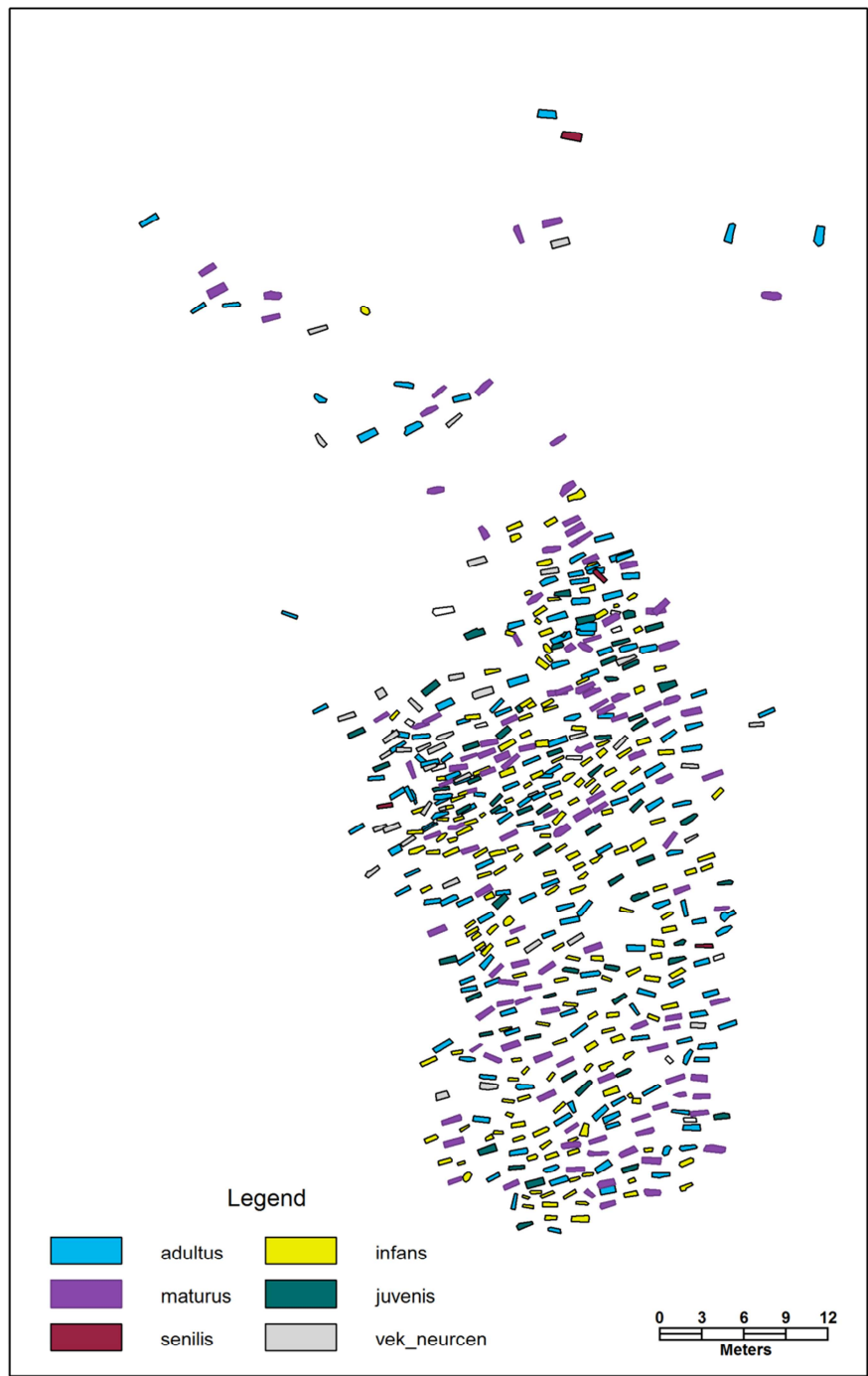

Rajhrad, „Stráně nad Habřinou“, pohřebiště A. Plocha výzkumu s vyznačením všech odkrytých hrobů (písmeno R na plánu označuje rozrušené hroby).

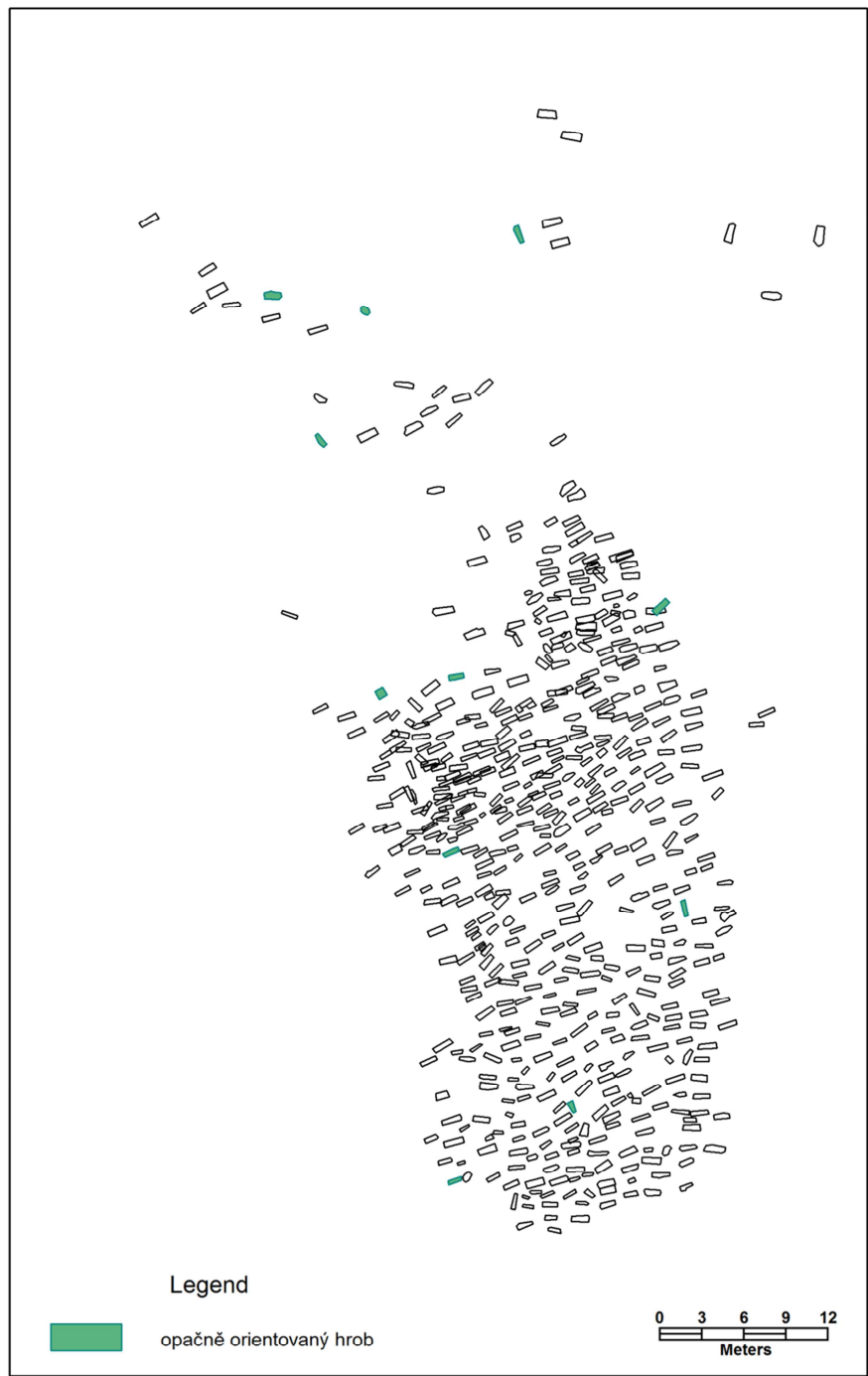
Příloha č. 2: celkový plán lokality (podle Staňa 2006)

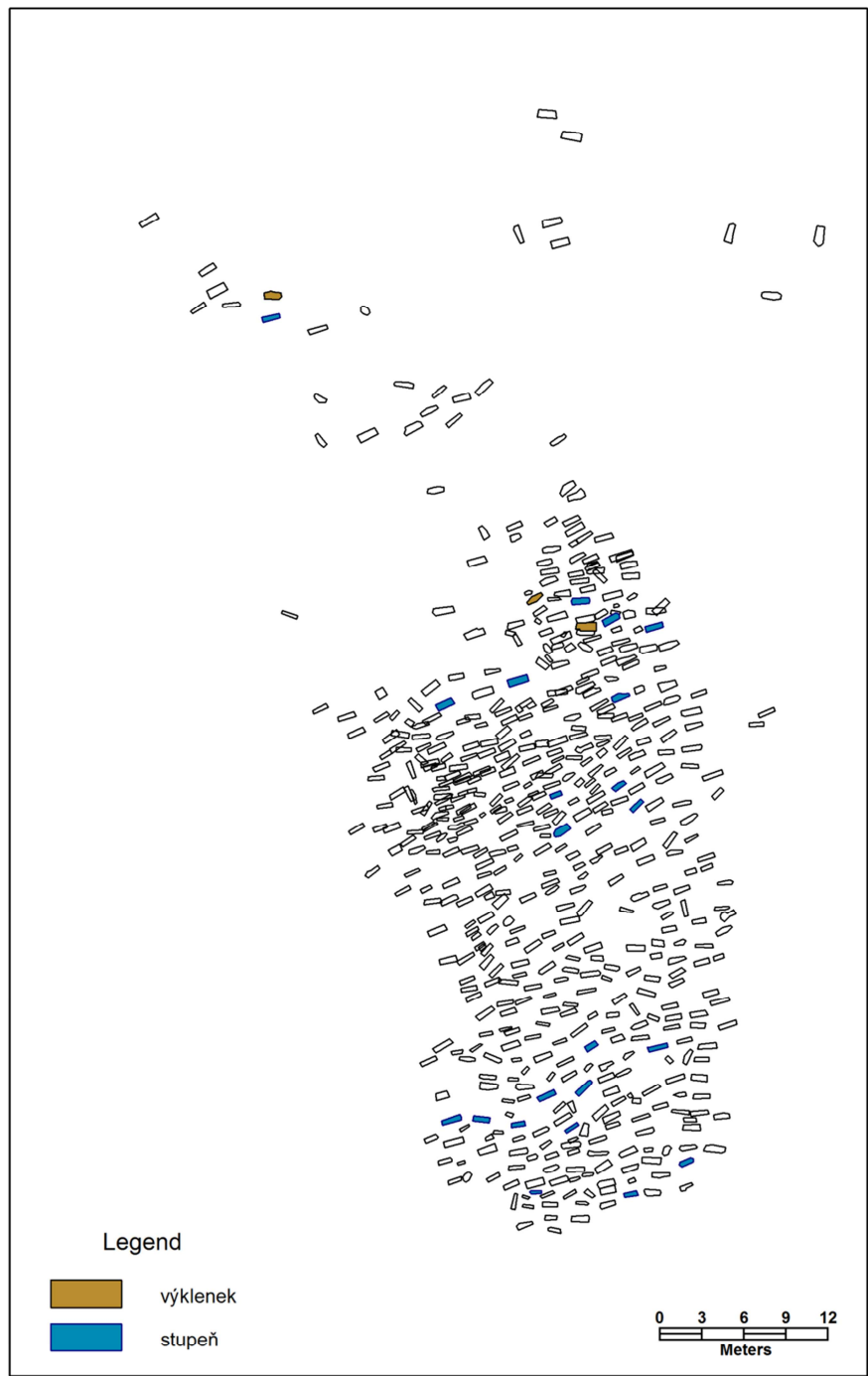
Příloha č. 3: plán č. 1: rozložení hrobů podle pohlaví

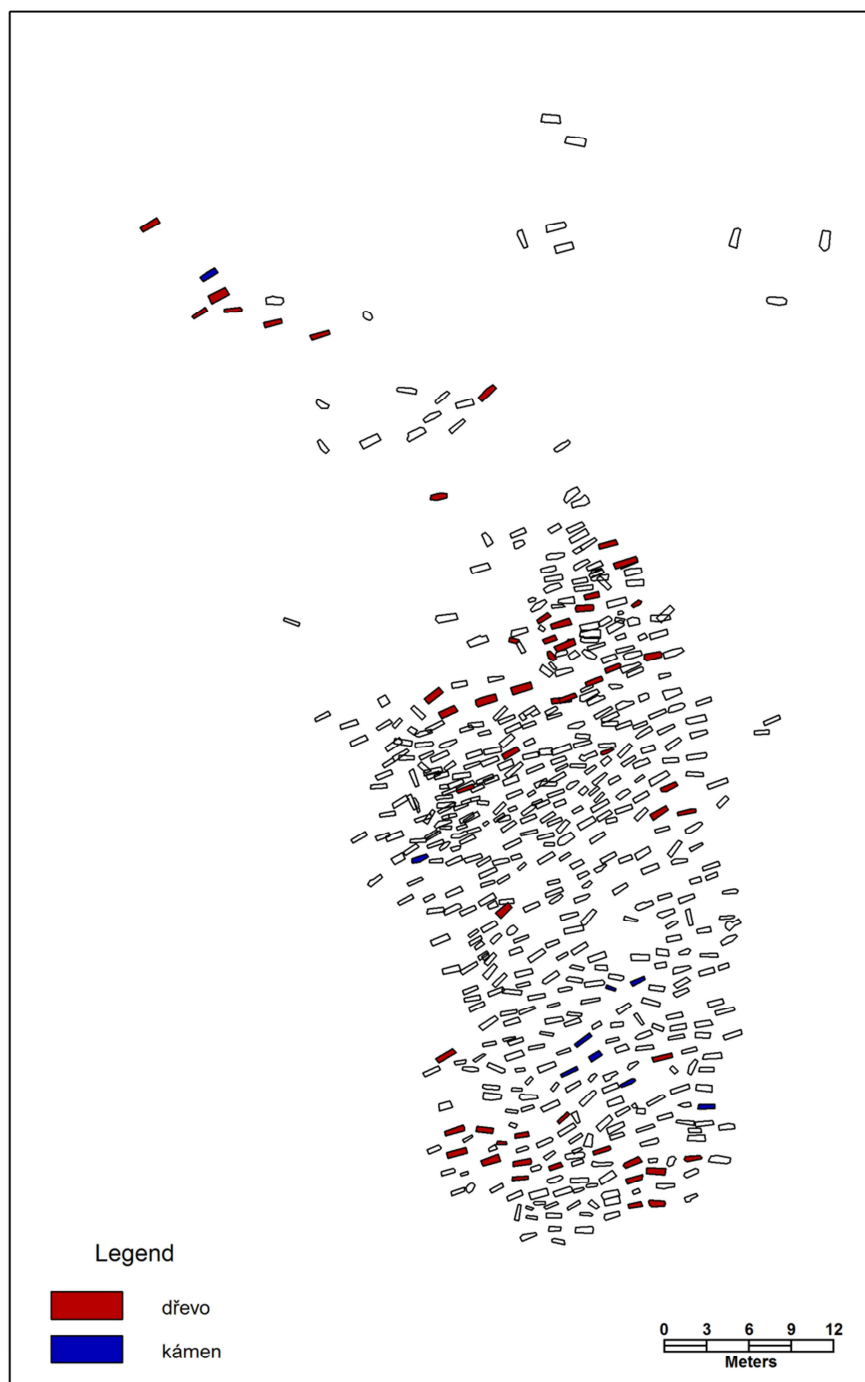
Příloha č. 3: plán č. 2: rozložení podle věku

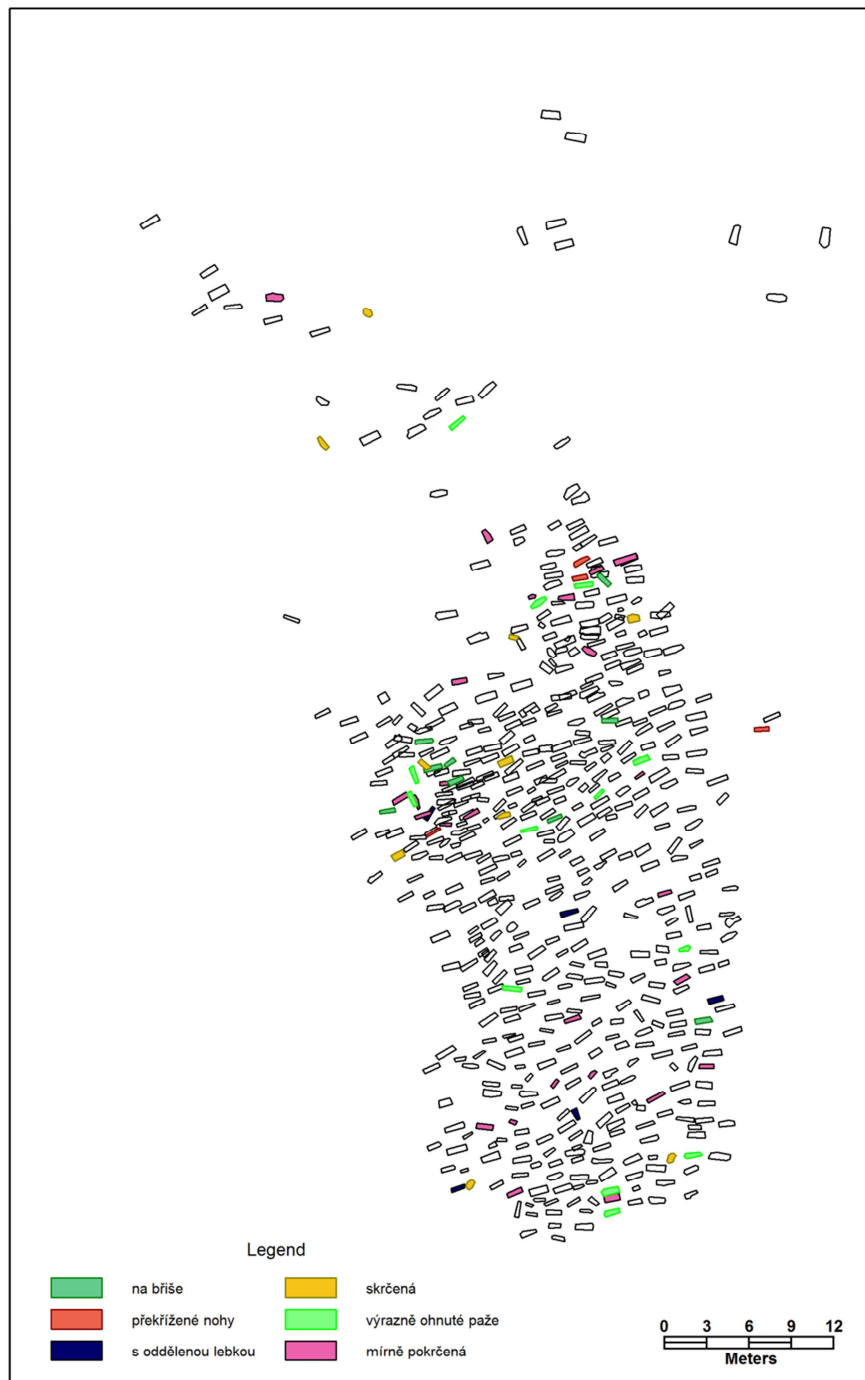
Příloha č. 3: plán č. 3: opačně orientované hroby

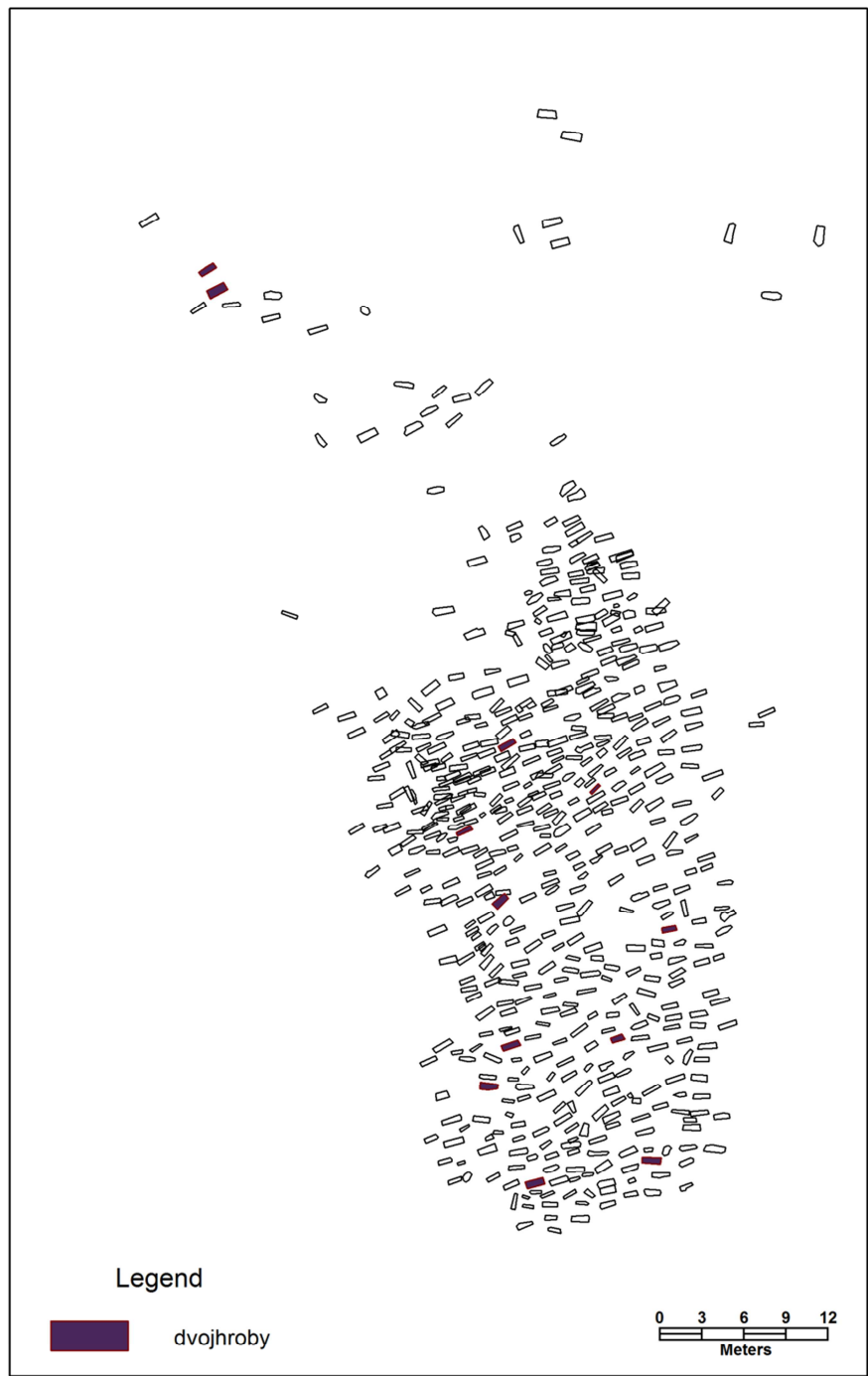
Příloha č. 3: plán č. 4: výklenky a stupně

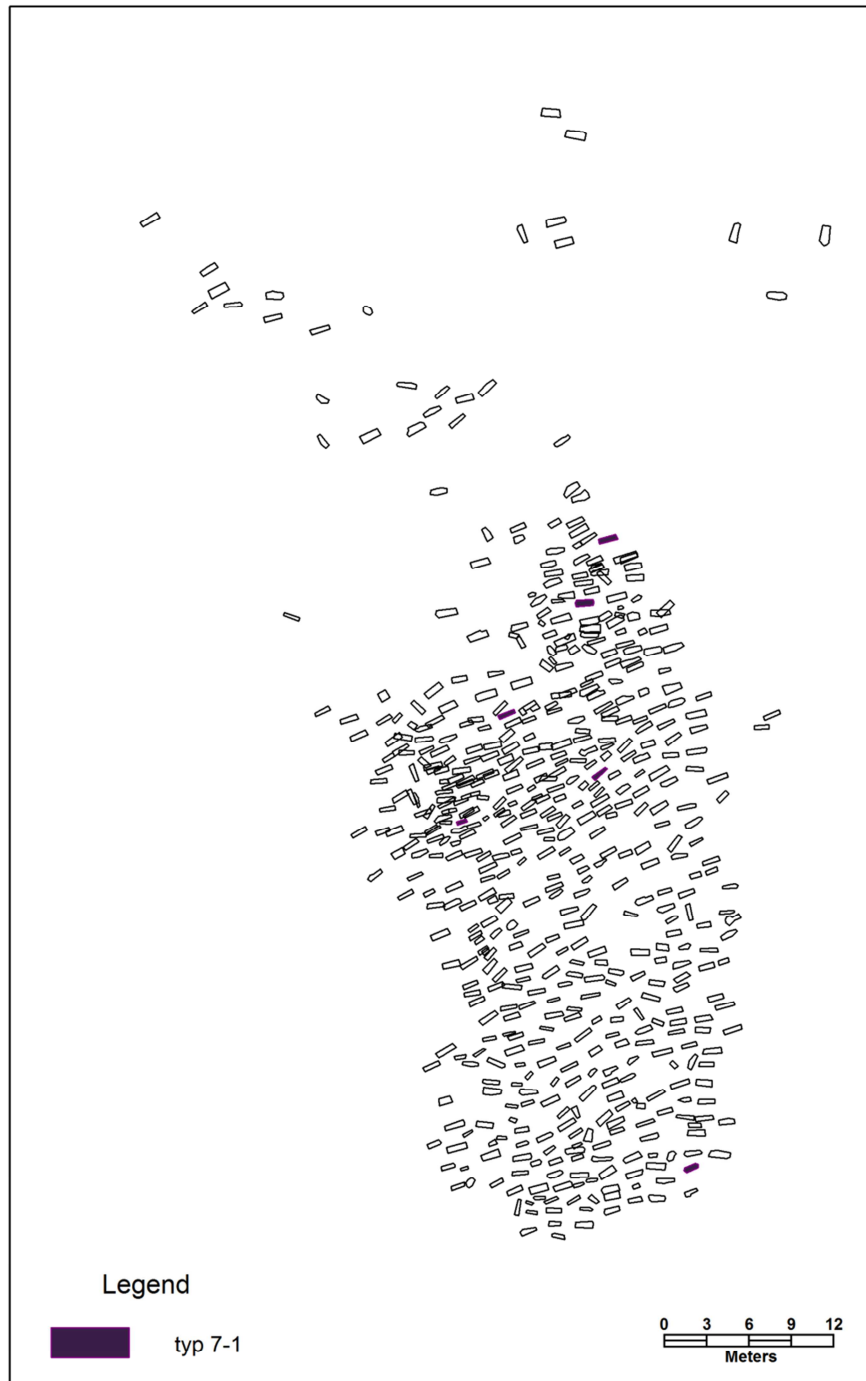
Příloha č. 3: plán č. 5: hroby se dřevem a kameny

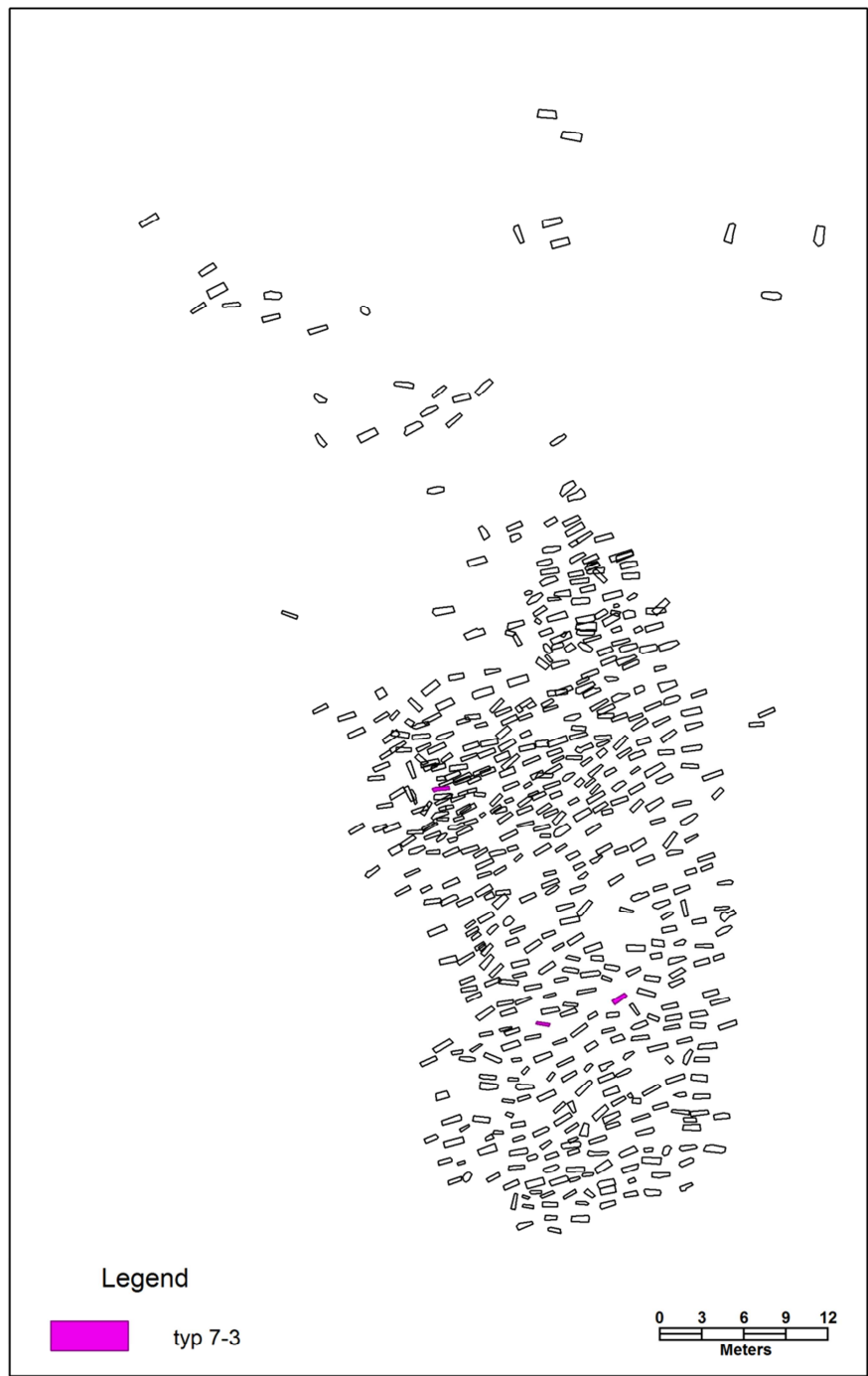
Příloha č. 3: plán č. 6: mimořádné polohy mrtvých

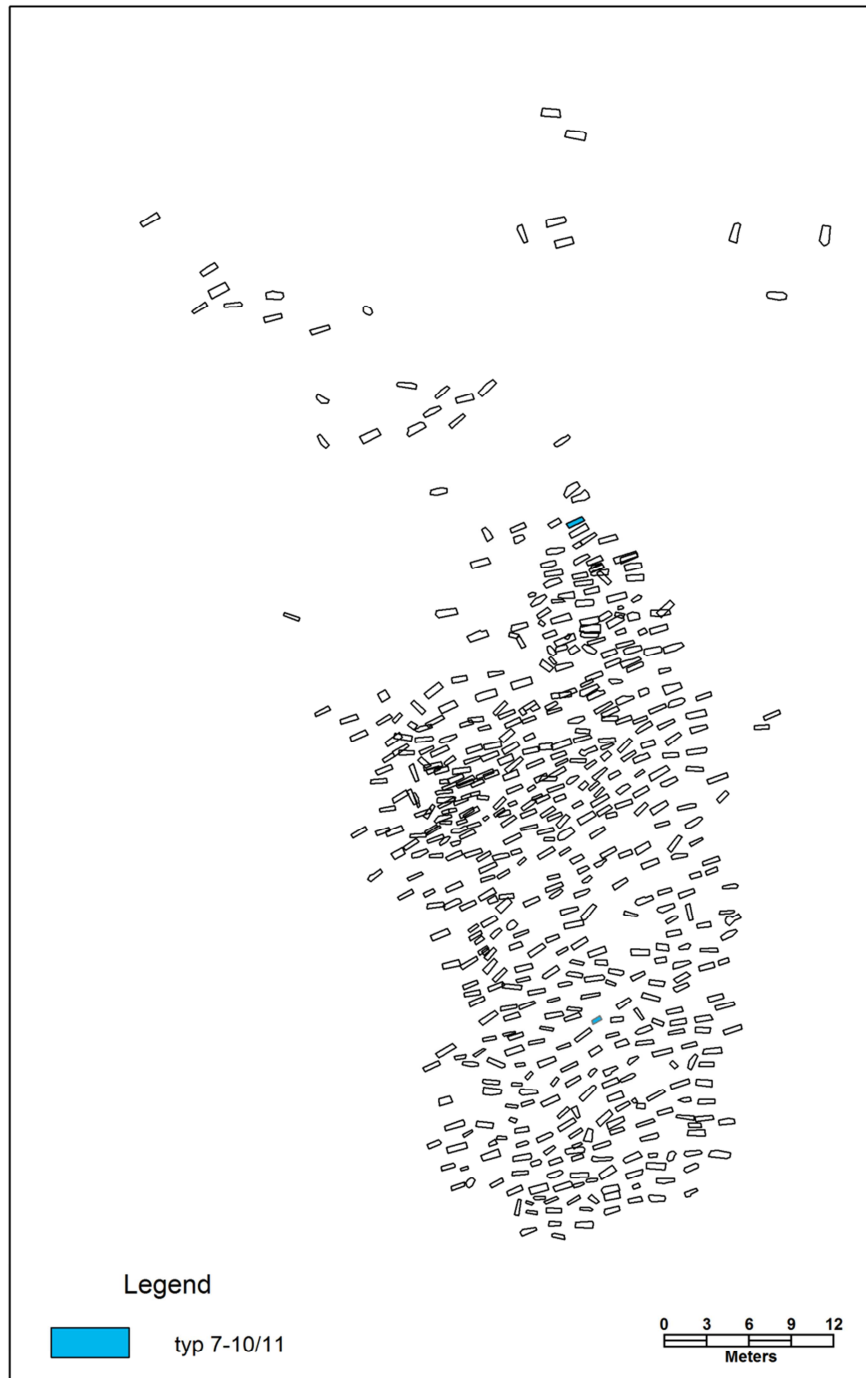
Příloha č. 3: plán č. 7: dvojhroby

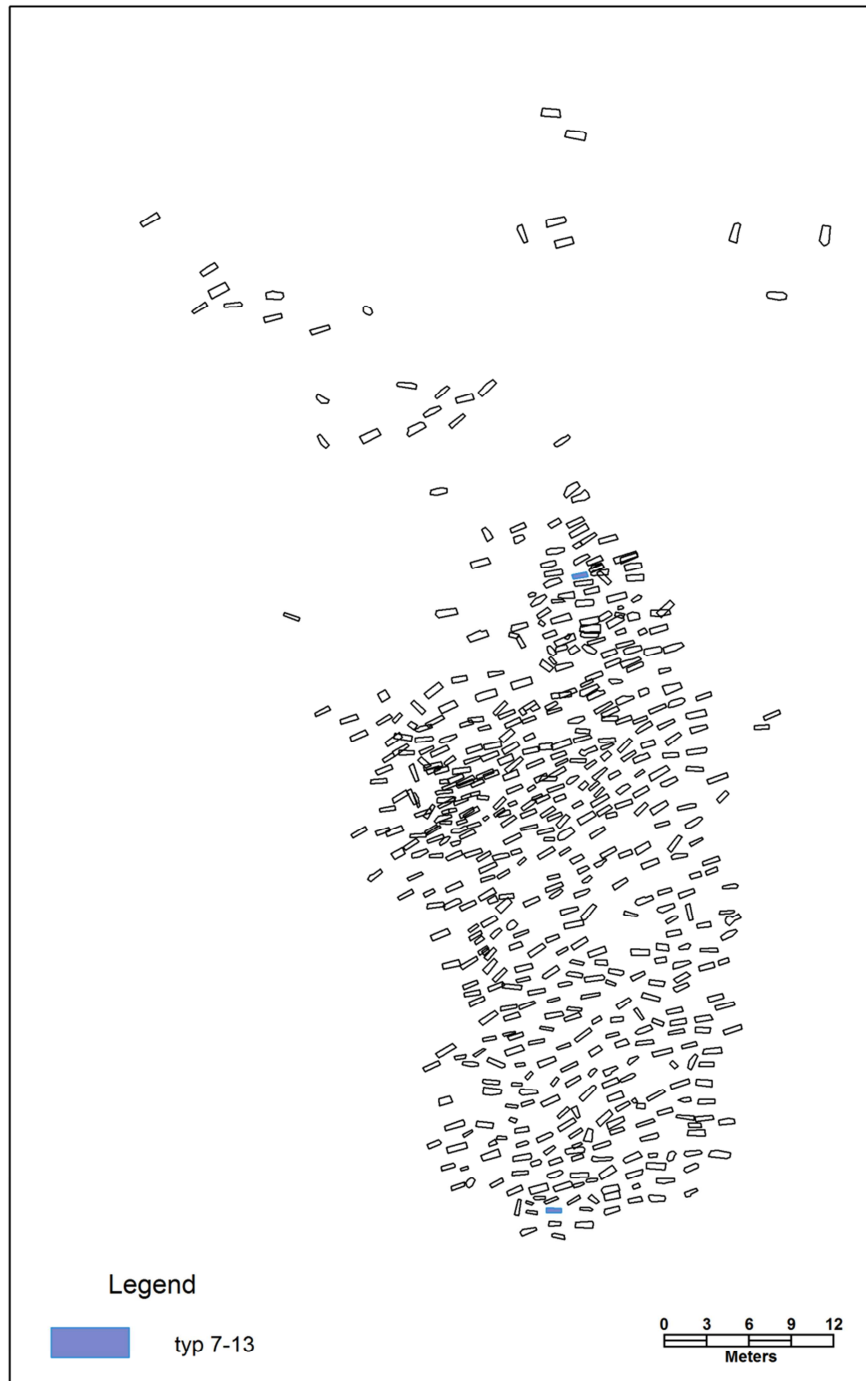
Příloha č. 3: plán č. 8: typ 7-1

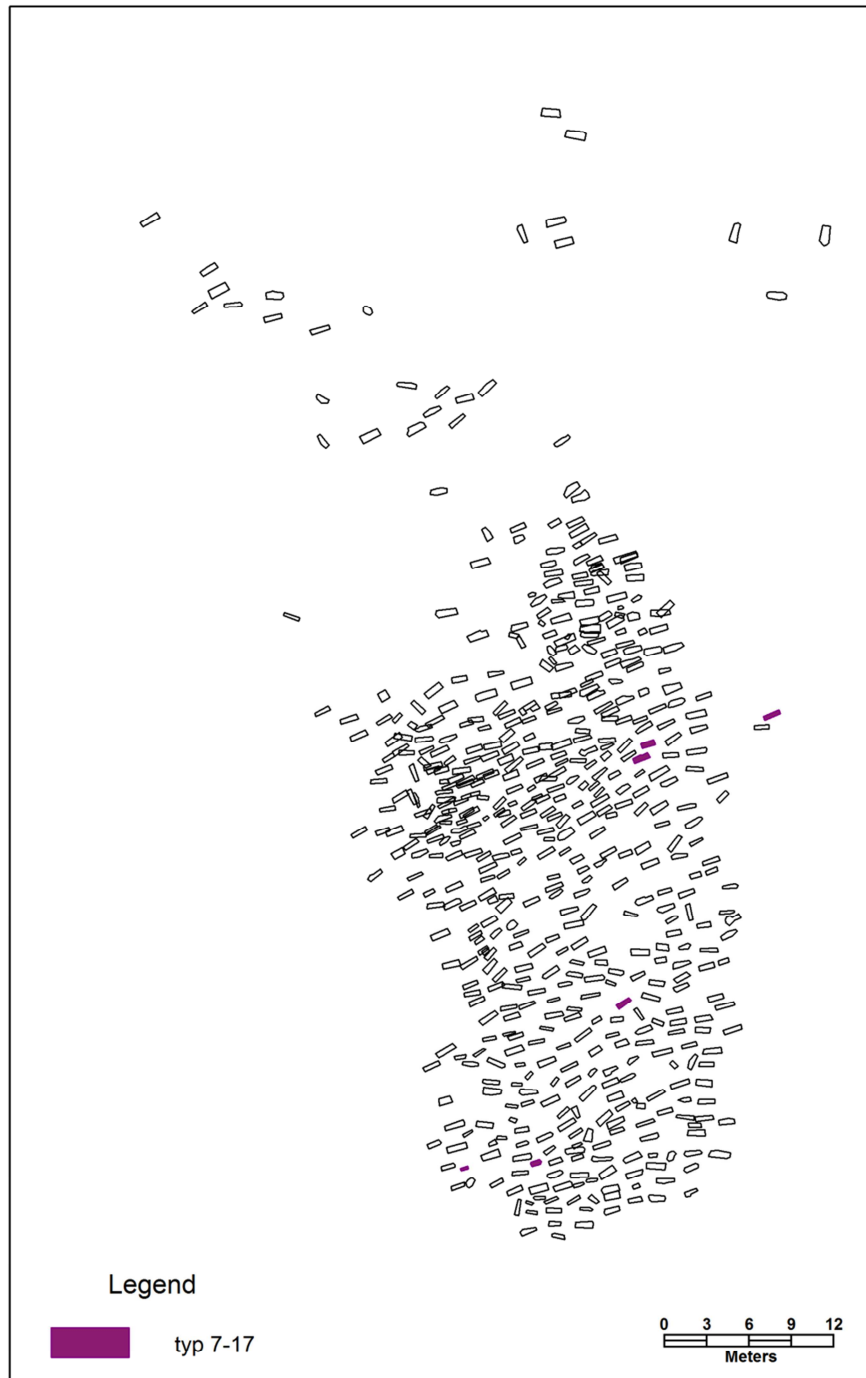
Příloha č. 3: plán č. 9: typ 7-3

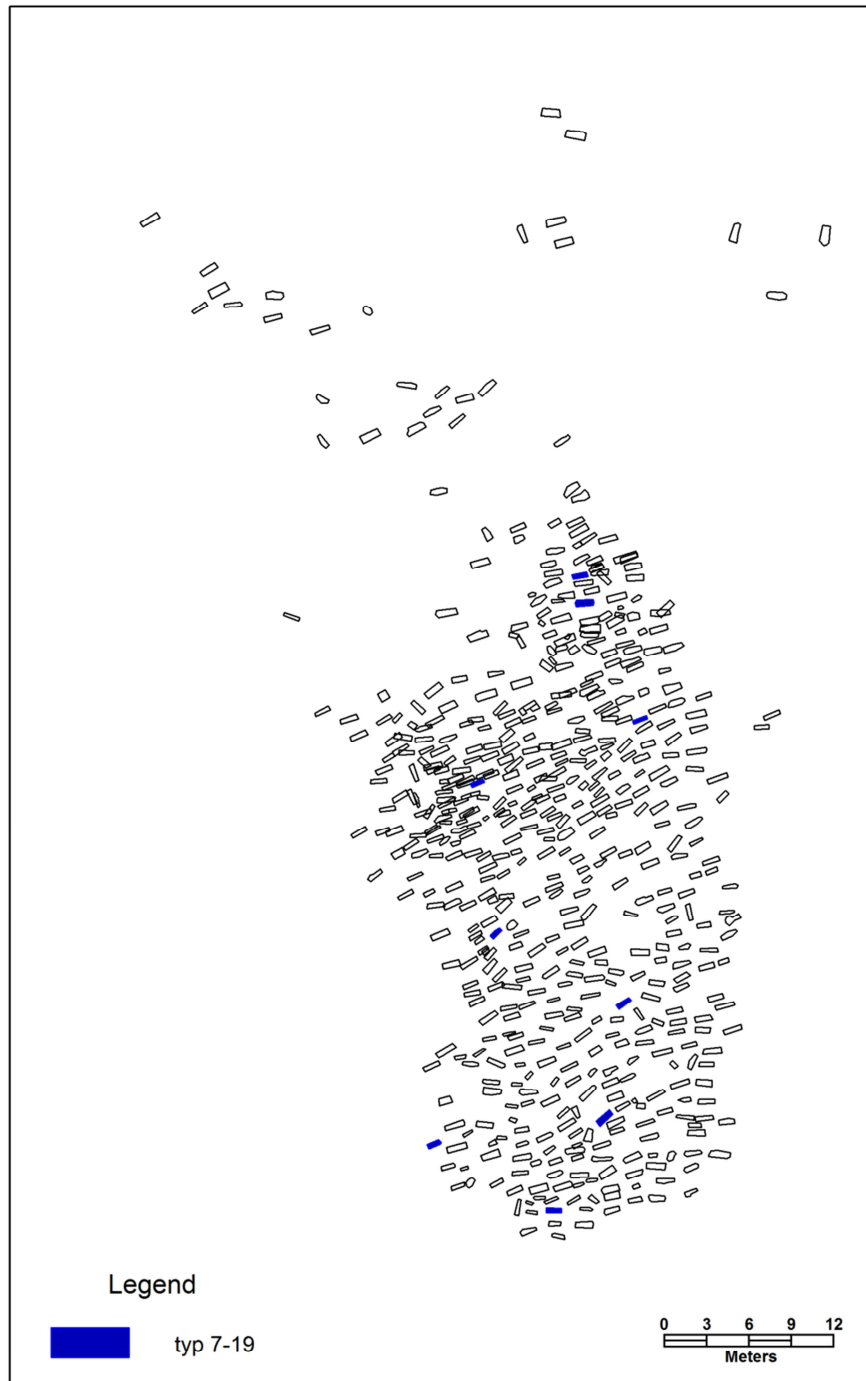
Příloha č. 3: plán č. 10: typ 7-10/11

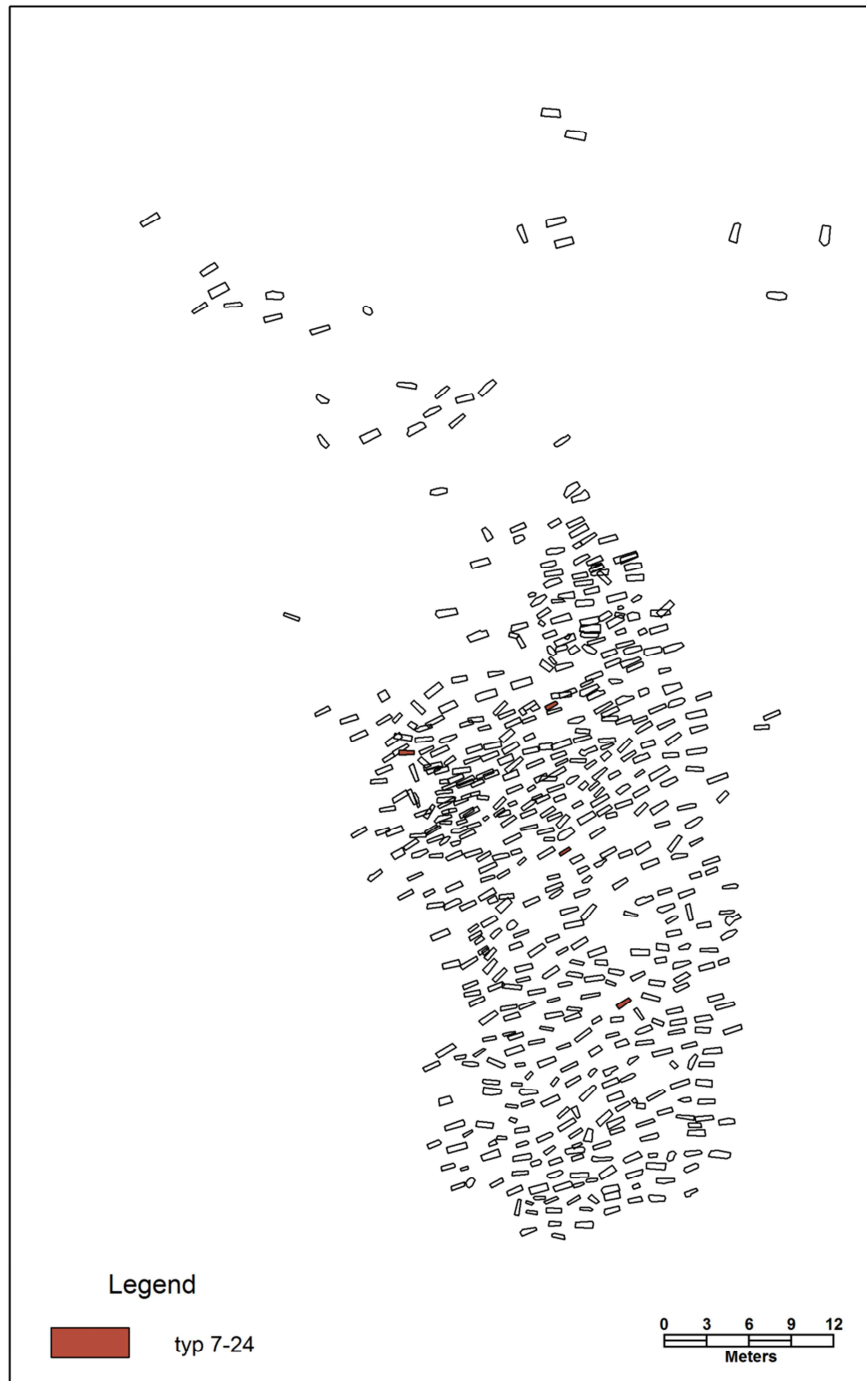
Příloha č. 3: plán č. 11: typ 7-13

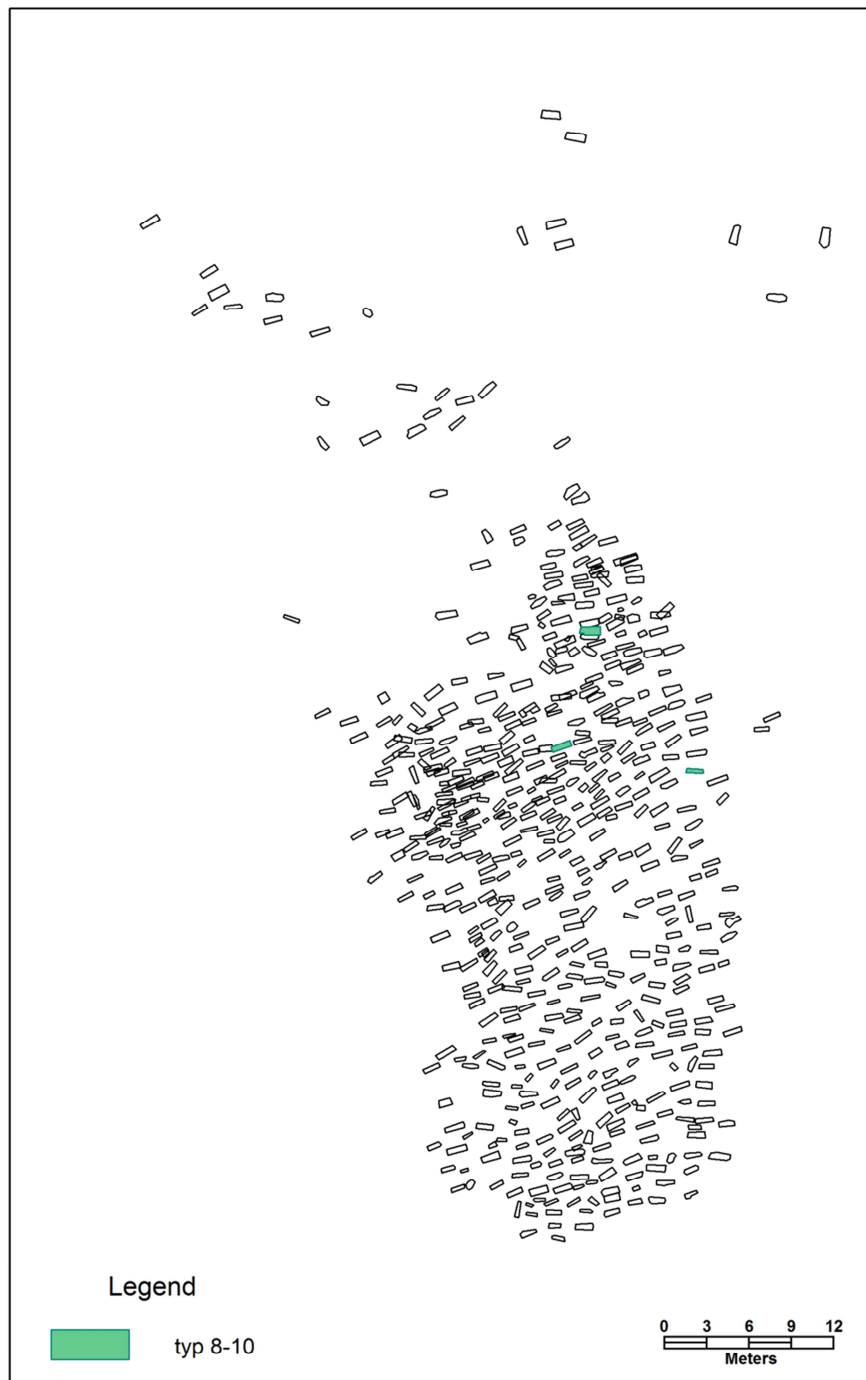
Příloha č. 3: plán č. 12: typ 7-17

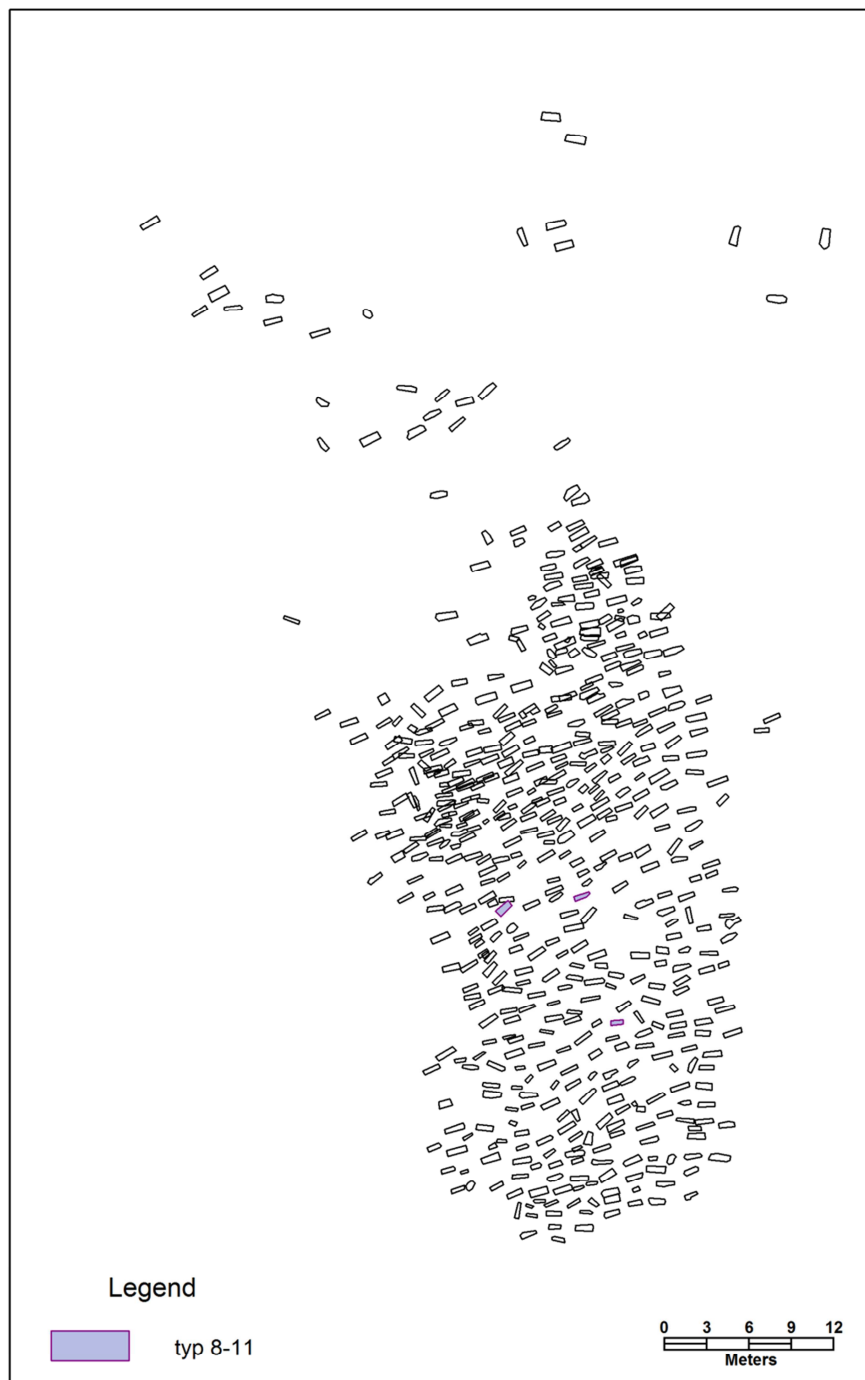
Příloha č. 3: plán č. 13: typ 7-19

Příloha č. 3: plán č. 14: typ 7-24

Příloha č. 3: plán č. 15: typ 8-10

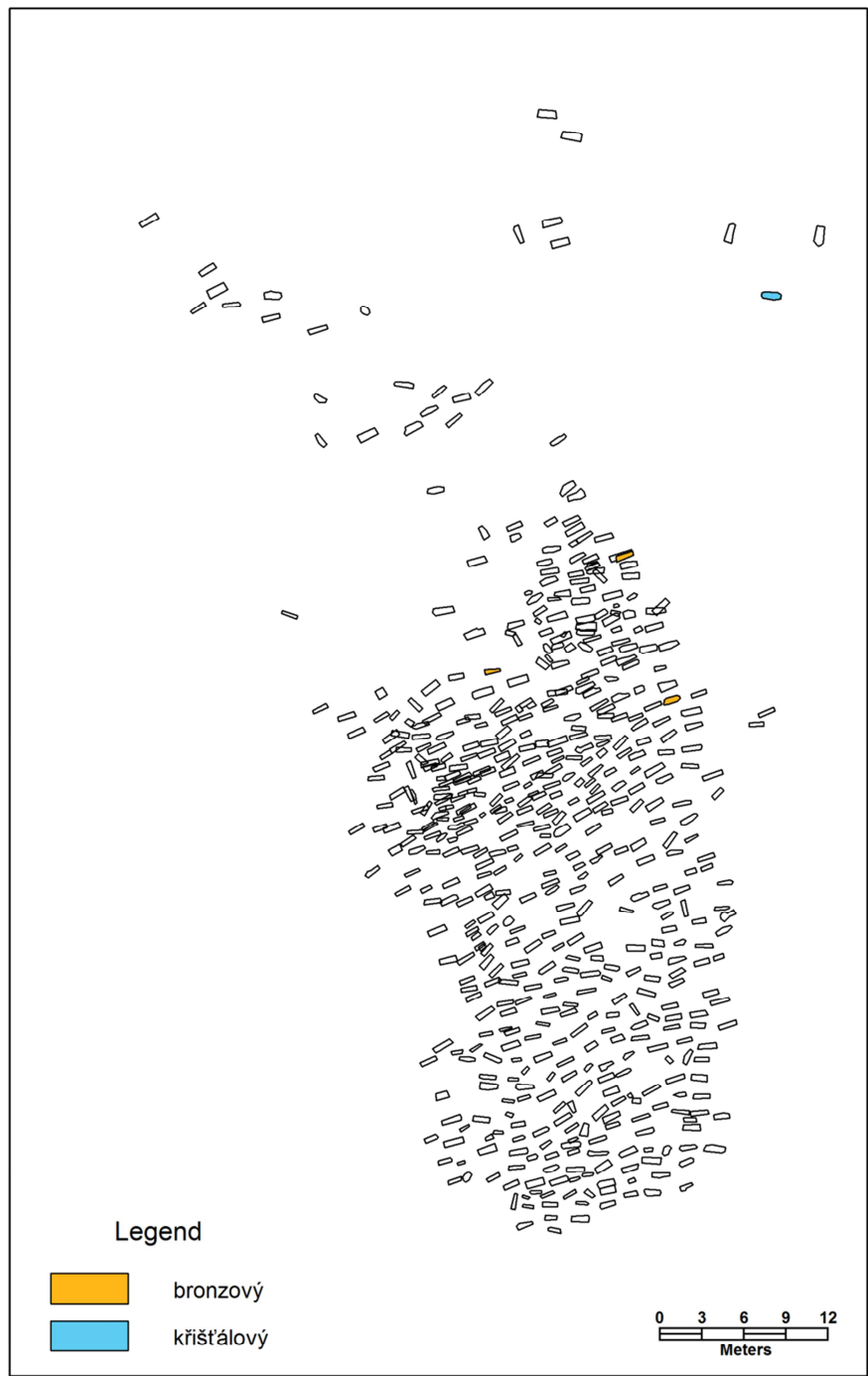
Příloha č. 3: plán č. 16: typ 8-11

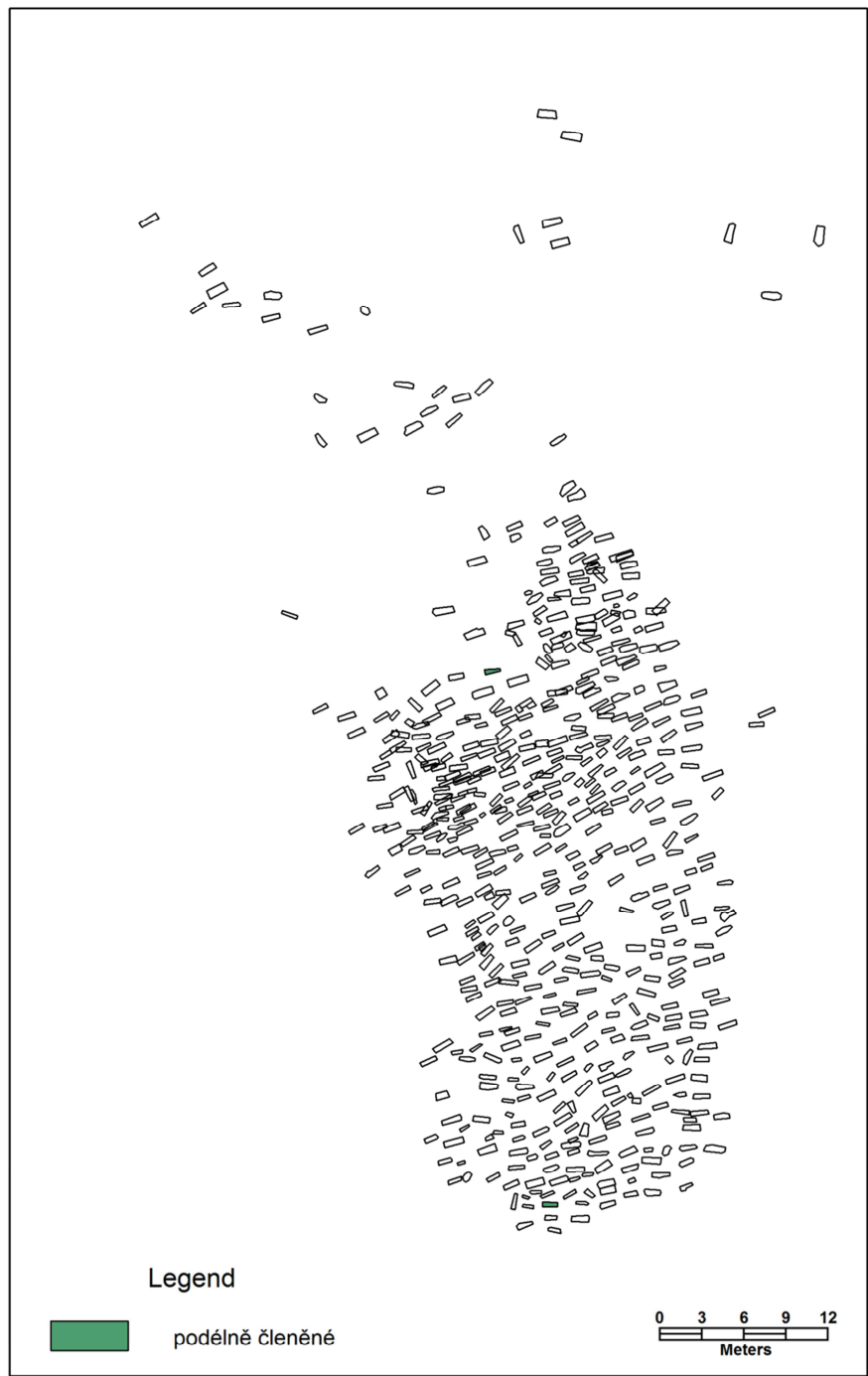
Příloha č. 3: plán č. 17: typ 8-21

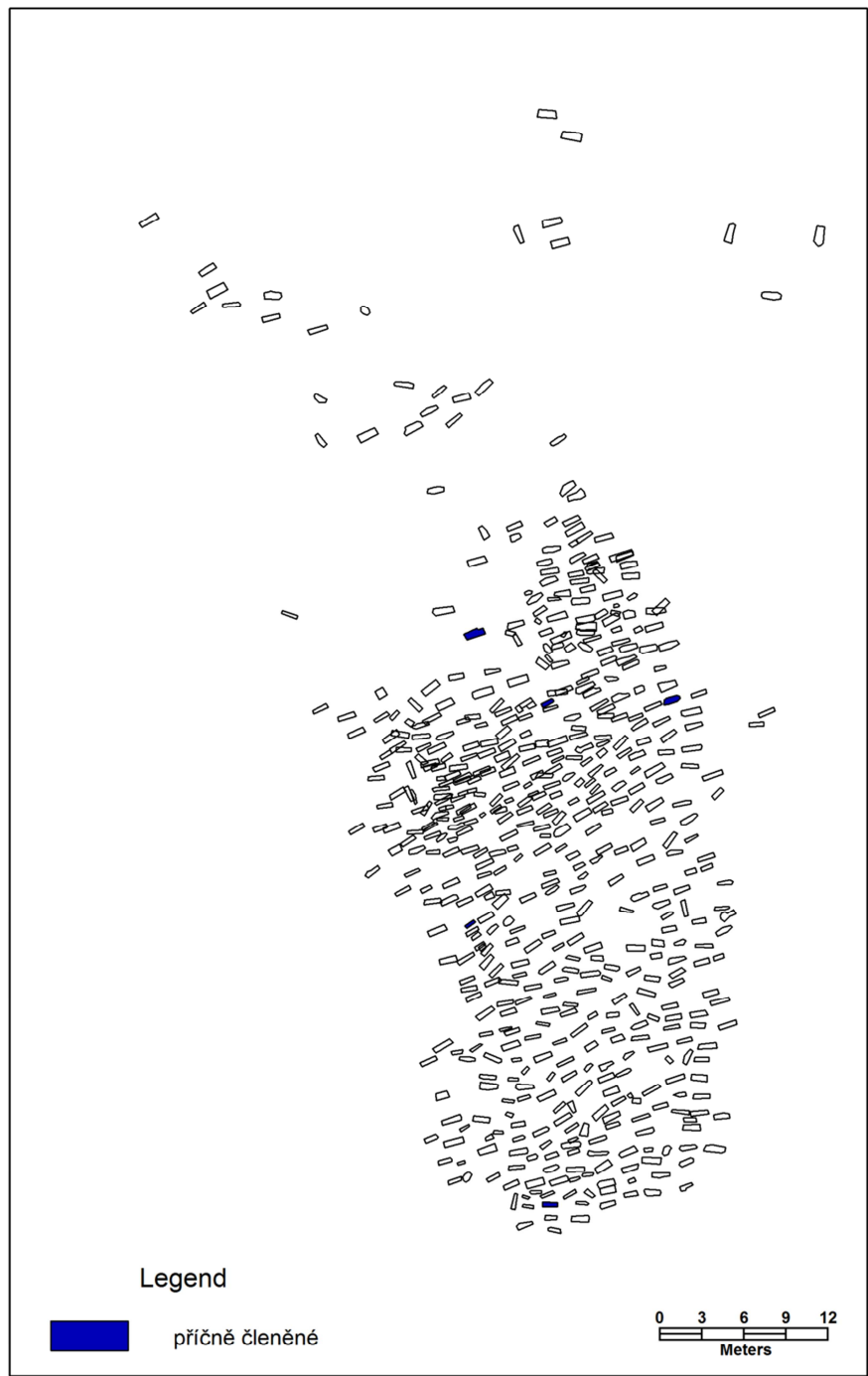
Příloha č. 3: plán č. 18: typ 9-14

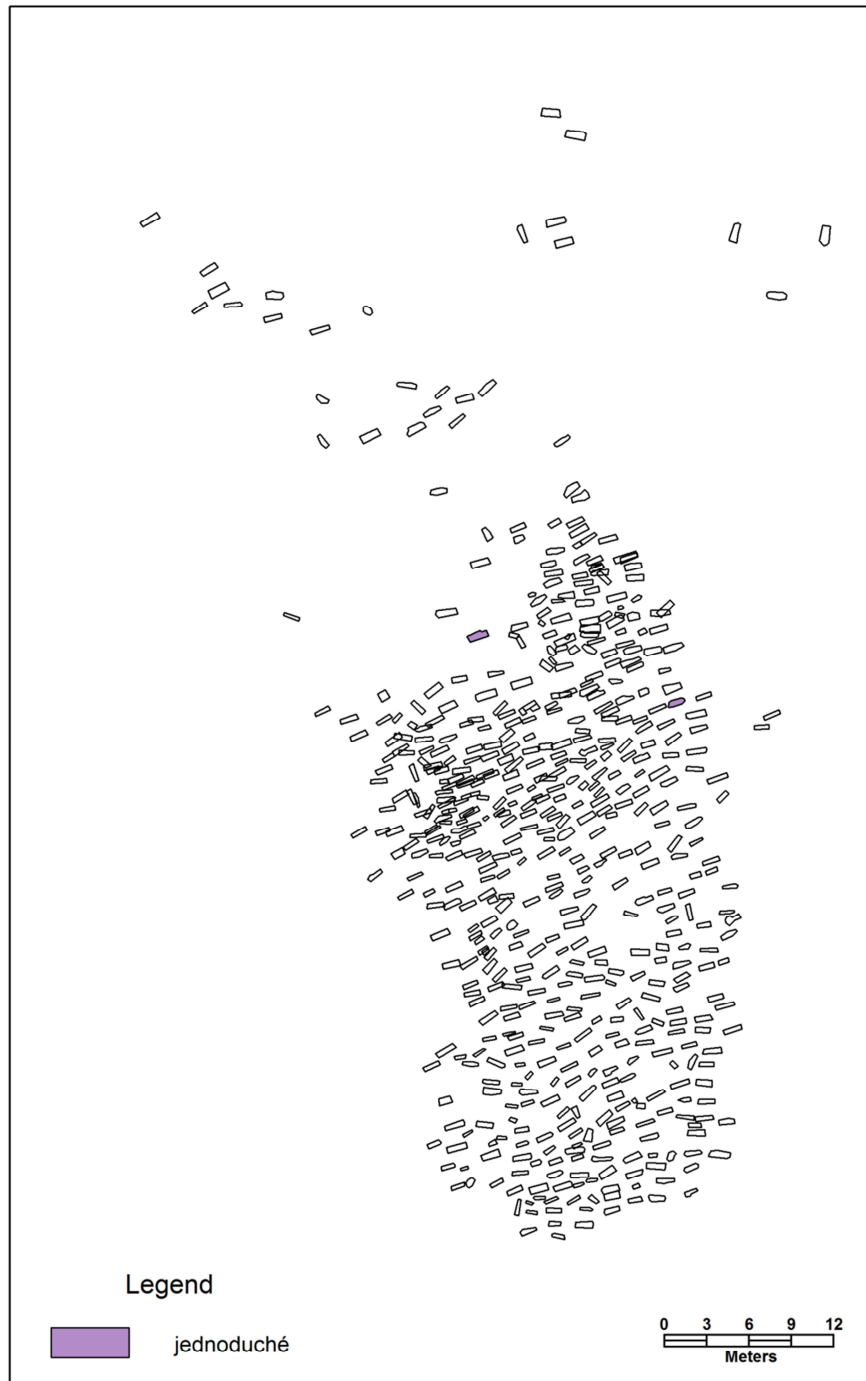
Příloha č. 3: plán č. 19: bronzový a křišťálový korálek

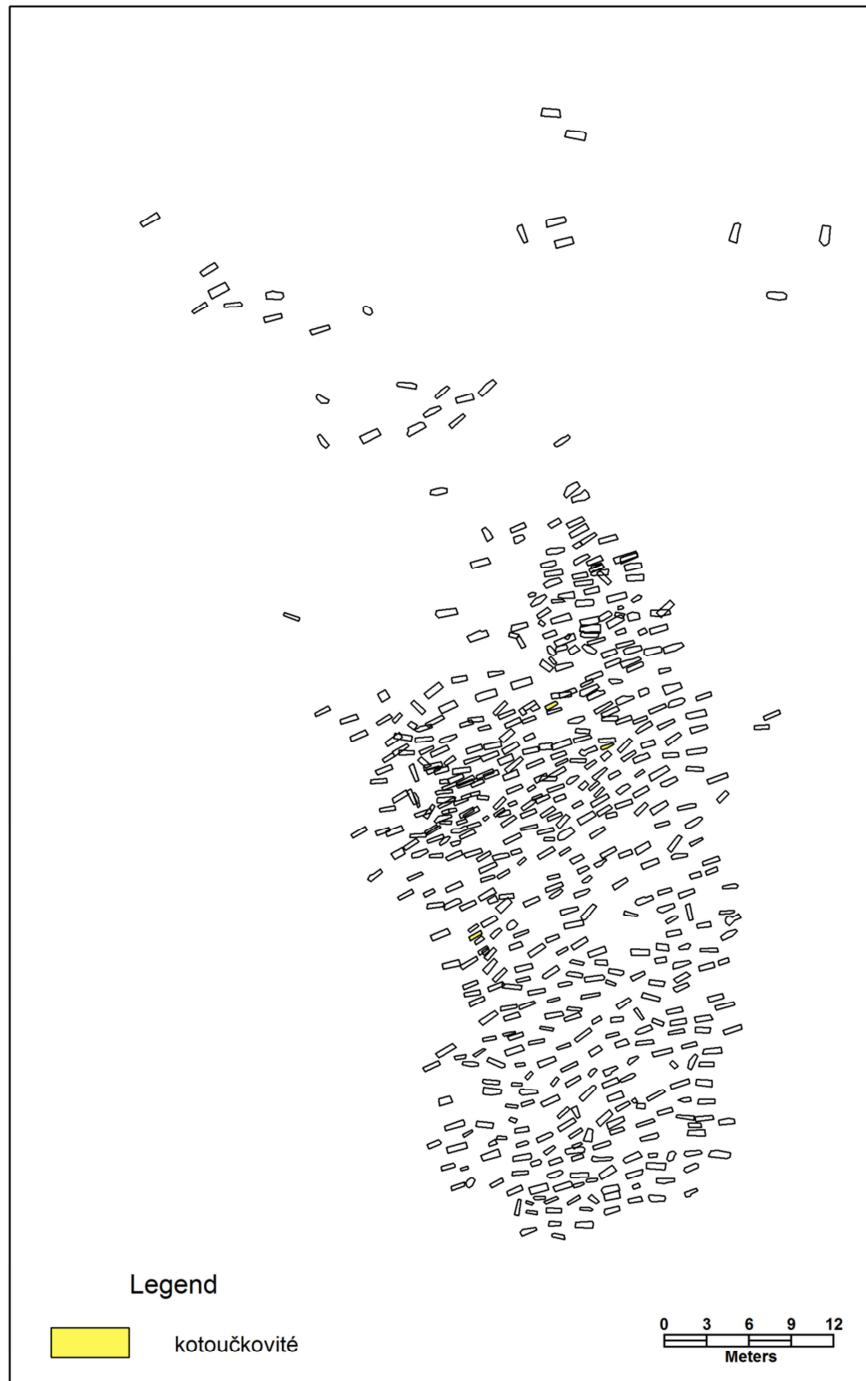
Příloha č. 3: plán č. 20: podélně členěné korálky

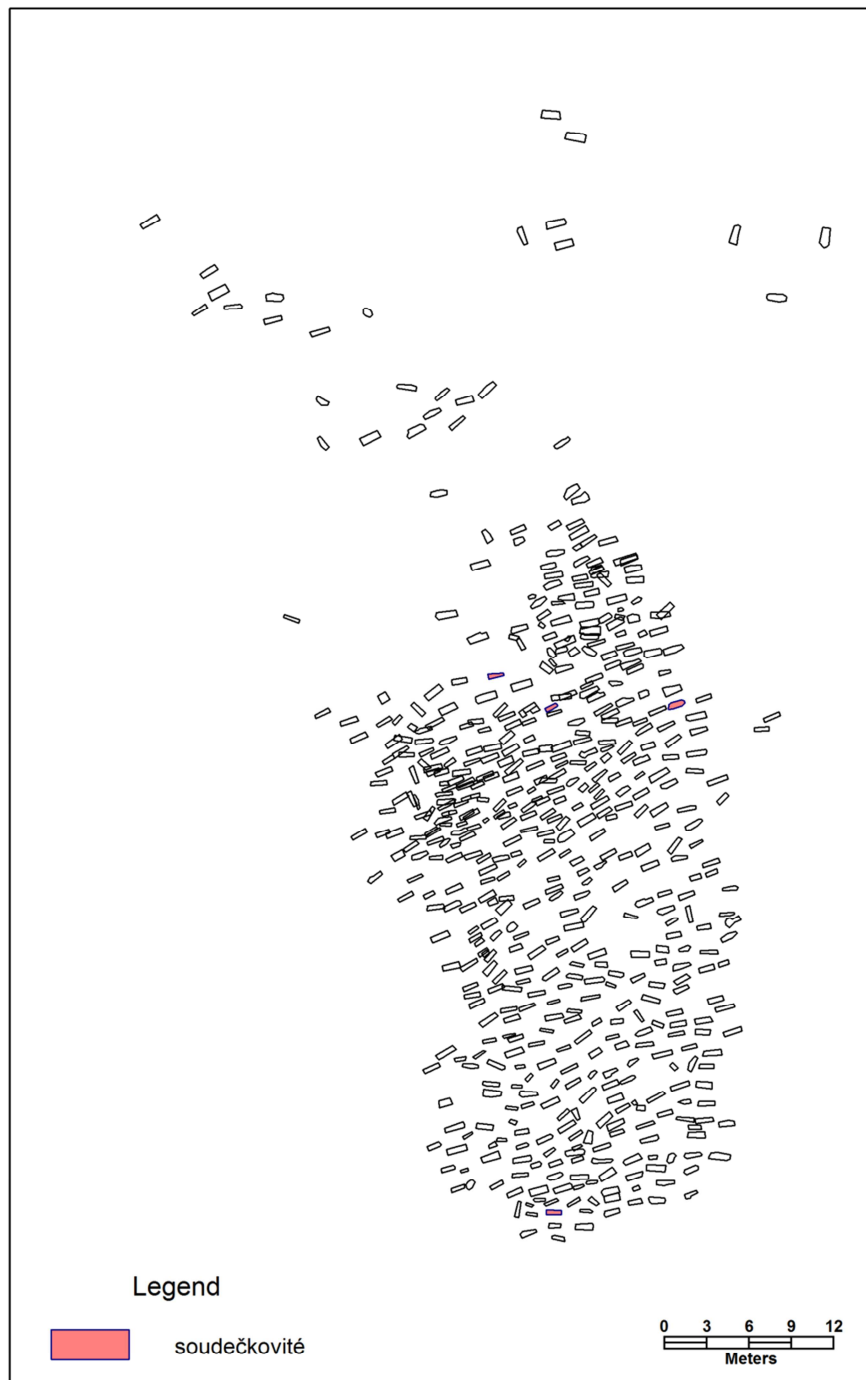
Příloha č. 3: plán č. 21: příčně členěné korálky

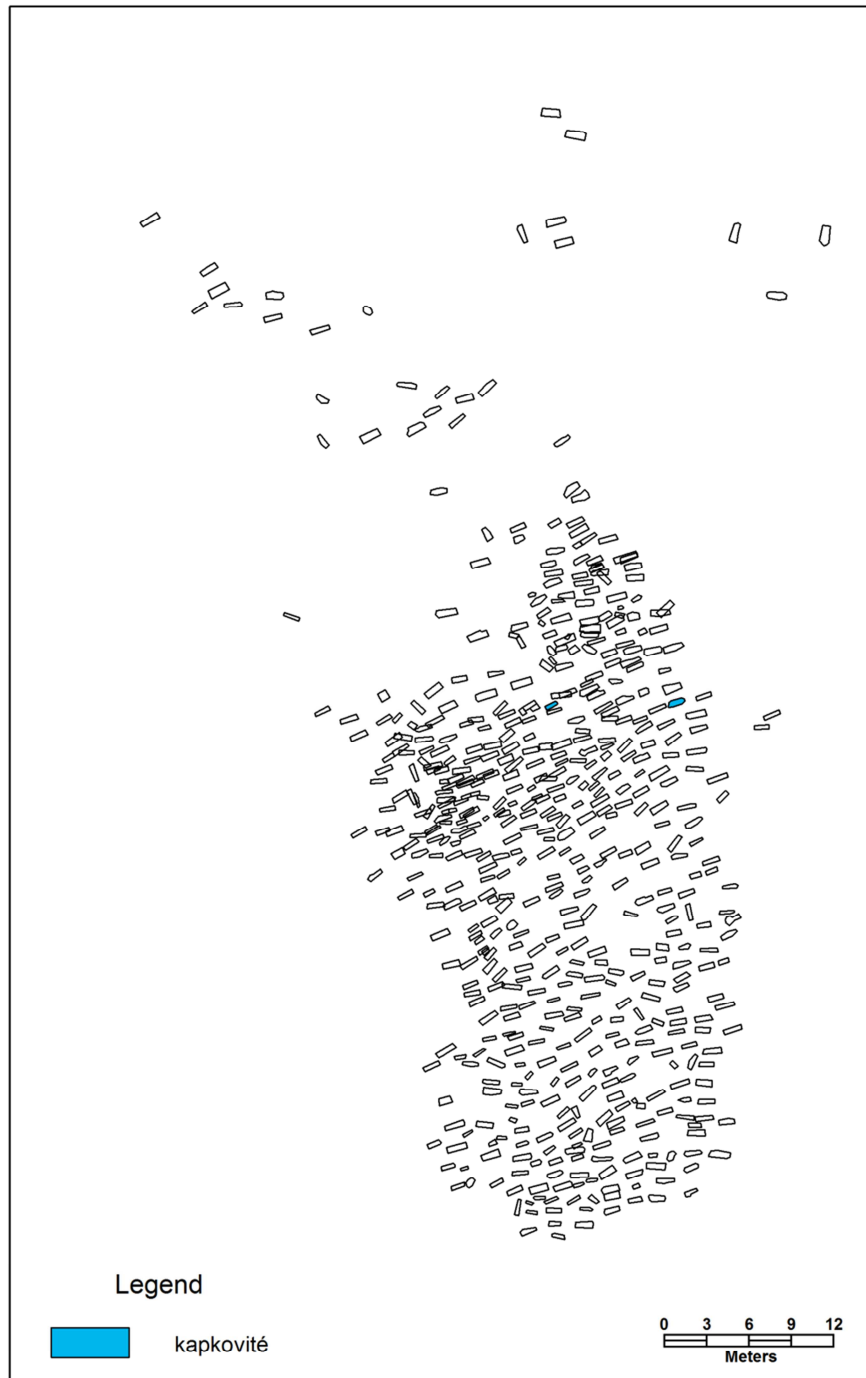
Příloha č. 3: plán č. 22: jednoduché korálky

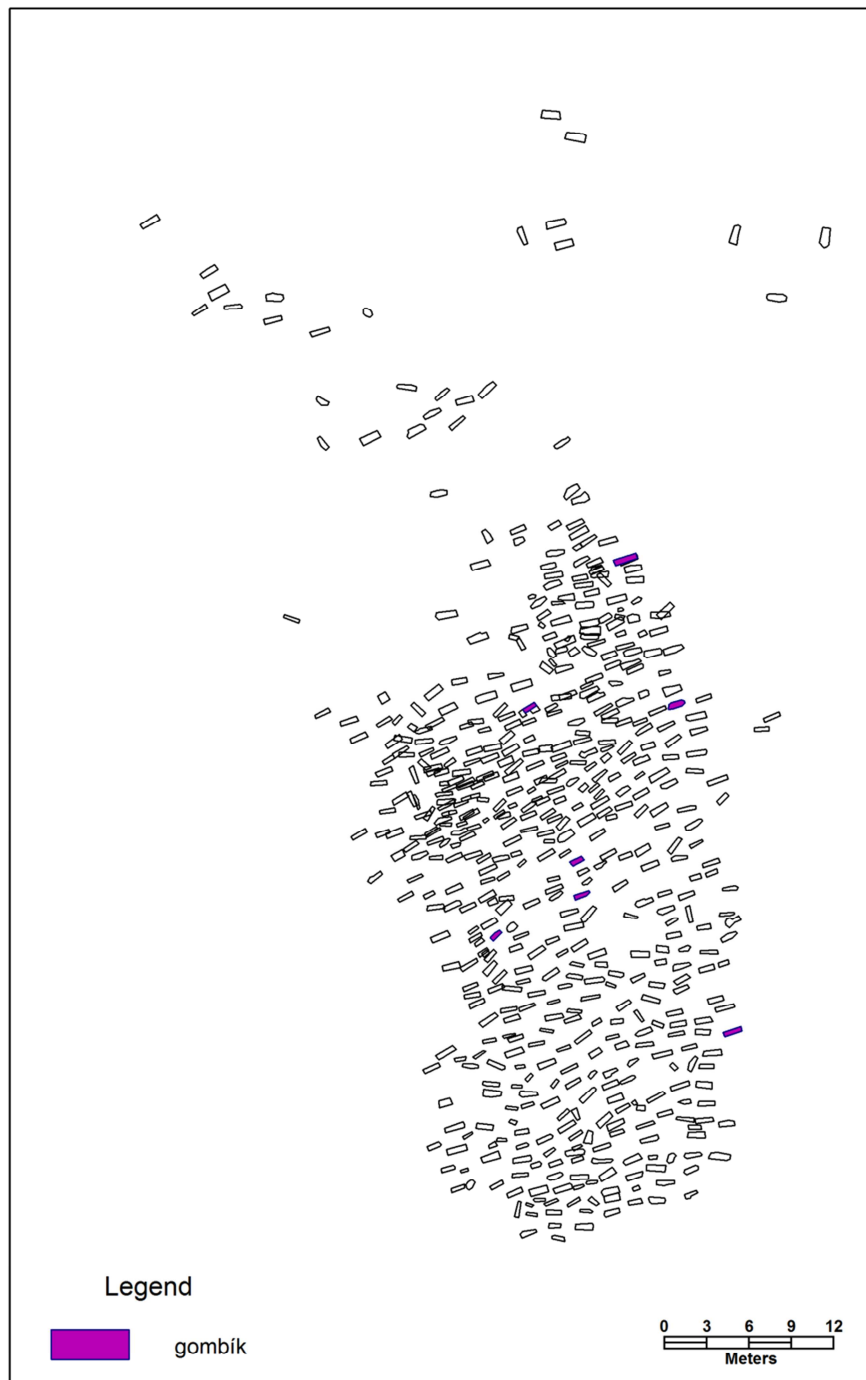
Příloha č. 3: plán č. 23: kotoučkovité korálky

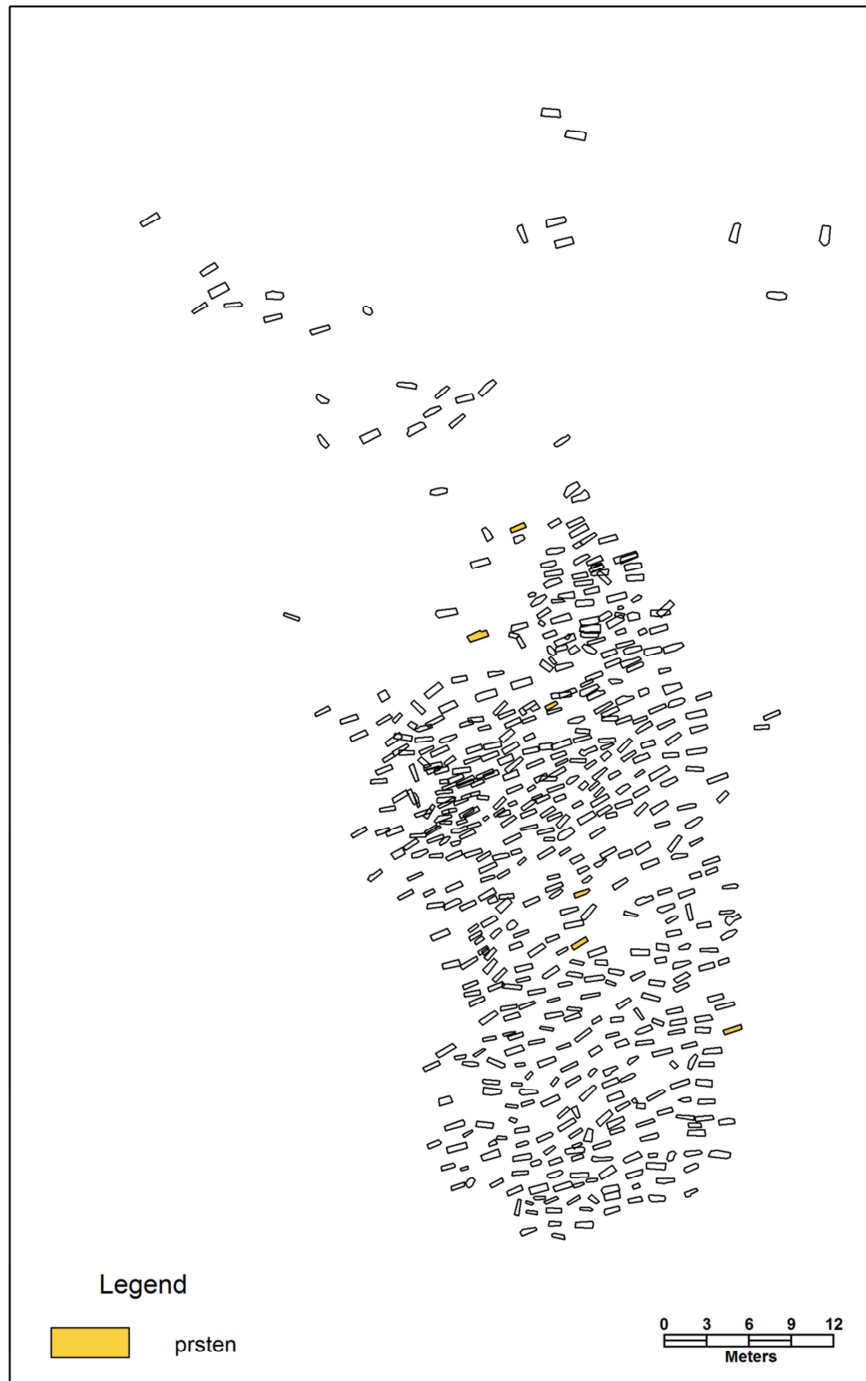
Příloha č. 3: plán č. 24: soudečkovité korálky

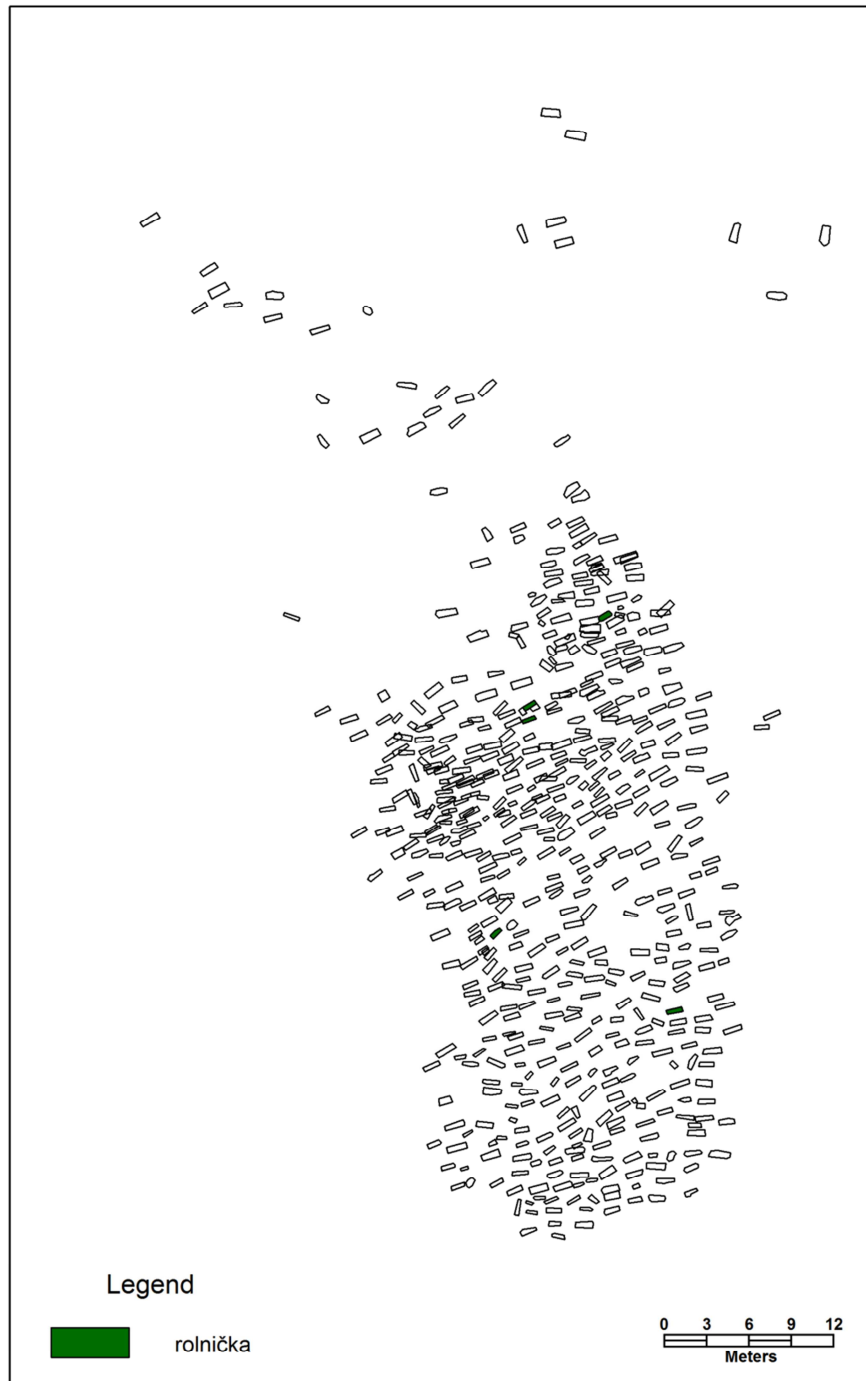
Příloha č. 3: plán č. 25: kapkovité korálky

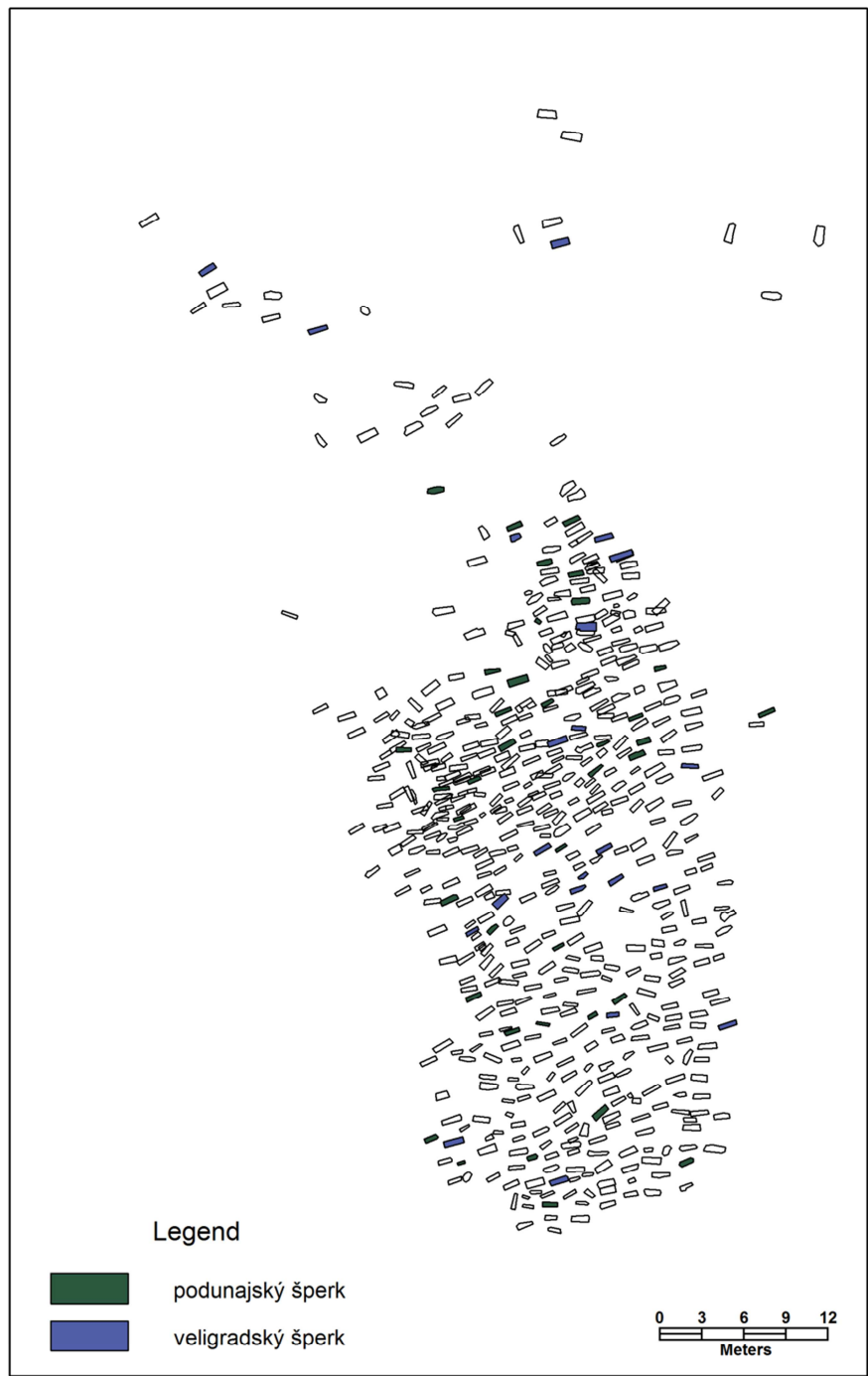
Příloha č. 3: plán č. 26: gombíky

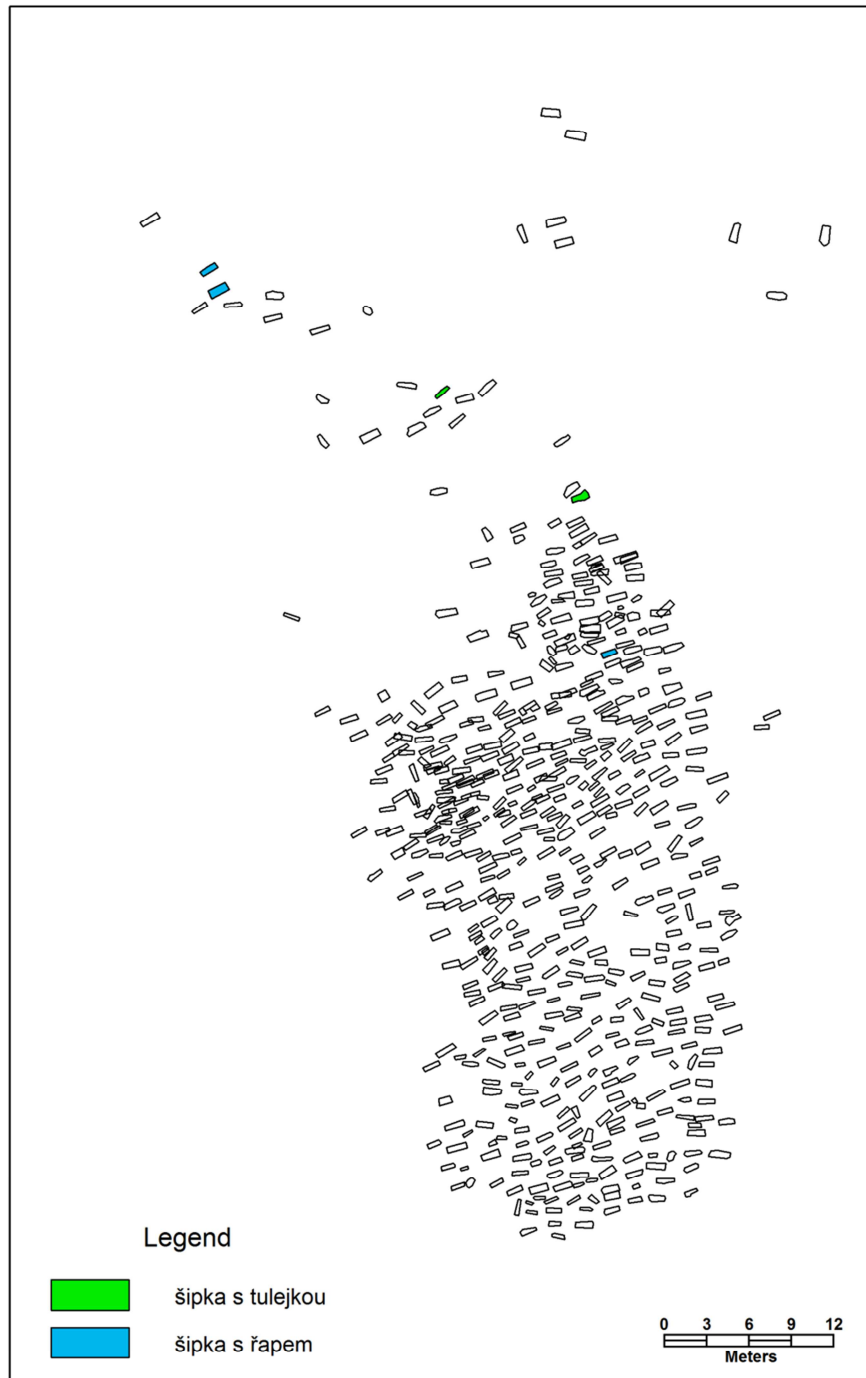
Příloha č. 3: plán č. 27: prsteny

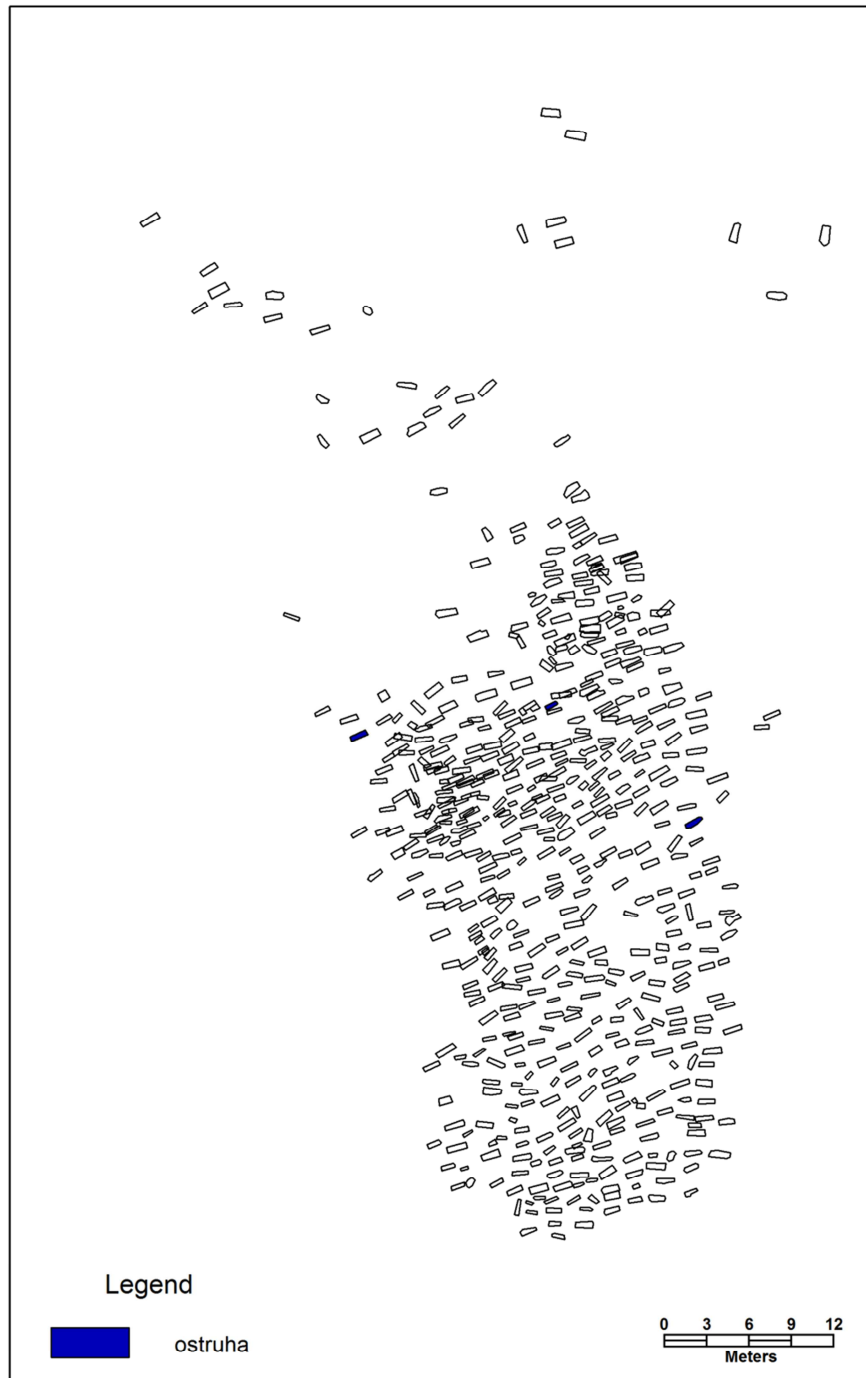
Příloha č. 3: plán č. 28: rolničky

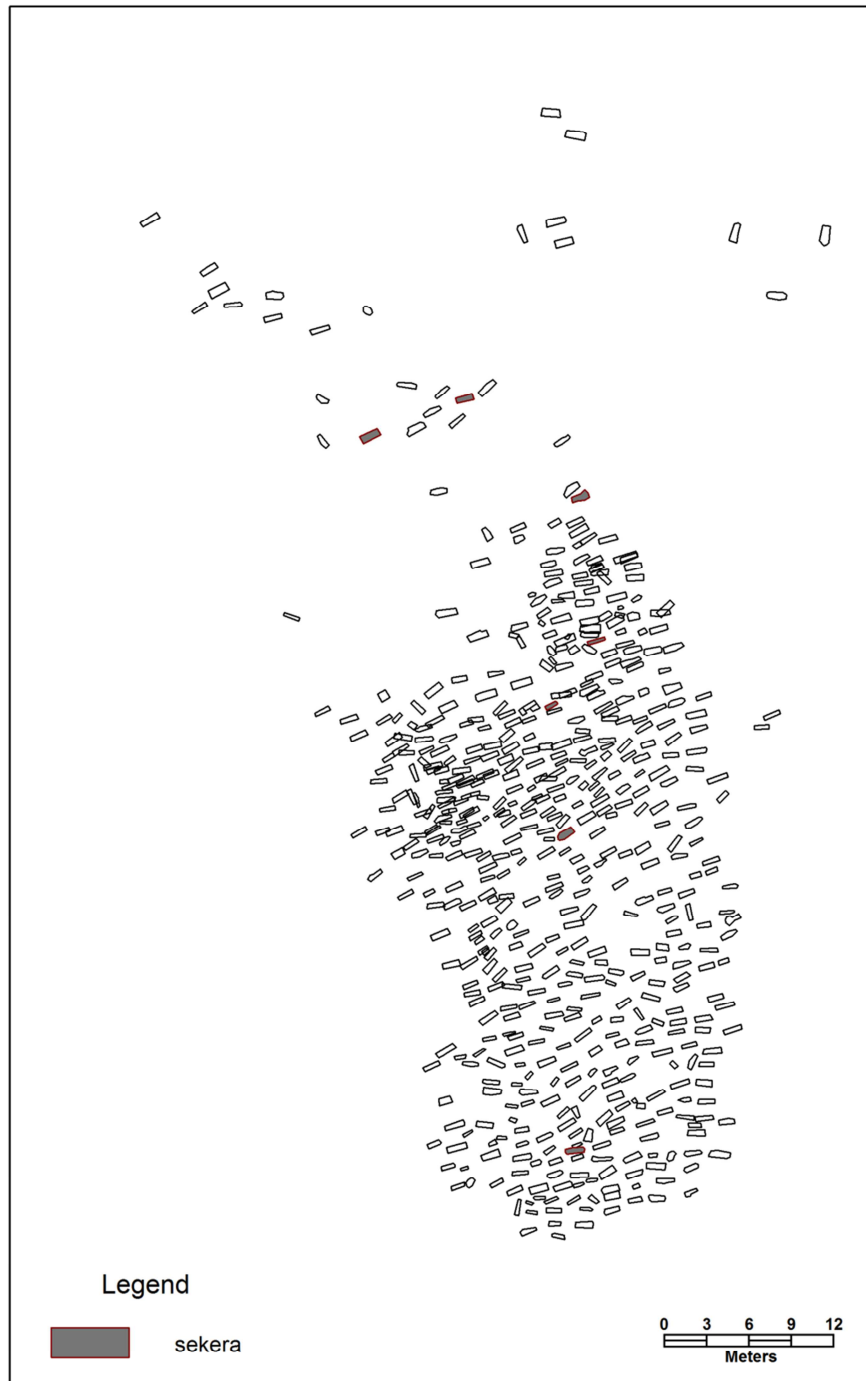
Příloha č. 3: plán č. 29: podunajský a veligradský šperk

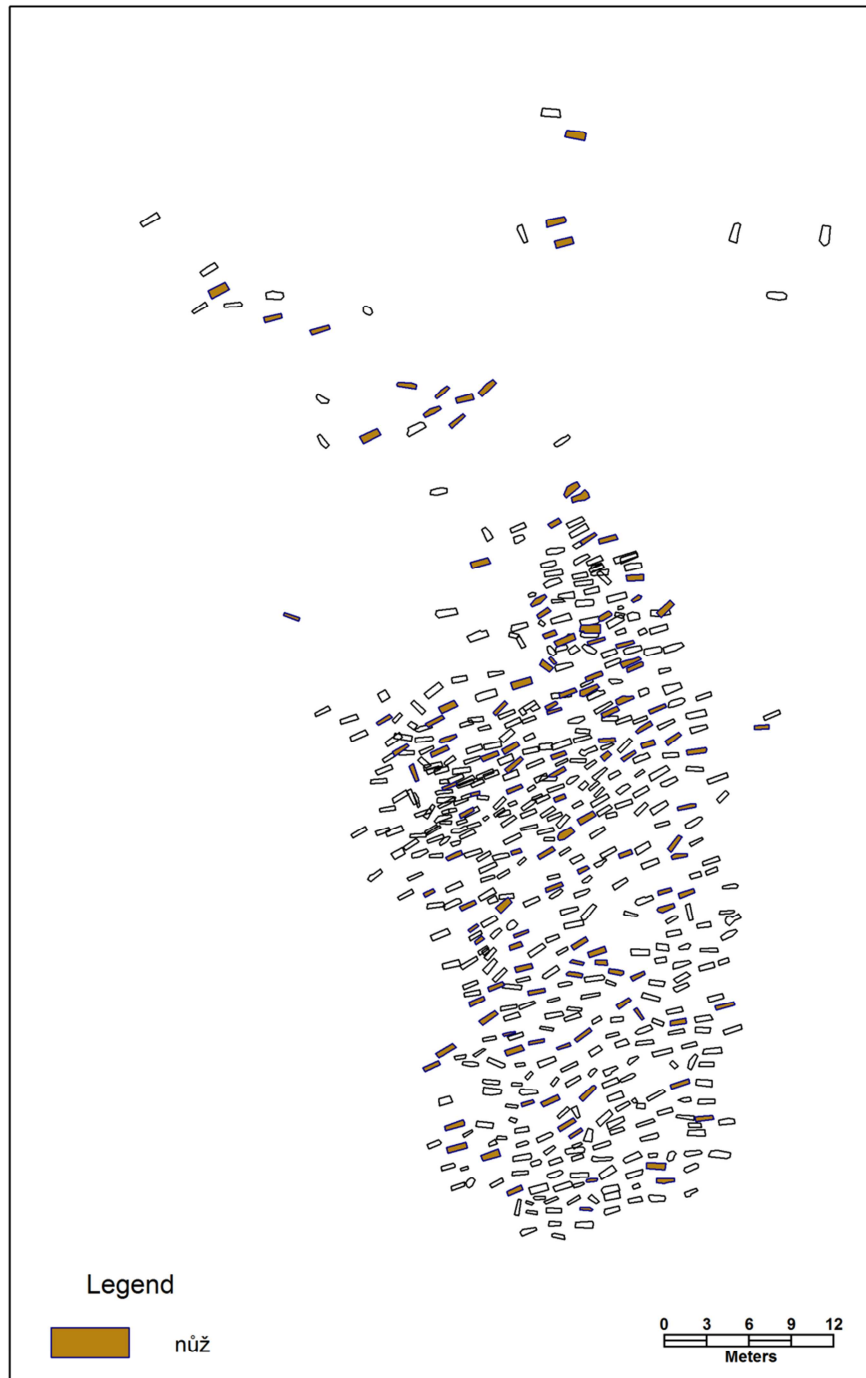
Příloha č. 3: plán č. 30: šipky

Příloha č. 3: plán č. 31: ostruhy

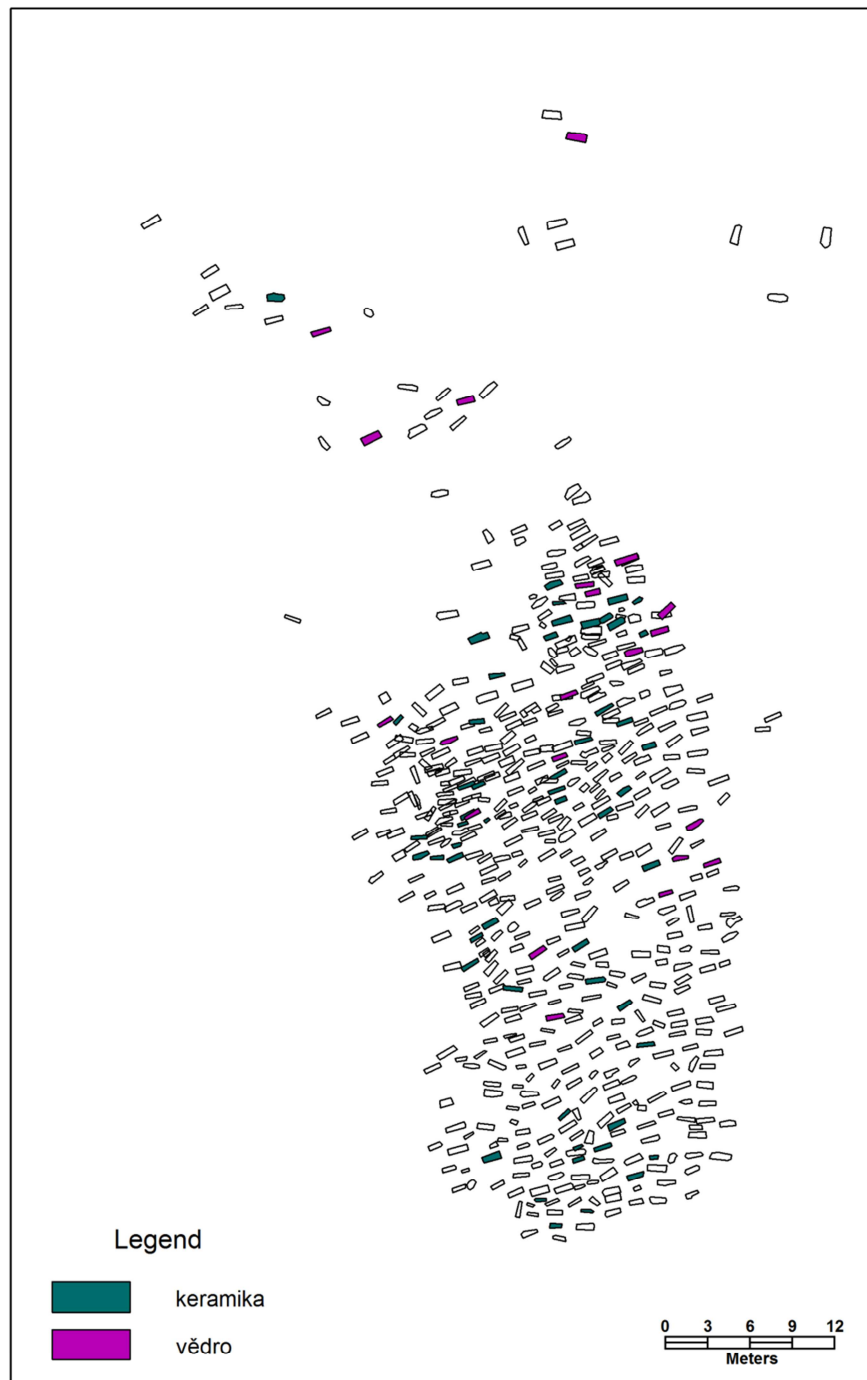
Příloha č. 3: plán č. 32: sekery

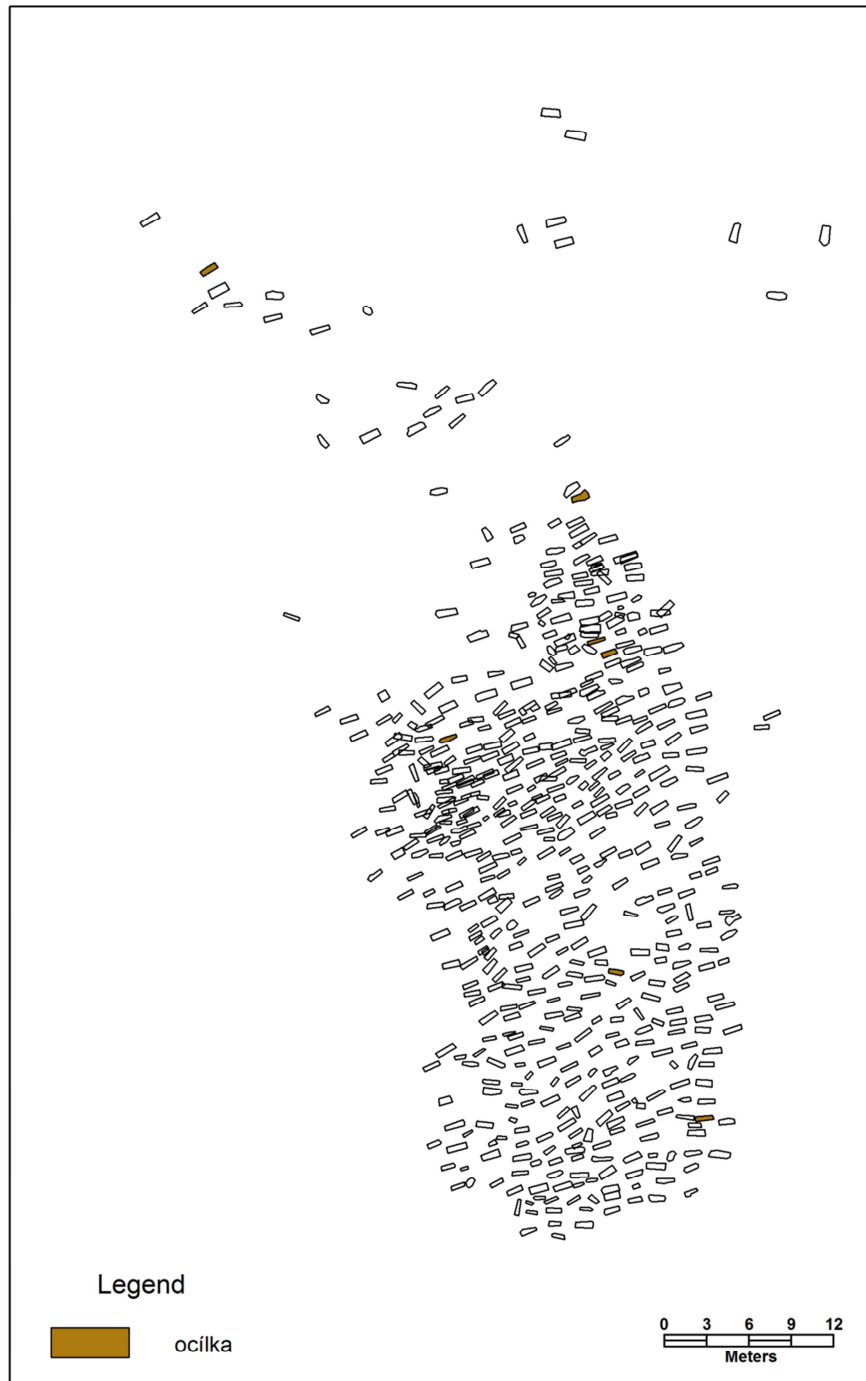
Příloha č. 3: plán č. 33: nože

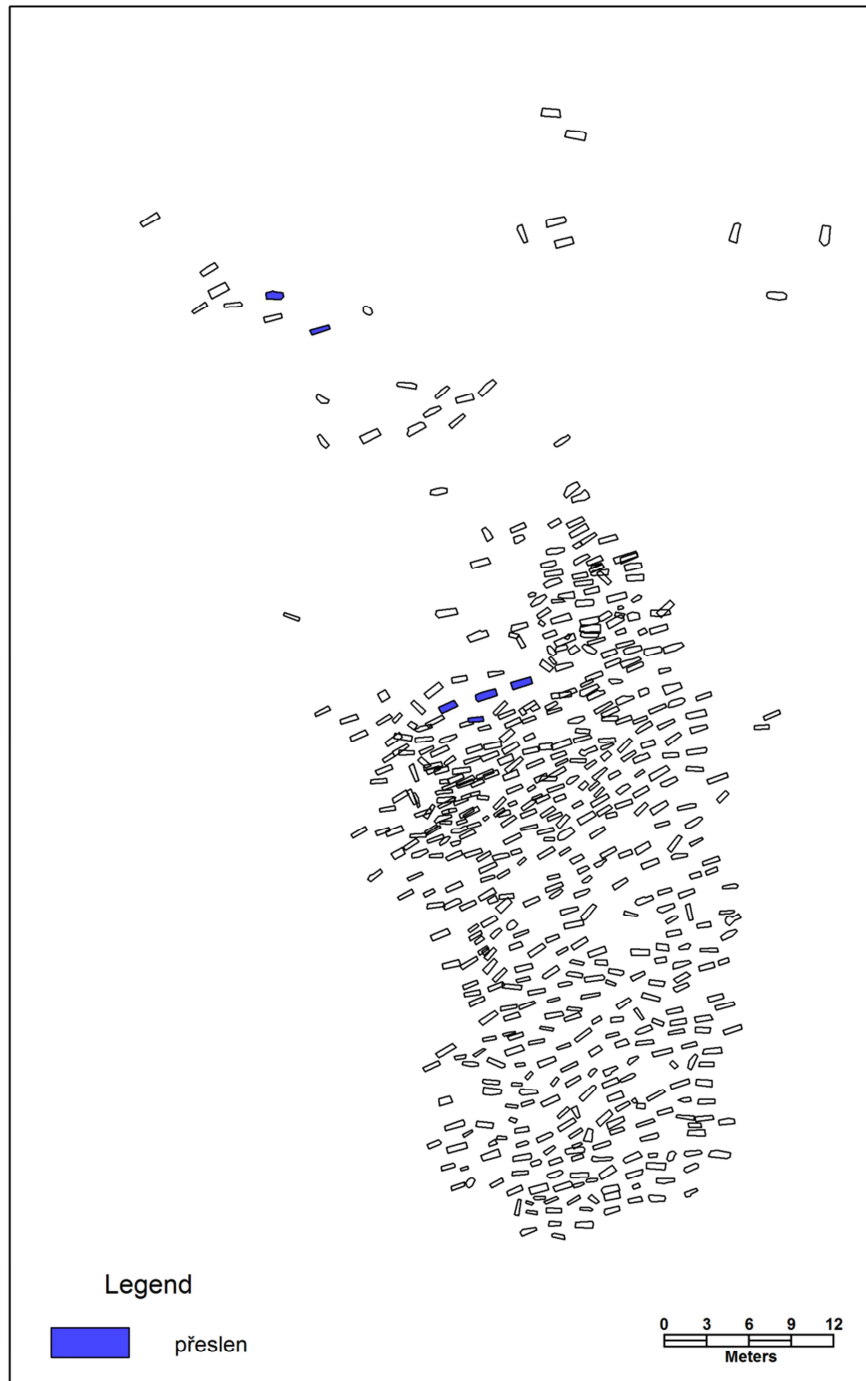
Příloha č. 3: plán č. 34: břítvy

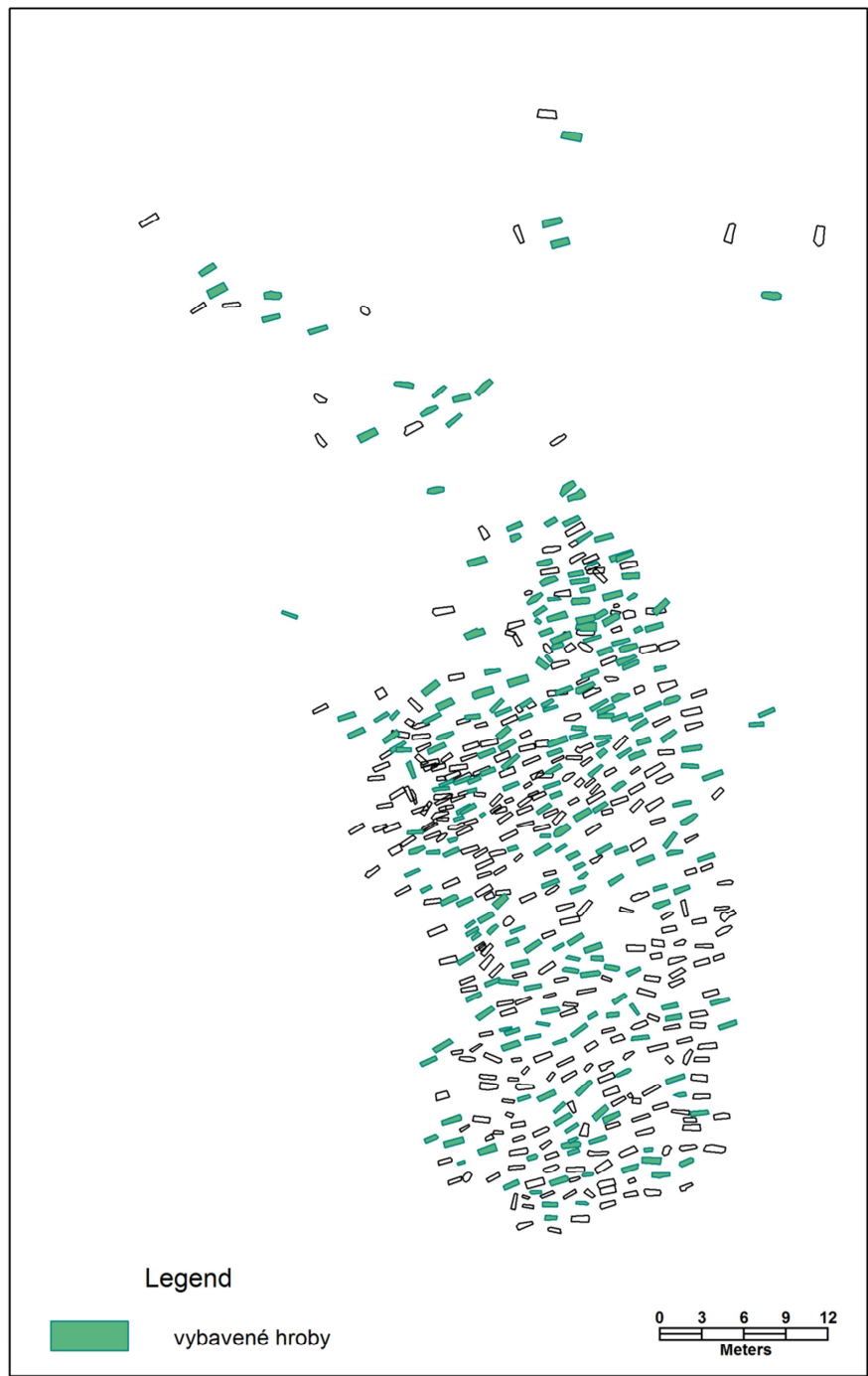
Příloha č. 3: plán č. 35: keramické nádoby a vědra

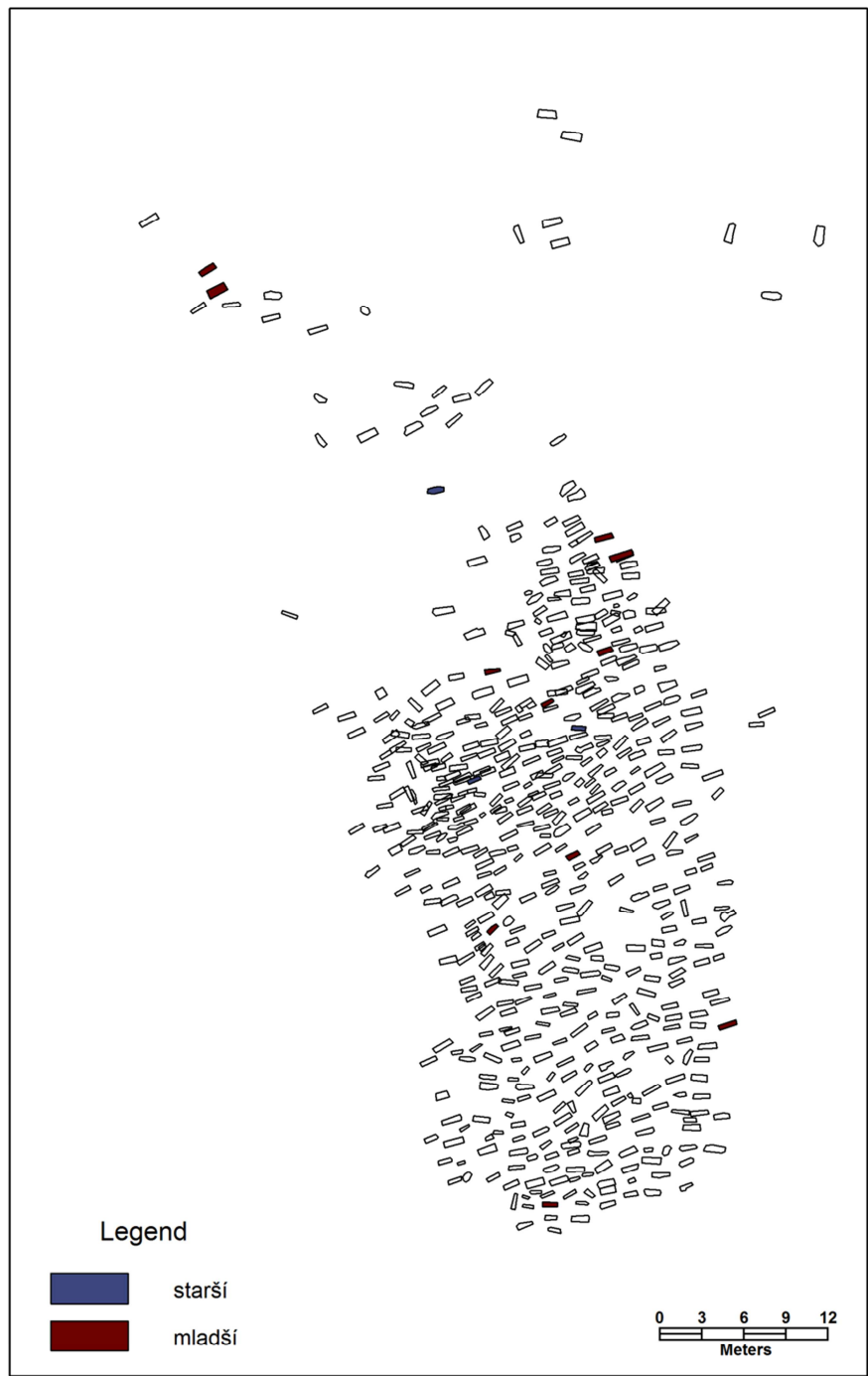
Příloha č. 3: plán č. 36: ocílky

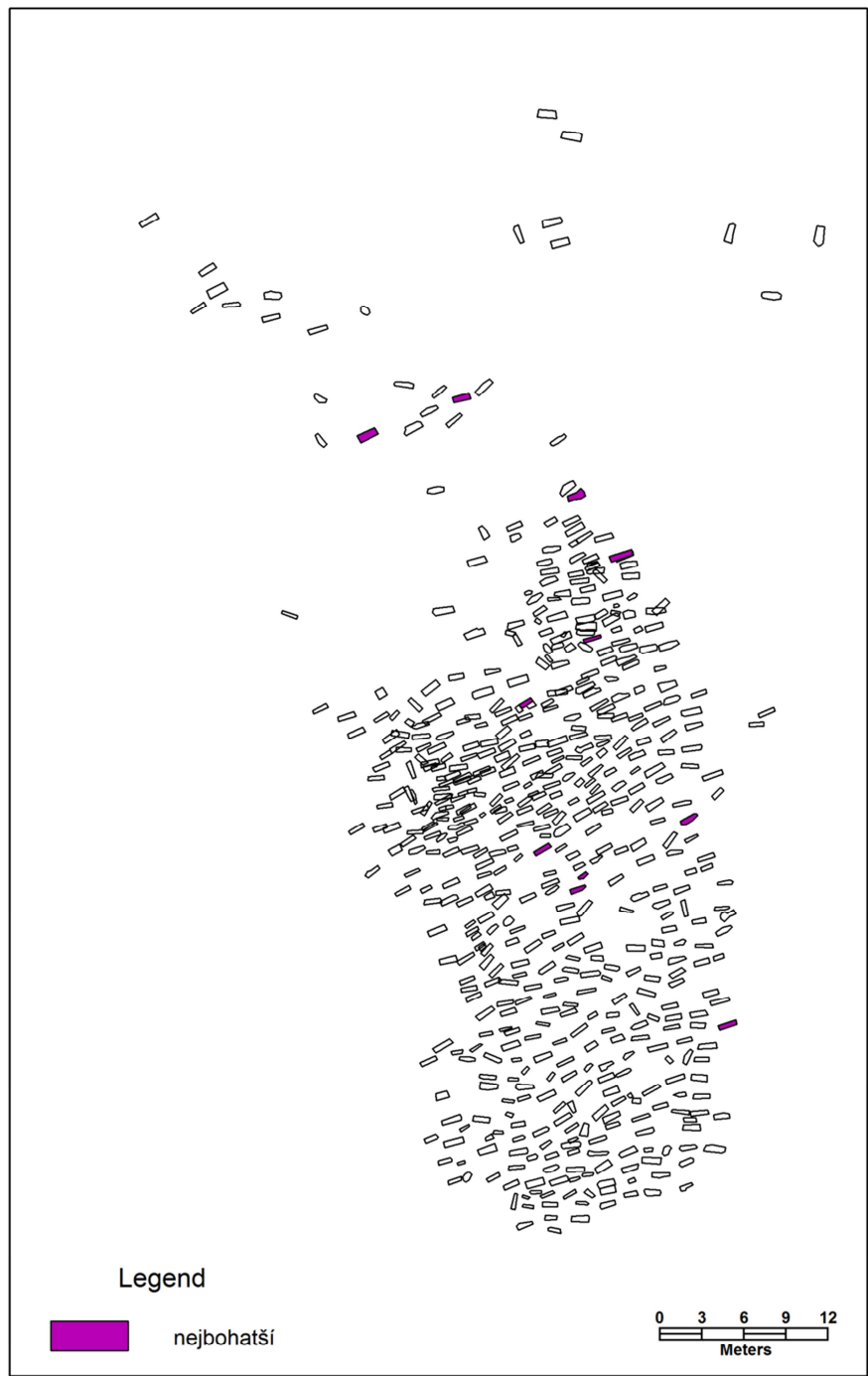
Příloha č. 3: plán č. 37: přesleny

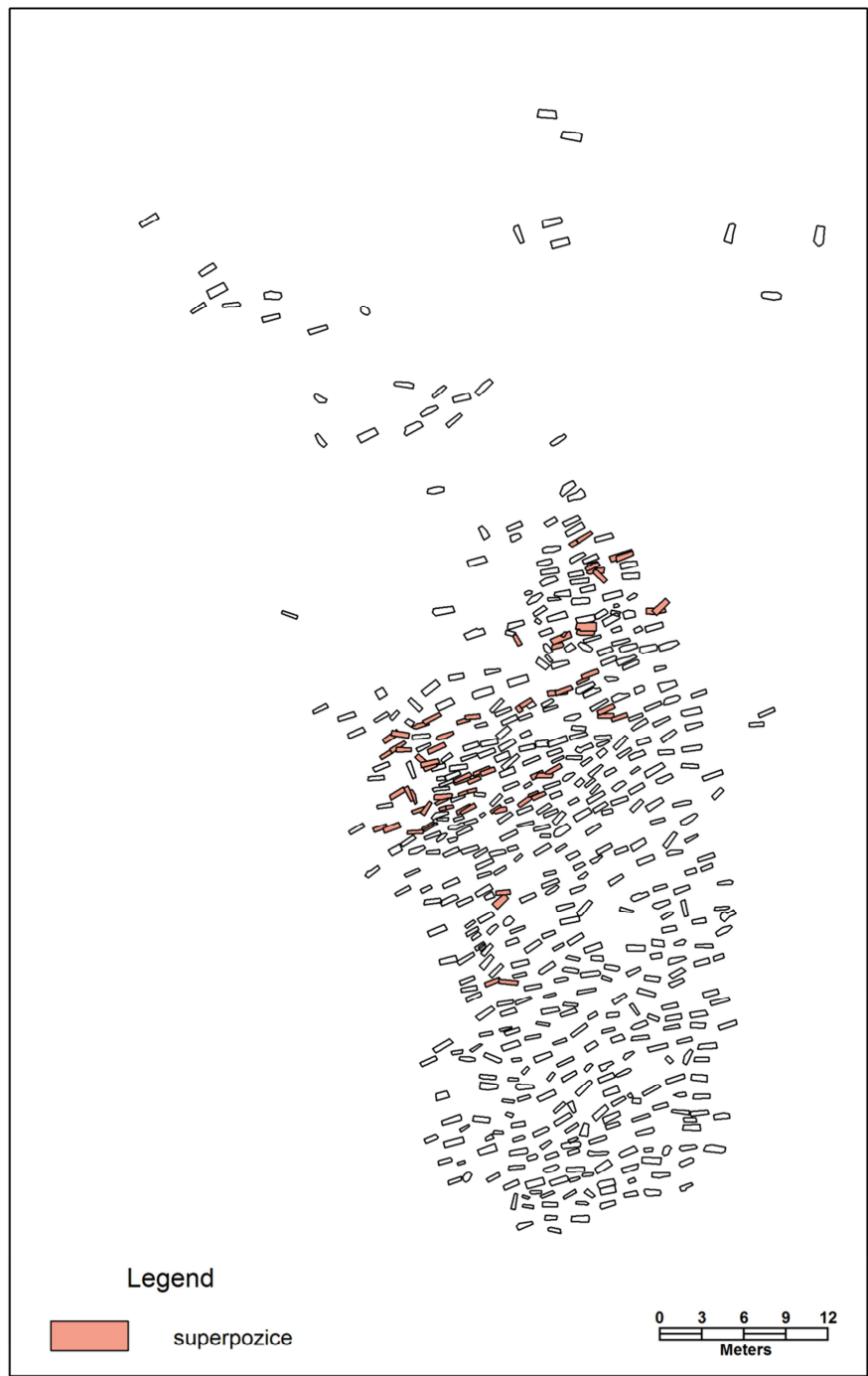
Příloha č. 3: plán č. 38: vybavené hroby

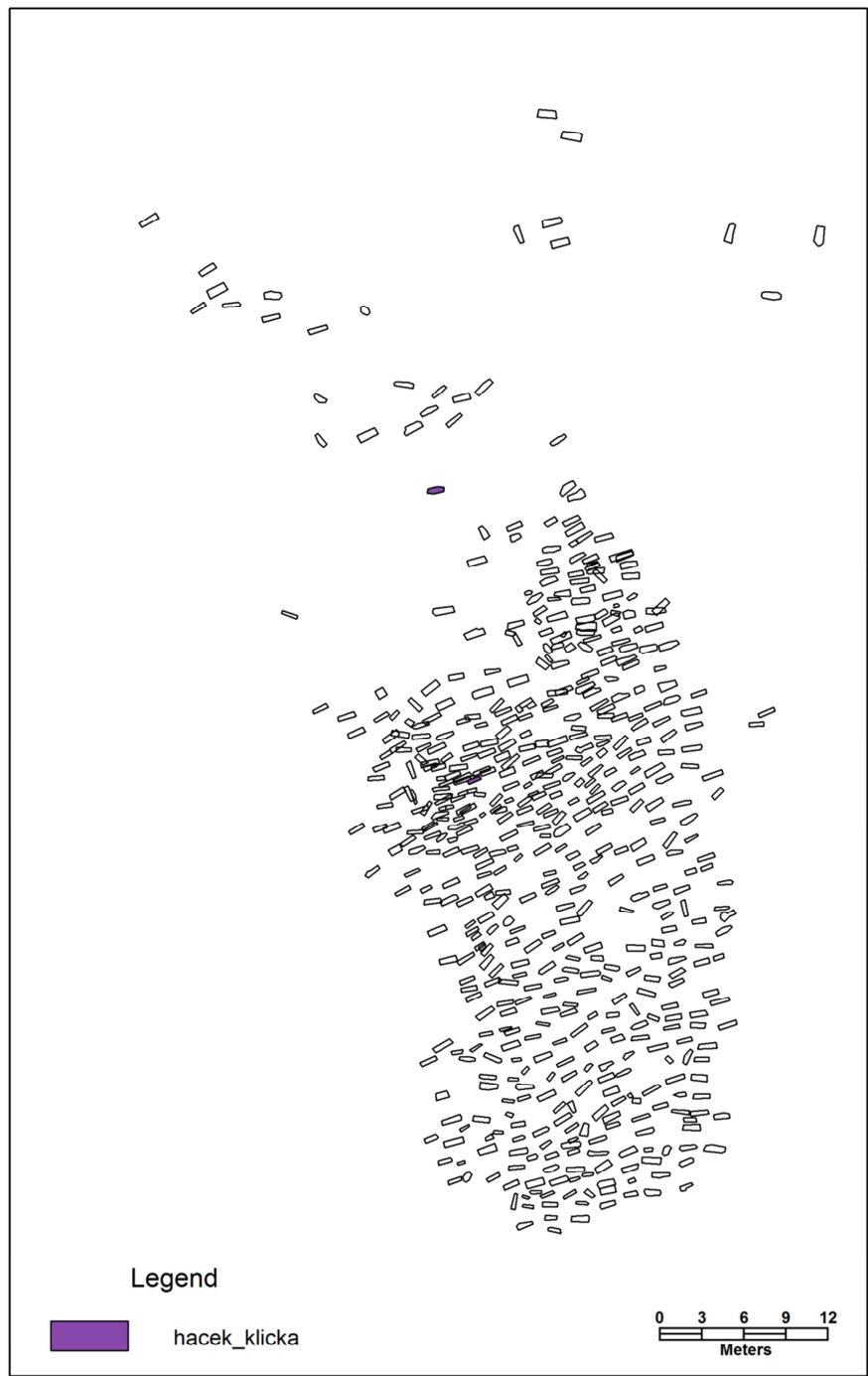
Příloha č. 3: plán č. 39: datovatelné hroby

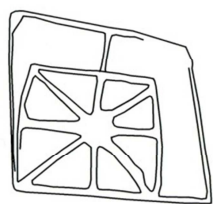
Příloha č. 3: plán č. 40: nejbohatší hroby

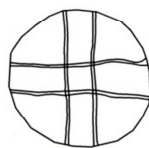
Příloha č. 3: plán č. 41: superpozice

Příloha č. 3: plán č. 42: náušnice ukončené háčkem a očkem či kličkou

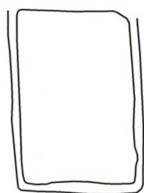
1.

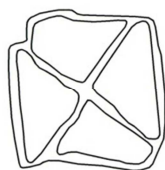
2.

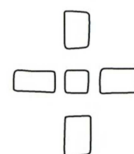
3.

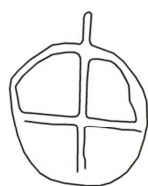
4.

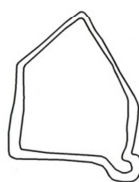
5.

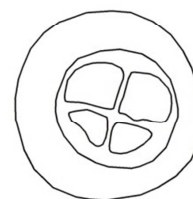
6.

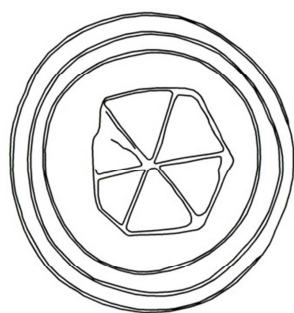
7.

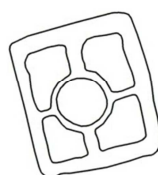
8.

9.

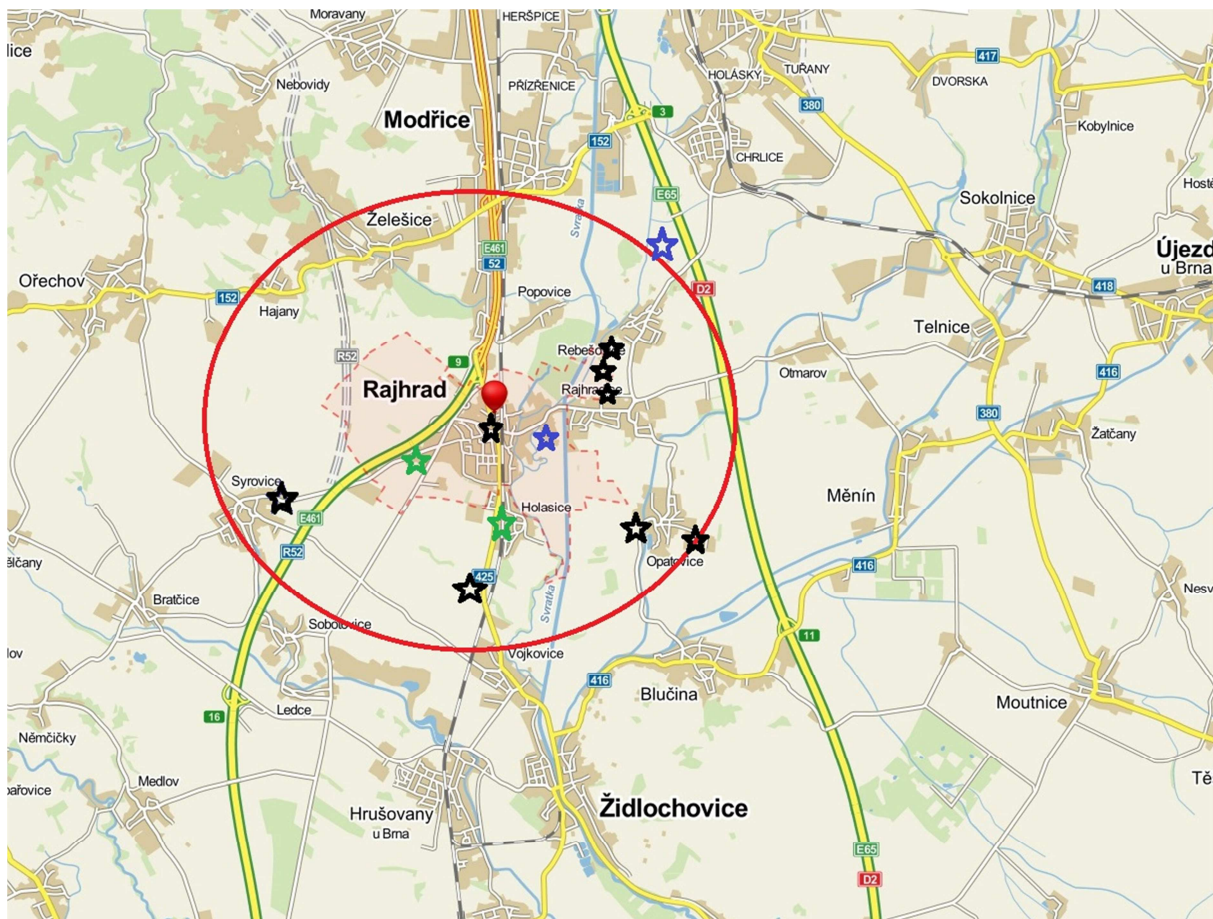

10.

11.

Příloha č. 4: typář značek na dnech nádob

Příloha č. 5: raně středověké osídlení v okolí Rajhradu podle databáze SAS

Černě: pohřebiště, modře: sídliště, zeleně: nespecifikováno

	7-1	7-3	7-8	7-9	7-13	7-17	7-19	7-21	7-24	háček očko/k lička	8-2	8-11	8-12	8-35	8-39	bubínk ů	lunico vá	lunice	prsten	tepaný	granul ace	skleně ný	zavěse k	rolník a
7-1	x						428								466									
7-3		x	120			120	120		120															
7-8			x			120	120		120															
7-9				x		216																		
7-13					x		437 a 562																	
7-17						x	120		120															
7-19							x	88	120	279												88	504	88
7-21								x														88		88
7-24									x										372				372	
háček										x														
8-2											x			487			508							
8-11												x	165						165		165			
8-12													x						165		165			
8-35														x										
8-39															x									
6 bubínků																x					461			
luniová																	x							
lunice																		x	400					
prsten																			x	70	70 a 165		70 a 372	
tepaný																				x	70		70	
granulace																					x		70	373
skleněný																						x		88
zavěsek																							x	
rolnička																								x

číslo hrobu	věková kategorie	pohlaví	podunajský šperk	hrozníčková náušnice	bubínková náušnice	košíčková náušnice	luniová náušnice	lunice	prsten	gombík	rolnička	závěsek	korálky	sejera	šipka	ostruha	nůž	břítva	keramika	vědro	ocílka	přeslen	kamenná industrie	skořápka	ostatní
6	mat	M																x							
7	ad	M															x								
8	mat	F															x								
11	juv	J	x														x								
12	mat	M															x								
15	inf	I															x								
16	ad	F	x																						
17	mat	M															x								
21	inf	I															x								
29	inf	I																x							
30	ad	F															x								
33	ad	F																x							
34	ad	F	x																						
40	mat	F															x								
41	inf	I																x							
42	mat	F															x								
44	mat	M															x			x		x		x	
52	juv	M															x								
53	mat	M															x								
60	ad	M																x							
61	mat	M															x								
70	ad	F			x				x	x		x													
74	ad	M																x							
75	ad	F															x								
76	inf	I															x								
77	juv	J															x								
78	inf	I	x																						
84	ne	F																	x						
85	inf	I															x								
87	inf	I															x								
88	inf	I	x							x	x													x	
89	ad	F																x							
90	inf	I											x				x								
91	inf	I		x								x						x					x		
93	mat	F																	x						
96	inf	I	x																						
97	ad	M															x								
99	mat	N															x								

Jev		Rajhrad	Rajhradice
počet hrobů		619	239
počet jedinců		683 (570)	244
počet dvojhrobů		12 hrobů (2%)	5 hrobů (2%)
index maskulinity		513,3	767,9
max. úmrtnost		ad. II (F), mat. I (M)	mat. I (F,M)
rozměry	průměrná délka v cm	142(I), 185(J), 190(F), 201(M)	149(I), 194(J), 214(F), 234(M)
	průměrná šířka v cm	50(I), 61(J), 58(F), 59(M)	65(I), 68(J), 73(F), 80(M)
	průměrná hloubka v cm	79(I), 89(J), 85(F), 86(M)	115(I), 125(J), 136(F), 146(M)
orientace	převažující orientace	270- 292°	292- 315°
	opačná orientace	11 hrobů (2%)	17 hrobů (7%)
výklenkové hroby		1-3 hroby (0,5%)	4 hroby (1,7%)
stupně při stěnách		22 hrobů (4%)	2 hroby (0,8%)
dřevo		55 hrobů (9%)	123 hrobů (52%)
kámen		9 hrobů (1,5%)	21 hrobů (9%)
zemřelí	standardní poloha	473 jedinců (83%)	209 jedinců (86%)
	pokrčená	27 jedinců (5%)	3 jedinci (1,2%)
	překřížení nohou	4 jedinci (1%)	0
	výrazně ohnuté paže	13 jedinců (2%)	3 jedinci (1,2%)

	skrčená poloha	10 jedinci (2%)	0
	na břicho	9 jedinců (1,5%)	0
	bez hlavy	4 jedinci (1%)	0
	s výbavou	249 hrobů (45%)	129 hrobů (54%)
podunajský šperk	7-1	x	x
	7-3	x	x
	7-5	x	
	7-8	x	
	7-9	x	
	7-10/11	x	x
	7-13	x	
	7-17	x	x
	7-19	x	x
	7-20	x	
	7-21	x	
	7-24	x	x
		s háčkem/očkem/kličkou	x
hrozničkova náušnice	8-2	x	
	8-3	x	

	8-4	x	
	8-10	x	x
	8-11	x	x
	8-12	x	x
	8-15	x	x
	8-21	x	
	8-35	x	
	8-39	x	
bubínková náušnice	9-6		x
	9-7		x
	9-14	x	x
	9-15	x	x
	9-18		x
	6 bubínků	x	
košíčková náušnice	9-21		x
	9-23		x
	9-26		x
	9-27		x
čkové náušni	10-12		x

	10-13		x
	10-14		x
	lunicová náušnice	x	
	lunice	x	
	esovitá záušnice	x	
gombík	s vytepávanou výzdobou	x	x
	granulace	x	x
	kroužky	x	
	skleněný	x	
	polyedrický		x
	litý	x	
	rolnička	x	x
prsten	plechový	x	x
	jiný	x	
	závěsek	x	x
korálky	podélně členěné	x	x
	příčně členěné	x	x
	olivovité hladké		x
	kotoučkovité	x	x

	soudečkovité	x	
	jednoduché	x	
	mnohostěnné	x	
	kapkovité	x	
	křišťálové	x	
	bronzové	x	
	hliněné		x
	s nataveným vláknem	x	
	meč		x
sekery	IB	x	x
	IC	x	x
	III		x
	V	x	
šipka	s tulejkou	x	x
	s řapem	x	x
	kopí	x	x
ostruhy	typ IV	x	x
	s prodlouženým bodcem		x
	keramika	55 hrobů (11%)	7 hrobů (3%)

	vědra	21 hrobů (4%)	13 hrobů (5%)
--	-------	---------------	---------------

Příloha č. 8: srovnání Rajhradu a Rajhradic